

This pdf is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC), a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL) hosted by the [Institute for the Study of the Ancient World Library](#) at New York University.

- Creator: Tushabramishvili, D. / თუშაბრამიშვილი, დ. / Тушабрамишвили, Д.
- Title: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები ტომი III / Археологические Экспедиции государственного музея грузии том III
- Publication Date: 1974
- Publisher: Georgian National Museum, Georgian Academy Of Sciences
- Place of Publication: Tbilisi
- Collection: Digital South Caucasus Collection
- Collection ID: dsc_81949d0d47

About

The Digital South Caucasus Collection (DSCC) is a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL), a project of the Library of the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) at New York University in cooperation with the Georgian National Museum and the Institute of Archaeology and Ethnography in the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. AWDL's mission is to identify, collect, curate, and provide access to a broad range of scholarly materials relevant to the study of the ancient world. The ISAW library is responsible for curating the collection, clearing the rights as needed, preserving the digital copies in NYU's Faculty Digital Archive, creating high-quality metadata in order to maximize discoverability, and making the works accessible to the general scholarly public.

Rights

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes, in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world to the widest possible audience. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from The Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: <http://dcaa.hosting.nyu.edu/dsc/takedown-notice>.

საქართველოს სახელმწიფო
მუზეუმის

არქეოლოგიური
მუსეუმი

III

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ ГРУЗИИ ИМ. С. Н. ДЖАНАШИА

1974

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЭКСПЕДИЦИИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ГРУЗИИ**

III

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1974

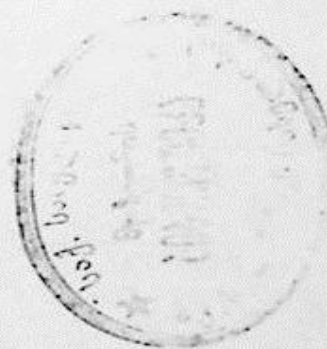
10 E
91841 (3)

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები.

III

17230

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1974

902.7 (c41)
069.902.7 (47.922)
ს 323

კრებულში მოთავსებულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მიერ 1970—1971 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიშები

რედაქტორი: ლ. ქილაშვილი

1-6-2
155-73 ადგ. © გამომცემლობა „მეტაერეზი“, 1974 წ.
M-607

16/9/71

ყვირილის ხეობისა და ცუცხვათის არქეოლოგიური
ექსპედიციების 1970—1971 წლების ძირითადი შედეგები

აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1970—1971 წწ. განაგრძობდა გათხრებს ძუძუანის მღვიმეში და დარკვეთის ეხში¹, მან ჩაატარა აგრეთვე დაზვერვითი ხასიათის სამუშაოები ჭიათურისა² და ტყიბულის რაიონების ტერიტორიაზე.

ძუძუანის მღვიმეში 1970—1971 წწ. გათხრებს ვაწარმოებდით წინა ფართობზე d—g 3—3 და 4—4 კვადრატების, და შიდა ფართობზე — f—k 11—11 და 12—12 კვადრატების მიდამოებში. გათხრების მსვლელობაში გაკეთდა ორი ჭრილი, ერთი განივი — a—g 4—4 კვადრატების დასაწყისში და ერთი გრძივი — g — g კვადრატების გასწვრივ. a — g 4—4 კვადრატების დასაწყისის განივ ჭრილში სულ ფიქსირებულია 8 ძირითადი და 4 ჩართული ფენა (ნაკერალი შრითურთ), ეს ფენებია:

1. ჰუმუსოვანი, ღორღისა და წვრილი ლოდების ჩანართებით.
1^ა ბაცი მოყავისფრო თიხნარევი ქვიშნარი.
2. მოყავისფრო-მონაცრისფრო თიხნარი.
2^ა ბაცი მოყავისფრო ქვიშანარევი თიხნარი, შლადი ღორღისა და მარგანეცის ჩანართებით.
3. შლადი ღორღის, ქვიშის, მარგანეცისა და თიხის შემცველი შემკვრივებული ფენა.

¹ აღნიშნულ ტერიტორიაზე წინა წლებში წარმოებული გათხრების შესახებ იხ. დ. თუშაბრამიშვილი, ყვირილის ხეობის ქვის ხანის შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1966 წ. ჩატარებული სამუშაოების შედეგები. საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიშები. თბილისი, 1969. აგრეთვე: ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1968—1969 წლებში ჩატარებული სამუშაოების შედეგები. საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები. ტ. II, თბილისი, 1971.

² ყვირილის ხეობის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში 1971 წ. მონაწილეობდნენ დ. თუშაბრამიშვილი (ექსპედიციის ხელმძღვანელი), ლ. ფანცხავა (ხელმძღვანელის მოადგილე), უმკრ. მეცნ. თანამშრომლები: მ. კეცხოველი, ც. დავლიანიძე და ლ. ჟორჯიკაშვილი; თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის კურსდამთავრებულები ქ. დვალი და ლ. ახალაია; მუზეუმის მანქანის მძღოლი ა. მოქმანაშვილი; არქიტექტორი გ. ხიმშიაშვილი (მოწვევით) ცალკე რაზმად მუშაობდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგთა ჯგუფი ლამარა ნებიერიძის ხელმძღვანელობით.

4. მოყავისფრო-მონაცრისფრო თიხნარი ქვიშისა და ღორღის ჩანართებით.

4ა. თიხნარი, შლადი ღორღისა და მარგანეცის მინარევით.

5. თიხნარი, მარგანეცისა და ქვიშის მინარევით.

5ა. მოყავისფრო-მონაცრისფრო ქვიშანარევი თიხნარი მარგანეცისა და ღორღის ჩანართებით.

6. მუქი მოყავისფრო-მონაცრისფრო თიხნარი, ქვედა პორიზონტში ერთგვაროვანი ქვიშის მცირე მინარევით.

7. ნაკერალი შრე.

8. ღია მოყავისფრო-მოყვითალო თიხნარი, წებოვანი.

ფენების საერთო სიმძლავრე $G=4$ კვადრატის ბოლოს 3,40 მეტრია. I, I^a და II ფენის ზედა პორიზონტი შეადგენენ I კულტურულ ფენას, ხოლო მე-2 ფენის ქვედა პორიზონტი, აგრეთვე მე-3—8 ფენები მთლიანად — II კულტურულ ფენას. I და II კულტურულ ფენებს შორის სტერილური შრე არ შეიმჩნევა. მსგავსი ხასიათის ფენებია წარმოდგენილი გრძივ კრილში.

ძუძუანის მღვიმის I ფენაში, რომელიც ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს ხანას განეკუთვნება, 1970—1971 მოპოვებულია თიხის ქურჭლების მრავალი ფრაგმენტი, რომელიც ძირითადად ქილისებური და სფეროსებური მოყვანილობის ქურჭლების ნატეხებს წარმოადგენენ. ქურჭლები უყურო, სადაზედაპირიანი უნდა ყოფილიყო. მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს ეტყობა შეღებვის კვალი, ხოლო თითო-ორლა ფრაგმენტი მარტივი ორნამენტითაცაა შემკული. მოხერხდა ერთი ქურჭლის აღდგენა, ესაა ზედაპირგაპრიალებული მოწითალო საღებავით შეღებილი კოლბისებური მოყვანილობის უყურო თიხის ქურჭელი, რომლის ყელი ვიწრო და მაღალია, პირი შედარებით უფრო ფართე და გადმოშლილი. მკვეთრად დაქანებული მხრები გადადის გამობერილ, სფეროსებრ მუცელში და შემდეგ ძირისაკენ ასევე მკვეთრად ვიწროვდება. ძირი — უქუსლო, შესაძლებელია ოდნავ ბრტყელი ჰქონდა. ქურჭლის კედლები თხელია და კარგადაა გამომწვარი. თიხას ურეგია წვრილად დანაყილი კვარცი. მსგავსი ქურჭელი შესატყვისი პერიოდის ძეგლებიდან ჯერჯერობით ჩვენთვის უცნობია. I ფენაში მნიშვნელოვანი რაოდენობითაა წარმოდგენილი ქვის ნაკეთობანი (728 ერთეული), აქედან 634 ც. ნუკლეუსები, ანამტვრევ-ანატკეცები და სხვადასხვა სახის ლამელაა. 30 ც. საფხეკია, 10 ც. კი საჭრისი. დანარჩენი სხვა სახის იარაღებია. საყურადღებოა ერთმანეთისაგან განსხვავებული ტიპის 3 ც. ისრისპირი, ერთი მათგანი ქუსლამოღარული, სწორფრთიანი, ორმხრივ დამუშავებულია (სურ. 1) და ნაკეთებია თეთრხალებიან მოყავისფრო კაეის მასიურ ანატკეცზე. მეორე ისრისპირი (სურ. 1ა) ყუნწიანი, ცალმხრივ დამუშავებულია. იგი ნაკეთებია მოყავისფრო კაეის ორფერდა სწორ ლამელაზე. იარაღს რეტუშით გამოყვანილი აქვს მხოლოდ ყუნწი და სამუშაო წვერი. მესამე ისრისპირიც მოყავისფრო კაეისაა და ისიც ყუნწიანია (სურ. 1ბ), მაგრამ ორმხრივაა დამუშავებული ბრტყელი, შედარებით უხეში რეტუშით. რიყის ქვისაგან ნაკეთები, გახეხილ-გაპრიალებული სათლელისებური და სატეხისებური იარაღები (სურ. 14—5) სულ 9 ცალია. აქვე აღმოჩნდა აღნიშნული იარაღების (და მათი მსგავსი) საღესი ქვა (სურ. 21.). აღსანიშნავია აგრეთვე ძვლის საპრიალებელი და სადგისი (სურ. 22—3), აგრეთვე თიხისაგან ნაძერწი, კარგად გამომწვარი მსხვილფეხა საქონლის ქანდაკების ფრაგმენტი (სურ. 24), რომელსაც შემორჩენილი აქვს მხოლოდ სხეულის უკანა ნაწილი მარცხენა ფეხითურთ და კუდი. უნდა აღინიშ-

ნოს, რომ ამგვარი მონაპოვარი ჯერჯერობით ერთადერთია ყვირილის ხეობის ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარებიდან. აღნიშნული პერიოდის ძეგლები კი საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი, ესენია: სამერცხლე და სამელე კლდის ზედა ფენები მდ. ჯრუჭულის ხეობაში, ძუძუანის მღვიმის ზედა ფენა ნიკრისის ხეობაში, დარკვეთის ეხის ზედა ფენები მდ. ყვირილის ხეობაში. კოწიას მღვიმე სოფ. სვერში, თონის მღვიმე მდ. ჭერულას ხეობაში და სხვ. აღნიშნულ ძეგლებს ერთმანეთთან აკავშირებს არა მარტო თანადროულობა, არამედ დასახლების ერთი და იგივე ხასიათი (მღვიმე ან ეხი), საცხოვრებლის შესასვლელის წინ მშრალი წყობით გარკვეულ დონემდე ამოშენებული ქვის კედელი, ბათქაშით შელესილი ლასტის კედლების არსებობის კვალი (სამელე კლდე, ძუძუანა, დარკვეთის ეხი), მოლესილ-მომწვარი იატაკები (სამელე კლდე, ძუძუანა, სამერცხლე კლდე) და სხვ. გარდა ამისა, აღნიშნული ძეგლების კერამიკული მასალების ურთიერთ მსგავსება, კაჟისა და გახეხილ-გაპრი-ალეებული იარაღების თითქმის იდენტურობა და, რაც მთავარია, მეურნეობის დარგების იგივეობა, რაც საკმაოდ დაწინაურებულ მიწათმოქმედებაში (ამაზე მიუთითებენ ხელსაფქვავეების, ნამგლის ჩასართებების, სასრესი ქვების, რქის თოხისნაირი იარაღებისა და სხვ. სიმრავლე), სუსტად წარმოდგენილ მესაქონლეობაში და მონადირეობის დომინირებაში გამოიხატება, გვაფიქრებინებს, რომ აღნიშნული ძეგლები ერთ კულტურას მიეკუთვნებიან და რომ ამ კულტურის მატარებელი ურთიერთმონათესავე გვარები უნდა ყოფილიყვნენ. ძეგლების ხასიათიდან და მათი მდებარეობიდან გამომდინარე კი შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თითოეულ ასეთ გვარს თავისი საკუთარი საარსებო სივრცე-ტერიტორია გააჩნდა ამა თუ იმ პლატოსა და მიმდებარე ხეობების სახით (ვთქვათ დარკვეთის პლატო ჯრუჭულისა და ნიკრისის დელის ხეობებით), რომ მათ ჰქონდათ გარკვეული ტერიტორიული საზღვრები, სამონადირეო-სარეწაო თუ სამიწათმოქმედო ფართობები, და საერთოდ ყველა ის ნიშან-თვისება, რაც გვარის არსებობისათვის არის აუცილებელი და დამახასიათებელი. აღნიშნული გვარები ალბათ ცალკეულ, წყვილად ოჯახებად ცხოვრობდნენ საარსებო სივრცის ფარგლებს შიგნით მდებარე მღვიმეებში, ეხებში თუ ღია ცის ქვეშ. ამაზე უნდა მიუთითებდეს ერთ ხეობაში რამდენიმე ძეგლის არსებობა (სამერცხლე და სამელე კლდის ზედა ფენები, დარკვეთის მღვიმის განადგურებული ფენა ჯრუჭულის ხეობაში და სხვ.). სადაც ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს ხანის ფენები არაა მაინცა და მაინც მძლავრი და შედარებით არც დიდი ფართობი უკავია, ეს კი, ჩვენის აზრით, გამორიცხავს აქ ადამიანთა დიდი ჯგუფების (გვარის) ცხოვრებას.

ყვირილის ხეობის ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს ხანის კულტურასთან აბ-ლო კავშირშია საგვარჯილეში მოპოვებული ქვის მასალა (საქ. სახ. მუზეუმის ქვის ხანის ფონდი. კოლ. 14—54; 1—55). ჯერჯერობით სხვა ძეგლები საქართველოს ტერიტორიიდან ჩვენთვის უცნობია. სამაგიეროდ საკმაო პარალელები მოეპოვება მას ჩრდილო კავკასიაში მაიკოპის კულტურის ადრეული პერიოდის ძეგლების სახით³. აღნიშნული მსგავსების შესახებ ჩვენ ადრეც ვქონდა

³ А. А. Ф о р м о з о в. Археологические исследования пещер в верховьях реки Белой в Краснодарском крае. Сборник материалов по археологии Адыгеи, т. II (серия археологическая). Майкоп, 1961, стр. 50—72; Его же, Каменный век и энеолит Прикубанья. М., 1965, стр. 64—84.

საუბარი და იქვე დავძენდით, რომ ყვირილის ხეობის ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს ხანის კულტურა ქრონოლოგიურად რამდენადმე წინ უნდა უსწრებდეს მაიკოპისას⁴. აღნიშნული შეხედულება განამტკიცა ბოლო წლებში წარმოებულმა კვლევა-ძიებამ. რაც შეეხება ყვირილის ხეობის ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს ხანის მასალების ასაკს, შესაძლებელია სავარაუდოდ იგი ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბოლო პერიოდით დათარიღდეს. აღნიშნულ თარიღზე უნდა მიუთითებდეს ის გარემოება, რომ ძუძუანისა და თონის მღვიმეების სულ ზედა პორიზონტებში აღმოჩნდა მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის დამახასიათებელი კერამიკის ფრაგმენტები; აღნიშნული კულტურის ძეგლების აბსოლუტური ასაკი კი, როგორც ცნობილია (ქვაცხელა), ძვ. წ. 2 800 წლით განისაზღვრება. გარდა ამისა, დარკვეთის ეხში ადრეული ბრინჯაოს ხანის ფენები ჩაჭრილი იყო სამარხებით, რომლებიც შეიცავდნენ მტკვარ-არაქსის კულტურის კერამიკას, რაც მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ აღნიშნული კულტურა ქრონოლოგიურად ჩამორჩება ყვირილის ხეობის შესატყვისი პერიოდის კულტურას.

ძუძუანის მღვიმის II კულტურულ ფენაში 1970—1971 წწ. სულ მოპოვებულია 21405 ნივთი (ამ რიცხვში არ შედის ძვლის იარაღები და ფაუნისტური ნაშთები), აქედან 1288 ცალი სხვადასხვა სახის იარაღია, რაც ქვის ინვენტარის 6,01%-ს შეადგენს. იარაღებს შორის წამყვანი ადგილი ზაფხეკებს უკავიათ (350 ც.), რაც ყველა სახის იარაღების 26,3%-ს შეადგენს. რაოდენობის მხრივ შემდეგ მოდის საჭრისები (306 ც.), შესაბამისად 23,7%. სათლელისებური იარაღები (95 ც.) — 1,9%. დანარჩენი იარაღები უფრო მცირერიცხოვანია. ისევე როგორც წინა წლებში, მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი გრავეტის ტიპის იარაღები და ზურგდაბლაგვული მიკროლამელები — სულ 41 ც., რაც ყველა იარაღის მხოლოდ 3,1%-ს შეადგენს. თუ აღნიშნულ რიცხვს მივუმატებთ ზურგდაბლაგვულ ყველა იარაღს (ზურგდაბლაგვული უხეში ლამელები და ანატეცები), მაშინ მათი რიცხვი 70-ს მიაღწევს, ხოლო მათი პროცენტული შეფარდება ყველა სახის იარაღთან 5,4-ს. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული მაჩვენებელი მაინც მცირეა, ვინაიდან, როგორც წინა ანგარიშშიც გვქონდა აღნიშნული, მსგავსი იარაღები საქართველოს ზედაპალეოლითური ხანის თითქმის ყველა პერიოდის ძეგლებში (გარდა სამერცხლე კლდისა) გაცილებით მეტია⁵. აღსანიშნავია, რომ 1970—1971 წწ. გათხრებსაც არ მოუცია გეომეტრიული მოყვანილობის თითქმის არცერთი იარაღი.

ძუძუანის მღვიმის II ფენის კაყის იარაღების დიდი უმრავლესობა ჩამოყალიბებულია ანატეცებზე და მოკლე, ფართო ლამელებზე. სწორი, წაგრძელებული მოყვანილობის ფირფიტებზე ნაკეთები იარაღები ერთეული ცალებითაა წარმოდგენილი. საკმაოდ მრავლად გვხვდება ბოლომდე გამოყენებულ ნუკლეუსებზე ან ნუკლეუსის მაგვარ ანატეცებზე ნაკეთები შალაშინები და მასიური ანატეცებიდან ნაკეთები საჭრისები. საჭრისებს შორის მნიშვნელოვან-

4 დ. თუ შ ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ყვირილის ხეობის პალეოლითური ექსპედიციის მიერ 1963 წელს ჩატარებული სამუშაოების შედეგები. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტ. არქეოლ. და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის XIII სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1963 წ. საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბილისი, 1964, გვ. 7.

5 დ. თუ შ ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ყვირილის ხეობის ქვისხანის შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1966 წ. ჩატარებული სამუშაოების შედეგები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიშები. ტ. I, თბილისი, 1969, გვ. 9—10.

ნი ადგილი უკავიათ მრავალფაქტორებს, რაც შეეხება თავრეტუშიანებს — მათი რიცხვი უაღრესად მცირეა. აღნიშნული ფაქტი, სხვა მონაცემებთან ერთად, ძეგლის არქაულობაზე მიუთითებს.

გარდა ძუძუანის მღვიმისა, ექსპედიცია გათხრებს აწარმოებდა დარკვეთის ეხში (რაზმის უფროსი ლ. ნებიერიძე). ამ ძეგლზე 1971 ფიქსირებულია ლითოლოგიური და კულტურული თვალსაზრისით ერთმანეთისაგან განსხვავებული ხუთი ფენა, რომელთა თანამიმდევრობა ზევიდან ქვევით ასეთია:

I ფენა, ნაცროვანი, წვრილი ღორღით შევსებული, ქვედა დონე წარმოდგენილია 5 სმ სისქის თიხის მოტყეპნილი იატაკით. ფენაში აღმოჩნდა ტირიფის ფოთლის მოყვანილობის ორმხრივდამუშავებული შუბისპირი, კაყის ლამელაზე ნაკეთები ცალმხრივდამუშავებული შუბისპირი, დუბლირებული საფხეკი, ლამელები და უწესო მოყვანილობის ანატკეც-ანამტვრევები. კერამიკა ფრაგმენტულია. იგი წარმოდგენილია როგორც სქელკეციანი, ისე თხელკეციანი, ხელით ნაძერწი ჭურჭლების ნატეხებით. ნაწილი ჭურჭლების თიხას ურევია მსხვილმარცვლოვანი კვარცი, ნაწილს კი წვრილად დანაყილი ქარსი. ზოგი მათგანის ზედაპირი წითლადაა გამომწვარი, ეტყობა გაპრიანების კვალი და შემკულია „თევზიფხური“ ორნამენტით. გახეხილ-გაპრიანებული ქვის იარაღები ამ ფენაში არ გვხვდება. ნაპოვნია ქვისაგან ნაკეთები ბრტყელი სამაჯურის ნატეხი.

II ფენა მოყავისფრო, ფხვიერი, თიხნარი, რომლის ქვედა პორიზონტი წარმოდგენილია თიხატყეპნილი იატაკით. იატაკის სხვადასხვა ადგილას შეიმჩნეოდა პატარა ფოსოები — ღრმულები, რაც ლასტის (კედლის) ჩამაგრების ნაკვალევი შეიძლება იყოს. II ფენაში კაყის მასალა შედარებით მეტი აღმოჩნდა, ვიდრე ზედაში. I ფენისაგან განსხვავებით აქ ნაპოვნია გახეხილ-გაპრიანებული ორი იარაღი. აქვე აღმოჩნდა კვირისთავეები, რომელთა ნაწილი ორნამენტირებულია, და ბრტყელი სამაჯურების ნატეხები. II ფენა შეიცავდა აგრეთვე ნავისებური მოყვანილობის ხელსაფქვავის ნატეხს, ძვლის სადგისებს, მახათებს და სხვ. კერამიკა ფრაგმენტულია და ჰგავს ზედა ფენისეულს.

III ნაცროვანი ფენა. მრავლადაა კაყის ლამელები და ანატკეცები. მნიშვნელოვანი რაოდენობითაა მოპოვებული იარაღებიც, მათ შორის: შუბისპირები, საფხეკები, საჭრისები და სახვრეტები, აგრეთვე პრიმიტიული ნამკლის ჩასართი და ტრაპეცია. მათულობს ძვლის იარაღების რიცხვი. ნაპოვნია სადგისი, ნემსები, მახათები, საპრიანებლები და სხვ. აქვე აღმოჩნდა რამდენიმე ცალი გახეხილ-გაპრიანებული იარაღი. სამაჯურის ნატეხები მსგავსია II ფენისეულის, მაგრამ შედარებით მცირეა. კერამიკის დიდი ნაწილი წარმოდგენილია მოვარდისფრო-მონაცრისფროდ გამომწვარი კარგად გაპრიანებული ფრაგმენტებით. თიხას ურევია კირის, კვარცისა და ქარსის ფრაგმენტები. III ფენაში გაცილებით მეტია სამელე კლდისმაგვარი, წითლადგაპრიანებული, თხელკეციანი თიხის ჭურჭლის ნატეხები. ჭურჭლის ძირების ნაწილი სფერული, ნაწილი კი ბრტყელი ყოფილა.

IV ღორღნარევი ნაცროვანი ფენა. ზედა პორიზონტში ღორღი ნაკლებია ვიდრე ქვედაში. ამ ფენაში მრავლადაა სწორი მოყვანილობის ლამელები, მათ შორის მიკროლითურიც. მნიშვნელოვანი რაოდენობითაა წარმოდგენილი ლამელების ბოლოზე ნაკეთები საფხეკები. მათულობს ტრაპეციების რიცხვი. საჭ-

რისები დამზადებულია როგორც ლამელებზე, ისე ანატკეცებზე. ნუკლეუსები ძირითადად კონუსისებური და ფანქრისებურია. კერამიკა მცირეა.

V ფენა-ნაცაროვანი. იგი გამოყოფილია IV ფენისაგან 1 მ სიმძლავრის ლორღოვანი სტერილური შრით. აღნიშნული ფენა გამოვლინდა 1970 წ. ეხის წინა ნაწილის ჩამოსწორების დროს და გათხრილია მხოლოდ 1 კვ მ ფართობზე. ფენაში აღმოჩნდა ლამელებისა და ანატკეცების ბოლოზე ნაკეთები საფხეკები, ზურგდაბლაგვული ლამელები და სამკუთხედები; დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი სწორი მოყვანილობის თხელი და წვრილი ლამელები. აქვეა ნაპოვნი რიყის ქვის საწაფი და შურდულის ქვა. კერამიკა აღნიშნულ ფენაში ჯერჯერობით არ ჩანს.

დარკვეთის ეხის I ფენის მასალები ადრეული ბრინჯაოს ხანით თარიღდება. II და III ფენების კაყის მასალათა შორის განსხვავება არ შეიმჩნევა. სამაგიეროდ სხვაობაა სხვადასხვა იარაღთა რაოდენობრივ შეფარდებაში. ასე მაგალითად: II ფენაში სამაჯურების რიცხვი მეტია ვიდრე III-ში, III ფენაში კი მეტია ძვლის იარაღები და წითლადგაპრიალებული თხელკეციანი ჭურჭლის ნატეხები. II და III ფენის მასალები თარიღდება ენეოლითური ხანის სხვადასხვა პერიოდით. IV ფენის მასალები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ზედა ფენისეულებისაგან, რაც თავირბრეტუშიანი ლამელების, ტრაპეციებისა და სხვ. სიმრავლეში გამოიხატება. აღნიშნული მასალები მსგავსია ოდიშისა და ანაბეული II-ის. IV ფენა თარიღდება ნეოლითის ეპოქით. რაც შეეხება V ფენის ინვენტარს იგი წინასწარულად დათარიღებულია მეზოლითური ხანით.

გარდა გათხრებისა ექსპედიცია ატარებდა დაზვერვითი ხასიათის სამუშაოებსაც. ჭიათურის რაიონის სოფ. ჯოყოეთის ტერიტორიაზე მივაკვლიეთ ქვედაპალეოლითური ხანის ღია ტიპის სამ სადგომ-სახელოსნოს, სადაც მიწის ზედაპირზე შეგროვდა მრავალრიცხოვანი კაყის მასალა. აღნიშნული ძეგლებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა ადგილი „გვირაღის ბოლო“. აღნიშნული ძეგლი მდებარეობს სოფ. ჯოყოეთის დასაწყისში, ჭიათურა-ზესტაფონის სამანქანო გზის მარჯვენა მხარეს, გზიდან 200—250 მ-ის დაშორებით მდებარე სახნავ ფერდობზე, რომელიც ჩრდილო—ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენაა მიქცეული და ეშვება საკმაოდ ღრმა ტაფობში. მასალა მიმოხეულია საკმაოდ დიდ ფართობზე კაყის ბუნებრივ ნატეხებთან ერთად, თუმცა ზოგ ადგილას შეინიშნება კაყის მასალისა და ბუნებრივი ნატეხების ერთგვარი კონცენტრაცია. როგორც ჩანს, ქვის ინვენტარი აქ მოხვედრილია მახლობლად მდებარე საკმაოდ მაღალ, თავმოკაცებულ გორიდან. რომლის ფერდობებზე ნაპოვნი იქნა რამდენიმე ნივთი. გვირაღის ბოლოზე სულ აღმოჩნდა ასზე მეტი ნუკლეუსი, კლექტონისა და ლევალუას ტიპის ანატკეცი და სხვადასხვა იარაღი წვეტანებისა და საბოკების სახით და სხვ. იარაღებიდან ყურადღებას იპყრობს მოთაფლისფრო კაყისაგან დამზადებული ორმხრივ დამუშავებული ხელკეცი, რომელიც ნაოლიანი კაყისაგან უნდა იყოს გამოთლილი. აღნიშნული იარაღი თავისი პროპორციებითა და დამუშავების სრულყოფით ჯერჯერობით ერთადერთია საქართველოში და გვიანი აშელური ხანის ხელკულების კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს (სურ. 3 სოფ. ჯოყოეთის ტერიტორიაზე, გამოვლენილ ორ დანარჩენ ძეგლებზე (გვირაღის თავი და ურნალი) აღარაფერს ვიტყვით, ვინაიდან აღნიშნულ ძეგლებზე მოპოვებული ქვის ინვენტარი როგორც ქრონოლოგიურად, ისე ტიპოლოგიურად რამდენადმე ახლოს დგას გვირაღის ბოლოზე მოპოვებულ

მასალებთან, იმ განსხვავებით, რომ აქ არ არის ნაკოვნი ორმხრივ დამუშავებული იარაღები, ხოლო ურნალის მასალებში ბევრია მუსტიერული ნაკეთობანი.

ექსპედიციამ 1971 წ. ორდლიანი სამუშაოები ჩაატარა სოფ. კაცხის ტერიტორიაზე, კაცხის სვეტის მიდამოებში. აქ გამოვლენილ იქნა ენეოლით-ადრეული ბრინჯაოს (?) და რკინის ხანის ნამოსახლარები და რკინის მეტალურგიის ნაშთები. 1971 წ. კაცხის სვეტის მიდამოებში ჩაუტარებიათ კლდეზე მცოცავთა რესპუბლიკური შეჯიბრება, რისთვისაც კაცხის სვეტის მიმართულებით გაუყვანიათ სამანქანო გზა. გზის მშენებლებს თითქმის მთლიანად გაუნადგურებიათ აქ არსებული ნამოსახლარები და რკინის წარმოების ნაშთები (გადარჩენილია მხოლოდ მცირე ფართობი). ექსპედიციამ აღნიშნულ ტერიტორიაზე მოაგროვა კაყის ისრისპირები, ისრისპირების ნამზადები, ნამგლის ჩასართებები, ნატყეც-ანამტვრევები, თიხის ჭურჭლების ნატყეხები, რკინის წიდეები, მადნის ნატყეხები და სხვ. გასათხრელია საკმაოდ კარგად შენახული რკინის გამოსადნობი ქურის ნაშთები⁶. გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, ექსპედიციამ ხელახლა მოიხილა სოფ. სკინდორსა და სოფ. კაცხის ტერიტორიებზე წინა წლებში გამოვლენილი ქვედაპალეოლითური ხანის ნამოსახლარი — სახელოსნოები.

სოფ. სკინდორში, ადრეული მუსტიეს ხანის ძეგლ ბეხნარის თავზე ექსპედიციამ სულ მოიპოვა კაყის 377 ნივთი, მათ შორის: დისკოიდური, ერთფუძიანი და ორფუძიანი ნუკლეუსები, კლექტონისა და ლევალუას ტიპის ანატყეცები, რეტეშირებული ლამელა-ანატყეცები და სხვ. იარაღებიდან აღსანიშნავია საჩეხისებური იარაღი გადაკეთებული ნუკლეუსიდან (სურ. 4₁), ორმხრივ დამუშავებული შუბისპირის ნატყეხი (სურ. 4₃), სამკუთხა მოყვანილობის ორფერდა ანატყეცზე ნაკეთები მორკალულ სამუშაოპირიანი სახოკი (სურ. 4₂) და სხვ. ადგილ ბეხნარის თავზე მოპოვებული კაყის ინვენტარის დიდი ნაწილი ყვირილის ხეობის ამავე პერიოდის სხვა ძეგლების მასალებისაგან გამოირჩევა მოყვითალო მძლავრი პატინით. ხელახლა მოვიხილეთ აგრეთვე სოფ. კაცხის ტერიტორიაზე მდებარე ადრეული მუსტიერული ხანის ძეგლები — ორბალი I, II და IV. აღნიშნულ ძეგლებზე მოპოვებულ კაყის ინვენტარს ერთად განვიხილავთ, ვინაიდან მასალა ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება არც ტიპოლოგიურ-მორფოლოგიური თვალსაზრისით და არც დაცულობით. ცხადია ქრონოლოგიურადაც მათ შორის დიდი განსხვავება არ შეიმჩნევა. გარდა ამისა, ორბალ I, II და III შორის მცირე მანძილია, ამიტომ დასაშვებია, რომ ისინი თავის დროზე წარმოადგენდნენ ერთ მთლიან ნამოსახლარ-სახელოსნოს. ეს ითქმის განსაკუთრებით ორბალ II და IV-ზე, რომელთა შორის მანძილი 200—250 მ არ აღემატება. 1971 წ. აღნიშნულ ძეგლებზე სულ მოპოვებული იქნა 2311 ნივთი, აქედან ორბალ I—1368 ც., ორბალ II—450 და ორბალ IV—493 ც. აღნიშნული მასალა ქვის გაბობა-დამუშავების თანამიმდევრული პროცესის თითქმის სრული სურათის აღდგენის საშუალებას იძლევა. აქაა წარმოდგენილი დისკოიდური (როგორც ცალმხრივი, ისე ორმხრივი) ნუკლეუსები, კუს ჯავშნის ფორმის მაგვარნი (ე. ი. ტიპური ლევალუაზური), ერთფუძიანი და ორფუძიანი ნუკლეუსები და აგრეთვე ისეთებიც, რომელთა მოყვანილობა პრიზმულს უახლოვდება. ანატყეცები ყველაზე მრავალრიცხოვანია, მათ შორის წაწყვანი

⁶ აღნიშნული ძეგლის შესახებ ცნობები მოგვაწოდა ჰიათურელმა ალბინისტმა გოდერძი სამხარაძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ.

ადგილი უკავია ლევალუაზურს. იარაღებიდან აღსანიშნავია ხელცულისა თუ პიკისებური იარაღის ნატეხი ორბალი II-დან (სურ. 44); ლევალუაზური წვეტანები (სურ. 45.7) სწორსამუშაოპირიანი სახოკები (სურ. 52) ორბალ IV-დან; ნუკლეუსის მაგვარ მასიურ ანატკეცზე ნაკეთები უხეში საჩეხ-სახოკი იარაღი (სურ. 53), ლევალუაზური წვეტანები (სურ. 54-6) და ამოზნექილ-სამუშაოპირიანი სახოკი (სურ. 51) ორბალ 1-დან და სხვ. საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი სამივე ძეგლზე რეტეშირებული ანატკეცები და ლამელები. ანატკეც-ლამელების მნიშვნელოვან ნაწილს დარტყმის მოედნები შესწორებული აქვთ ნუკლეუსებზე. როგორც ადრეც გვქონდა აღნიშნული, სამივე ძეგლის ქვის ინვენტარს წინასწარულად ვათარილებთ ადრეული მუსტიეს ეპოქით.

1971 წ. აგვისტოს თვეში ვმონაწილეობდით ვახუშტის სახ. გეოგრაფიის ინსტიტუტის ცუცხვათის კომპლექსურ ექსპედიციაში, რომელიც აწარმოებდა ტყიბულის რაიონის სოფ. ცუცხვათის ტერიტორიაზე მდებარე მრავალსართულიანი მღვიმეების ყოველმხრივ შესწავლას (ხელმძღვანელი პროფ. ლ. მარუაშვილი). საანგარიშო პერიოდში საძიებო თხრილები გავაკეთეთ ზედა მღვიმეში და ორმაგ ეხში, აგრეთვე ვმუშაობდით თხრილის გაფართოებაზე ბიზონის მღვიმეში, სადაც საძიებო თხრილის გაჭრა დავიწყეთ 1970 წ. ცუცხვათის მღვიმეები და ეხები განლაგებულია შაბათა ღელის ხეობაში, კირქვის მასივში. ძირითადი გაღერეას როგორც სამხრეთ, ისე ჩრდილო ფლატეზე. შაბათა ღელის დონიდან სხვადასხვა სიმაღლეზე. ზედა მღვიმე შაბათა ღელის მარჯვენა ნაპირზეა, პირით ჩრდილო აღმოსავლეთისაკენაა მიქცეული, მაგრამ მაინც საკმაოდ მშრალია. როგორც ჩანს, მღვიმე წარმოსობილი უნდა იყოს ნაპრალებში ატმოსფერული ნალექების ჩადენის შედეგად. მისი სიგრძე 3,50 მ-ია, სიგანე ცენტრალურ ნაწილში — 3,00 მ. მღვიმეში ფიქსირებულია ლითოლოგიურად ერთმანეთისაგან განსხვავებული რვა ფენა, რომელთა საერთო სიმძლავრე 1,90 მ აღწევს. მე-2 და 7 ფენები კულტურული ნაშთების შემცველია. ყველა ფენაში ჩნდებოდა დიდი რაოდენობით ფაუნისტური ნაშთები და კაყის თითო-ოროლა ნაწარმი. ფაუნა ძირითადად წარმოდგენილია მღვიმური დათვის ძვლებით და ამავე ცხოველების კარგად შენახული თავისქალებით (ქვედაყბის გარეშე). აქვეა ნაპოვნი მურა დათვის, მაჩვის, მგლის, ავაზის, მელიის, ტურის (?), კრელტყავას, არჩვის, შველის, ბიზონის, კეთილშობილი ირმის, ლოსის, მარტორქის, ცხენის, მაჩვზღარბას, ხმელეთის კუს, არწივის, სვავისა და სხვ. ცხოველების ძვლები⁷. კაყის მასალა, როგორც აღვნიშნეთ, უაღრესად მცირერიცხოვანია (სულ აღმოჩნდა 13 ნივთი) და წარმოდგენილია დაბალი ხარისხის მონაცრისფრო კაყისაგან ნაკეთები სწორსამუშაოპირიანი სახოკით, წვეტანისებური და დანისებური იარაღებითა და ანატკეცებით (სურ. 61-3) მასალა თავისი იერით მსგავსია ბიზონის მღვიმეში და ორმაგ ეხში მოპოვებულების წინასწარულად ფინალური მუსტიეს ეპოქას განეკუთვნება.

ორმაგი ეხი შაბათა ღელის მარჯვენა ნაპირზეა. იგი უშუალოდ ეკვრის გაერთიანებულ მღვიმეს, ხოლო ეს უკანასკნელი უერთდება მთავარ გაღერეას. ორმაგი ეხი შაბათა ღელის დონიდან დაახლოებით 15 მ სიმაღლეზეა, პირით მიმართულია სამხრეთ აღმოსავლეთისაკენ და მშრალია. ეხში არსებული ნაფე-

⁷ ცუცხვათის მღვიმეებში მოპოვებული ფაუნისტური მასალა განსაზღვრულია პალეობიოლოგიის ინსტიტუტის უფრ. მეცნ. თან. დოქტ. ა. ვეკუას მიერ.

ნები საკმაოდ მკვეთრად დახრილი ღელისაკენ. ეხი ავგეგმეთ და გავაკეთეთ გრძივი ჭრილი. ეხის სიგრძე 12 მ-ია, შემდეგ მკვეთრად უხვევს მარჯვნივ, ღებულობს დერეფნის სახეს და მთავრდება ვიწრო ხვრელით. ეხის ცენტრალურ ნაწილში (იხ. გეგმა ა—ა' ჭრილი) სიგანე 8,50 მ აღწევს, წინა ნაწილში კი ვაცილებით მეტია. ეხი აღმავალია. A—C 7—7 კვადრატის მიდამოებში გაკეთებულ ვანივ საძიებო თხრილში და ბალასტის გამოტანის მიზნით გაკეთებულ გრძივ თხრილში აღმოჩნდა კაჟის ნაკეთობანი და ფრაგმენტად ქცეული ცხოველთა ძვლები. საძიებო ჭრილში სულ 10 ფენაა ფიქსირებული (თხრილი კლდოვან იატაკამდე დაყვანილი არ არის), რომელთა საერთო სიმაღლერე 3,00 მ ცოტა მეტია. მე-4 — 9 ფენები კულტურულია და შეიცავენ ქვედაპალეოლითურ მასალებს. საძიებო თხრილში სულ აღმოჩნდა 50 კ. კაჟის ნივთი. კაჟი მუქი მონაცრისფროა და საკმაოდ დაბალი ხარისხისაა, თუმცა გვხვდება ორიოდ ცალი მოყავისფრო და მოთეთრო ფერის მაღალი ხარისხის კაჟისაგან ნაკეთები იარაღებიც. ორმაგ ეხში მოპოვებული კაჟის ინვენტარი წარმოდგენილია დისკოიდური ცალმხრივი (სურ. 64,5) ნუკლეუსებით (2 ც.), პრიზმული მოყვანილობის მაგვარი ორფუძიანი ნუკლეუსით, რომელიც ნაკეთებია მასიური ანატექცებისაგან (სურ. 66), ლევალუაზური წვეტანებით (სურ. 68,9) ამოზნექილსამუშაოპირიანი სახოკით, რომელიც ნაკეთებია მონაცრისფრო კაჟის ოვალური მოყვანილობის ანატექცზე (ანატექცის ბოლო მუცლის მხრიდან ათლილია რეტუსით, (სურ. 67) რეტუსირებული ანატექცებით (სურ. 610, 12) და სხვ. ნუკლეუსების მოყვანილობის. ნამზადთა ხასიათისა და იარაღთა დამუშავების ტექნიკიდან გამომდინარე, აღნიშნული მასალა წინასწარულად შეიძლება დათარიღდეს გვიანი მუსტიეს ეპოქით. ხოლო ზედა მღვიმისა და ორმაგი ეხის ფენის სიღარიბე კაჟის ინვენტარით, გვაფიქრებინებს, რომ აღნიშნული ძეგლები პირველყოფილ ადამიანთა მცირე ჯგუფის სეზონურ თუ დროებით საცხოვრებლებს წარმოადგენდნენ. ცუცხვათის მღვიმეთა კომპლექსში უკვე ოთხი ძეგლია გამოვლინებული, რომლებიც შეიცავენ გვიანი და ფინალური მუსტიეს ხანის მასალებს. აღნიშნული ძეგლების გათხრა-შესწავლა მეტ სიცხადეს შეიტანს არა მარტო მათ ასაკში, არამედ ძეგლთა ხასიათში და ქვის მასალის ინდუსტრიის რაობაში.

Д. М. ТУШАБРАМИШВИЛИ, Л. Д. НЕБИЕРИДЗЕ

ИТОГИ КВИРИЛЬСКОЙ И ЦУЦХВАТСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕДИЦИИ ЗА 1970—1971 ГГ.

Археологическая экспедиция Квирильского ущелья Гос. Музея Грузии им. С. Джанашиа в 1970—1971 г. продолжала свою работу в пещере Дзудзуана и в Даркветском гроте¹, а также провела разведочные работы в Чиатурском и Ткибульском районах².

В пещере Дзудзуана в 1970—1971 гг. раскопки велись у входа — в квадратах а — g 3—3 и 4—4, и внутри пещеры — в квадратах f—К 11—11 и 12—12. Во время раскопок было сделано два разреза — поперечный — в начале а — g 4—4 квадратов и продольный — вдоль g—g квадратов. В начале а — g 4—4 квадратов было зафиксированно 8 основных и 4 линзовидных слоев (с очаженой прослойкой). Последовательность этих слоев следующая:

- 1) Гумусный слой с включениями мелких обломков известняка.
- 1а) Песчаный слой с примесью светло-коричневато-серого суглинка.
- 2) Серо-коричневый суглинок.
- 2а) Светло-коричневый суглинок с примесью песка, щебня и марганца.
- 3) Уплотненный слой, содержащий мелкие обломки известняка, марганца и песка с примесью суглинка.
- 4) Суглинок — серо-коричневый, с включениями щебня и песка.
- 4а) Суглинок с примесью марганца и разложившегося щебня известняка.
- 5) Суглинок с примесью марганца и песка.
- 5а) Серо-коричневый суглинок с примесью песка и включениями марганца и щебня.

¹ Отчеты предыдущих экспедиций см. Д. М. Тушабрамишвили, Результаты работ, проведенных палеолитической экспедицией в Квирильском ущелье в 1966 году. Отчеты археологических экспедиций Гос. музея Грузии т. I, Тбилиси, 1969 (на груз. языке). Итоги работ археологической экспедиции Квирильского ущелья за 1968—1969 гг. Археологические экспедиции Гос. Музея Грузии том. II, Тбилиси, 1971.

² В полевых работах участвовали: Д. Тушабрамишвили (нач. эксп.), Л. Панцхава (зам.), Л. Небиеридзе (нач. отряда из института истории, археологии и этнографии им. акад. И. А. Джавахишвили), мл. и с. М. Кецохели, Ц. Давлианидзе и Л. Жоржикашвили, студенты Тбилисского Гос. Университета К. Двали, Л. Ахалана, Г. Химшиашвили (архитектор), А. Модзманашивили (водитель). В Ткибульском районе археологическую разведку проводил Д. Тушабрамишвили, совместно с сотрудниками Института географии им. Вахушти.

6) Темно-коричневый суглинок, в нижнем горизонте с примесью однородного песка.

7) Очажная прослойка.

8) Светло-коричнево-желтоватый клейкий суглинок.

Общая мощность слоев в конце g—4 квадрата составляет 3,40 м. I—I^a слой и верхний горизонт II слоя составляют I культурный слой, а нижний горизонт II слоя, вместе с III—VIII слоями составляют II культурный слой. Между I и II культурными слоями стерильная прослойка не встречается.

В продольном разрезе представлены схожие слои.

В первом слое пещеры Дзудзуана, который датируется энеолит-раннебронзовой эпохой, в 1970—1971 гг. было обнаружено большое количество фрагментов глиняных сосудов, относящихся, в основном, к баночным и сферовидным формам. Большая часть фрагментов не имеет орнамента, лощенности и не окрашена. Лишь на некоторых обломках замечается окраска и простой орнамент. Надо выделить колбовидный сосуд с узким горлышком, и чуть-чуть раскрытым венчиком, сферовидным корпусом и узким, плоским дном, поверхность которого лощенная и окрашена в красный цвет. Сосуд не имеет ручек, тонкостенный и хорошего обжига. Подобный сосуд на других одновременных памятниках пока что не найден. В первом слое в достаточном количестве представлены каменные изделия (728 единиц). Из них 684 нуклеусов, отщепов и пластин разного облика, 30 штук скребков, 10 резцов и другие разнообразные орудия. Надо выделить три наконечника стрел, которые между собой различаются по форме и технике обработки. Первый из них имеет выемчатую пятку и полностью обработан с двух сторон (рис. 1₁). Второй экземпляр изготовлен на двускатной пластинке и обработан лишь частично, имеет черешок (рис. 1₂). Третий наконечник тоже черешковидный, но обе поверхности этого изделия полностью обработаны ретушью (рис. 1₃). Все три наконечника сделаны из высококачественного кремня. В первом слое найдены также шлифованные долотовидные и стамесковидные орудия (рис. 2_{4,5}) и точильник из пещаника (рис. 2₁). Надо также отметить лошिला и проколку из кости (рис. 2_{2,3}).

Из находок первого слоя особого внимания заслуживает фрагмент скульптурного изображения быка (рис. 2₄) из глины. Это находка, пока что единственная из поселений энеолит-раннебронзовой эпохи Квирильского ущелья, а памятники этого периода представлены в этом районе в достаточном количестве. Эти памятники: Верхний слой пещеры Самеле клде и Самерцхле клде — в ущелье реки Джручула. Верхний слой пещеры Дзудзуана — в ущелье реки Никриси. Верхний слой Даркветского грота — в ущелье Квирилы, пещера Котнас клде — в селе Свери, пещера Тонис клде — в ущелье р. Черула и др. Этих памятников связывает между собой не только одновременность, а также и одинаковый характер поселения (пещера, или же грот), сухая каменная кладка у входа, обмазанный, обожженный пол, сходства керамического изделия, почти идентичность шлифованных и кремневых орудий, и что самое главное, одни и те же отрасли хозяйства, что выражается в развитом земледелии (на что указывает большое количество зернотерок, кремневых вкладышей серпов, костяных мотыгообразных орудий и другие), в менее развитом скотоводстве, над которым доминирует охотничество. Все это позволяет предполагать, что названные памятники относятся к одной культуре, носителями которой должны были быть родственные роды. Эти роды вероятно жили отдельными парными семьями в пещерах, гротах или на открытых поселениях. На

это должно указывать расположение нескольких памятников в одном ущелье, где энеолит-раннебронзовые слои не имеют большую мощность и занимают сравнительно ограниченную площадь. А это, по нашему мнению, исключает возможность проживания здесь большой родовой группы.

К энеолит-раннебронзовой культуре Квирильского ущелья близко стоит кремневый инвентарь из Сагварджиле (фонд каменного века Гос. Музея Грузии колл. 14—55, 1—55). Другие сходные памятники на территории Грузии нам пока что неизвестны. Зато довольно много их на Северном Кавказе, в виде памятников протомайкопской культуры³. О сходстве этих памятников мы отмечали раньше, и там же указывали, что культура энеолит-раннебронзовой эпохи Квирильского ущелья хронологически в какой-то мере должна предшествовать майкопской⁴. Эти соображения подкрепляются раскопками последних лет. Что же касается возраста материалов энеолит-раннебронзовой культуры Квирильского ущелья то ее предварительно датируем второй половиной IV-тыс. д. н. э. На эту дату должна указать также керамика облика «Куро-Аракской» культуры, найденная в верхнем горизонте пещеры Дзудзуана. Кроме того, в Даркветском гроте верхние горизонты слоя раннебронзовой эпохи были прорезаны спускным погребением, в котором была обнаружена керамика «Куро-Аракского» типа. Эти данные указывают на то, что верхние слои Даркветского грота хронологически предшествуют «Куро-Аракской» культуре.

Во втором культурном слое пещеры Дзудзуана в 1970—1971 гг. было обнаружено 21405 кремневых изделий (в это число не входят костянные изделия и фаунистические остатки), 1288 из них являются орудиями, что составляет 6,01% всего каменного инвентаря. Среди каменных орудий ведущее место занимают скребки (350 шт.) что составляет 26,3% от числа всех орудий. По количеству за ними следуют резцы (306 шт) которые соответственно составляют 23,7%. Стамескообразные орудия 25 шт — 1,9%. Остальные орудия представлены в меньшем количестве. Так же, как и в предыдущих годах значительно меньше было обнаружено орудия типа гравет и микролитов с притупленными краями, их всего 41 единиц, что составляет 3,1% от числа всех орудий. Если к этому прибавить все орудия с притупленными краями (грубые пластины с притупленными краями и отщепы) тогда их число достигнет 70 единиц — 5,4%. Этот показатель является меньшим, чем показатели подобных орудий из других верхнепалеолитических памятников Грузии (кроме Самерцхле-Клде). Надо отметить, что и раскопки 1971 г. не дали орудий геометрических форм.

Большое число кремневых орудий II слоя пещеры Дзудзуана изготовлено из отщепов, коротких и широких пластин. Орудия изготовленные из пластин прямой удлиненной формы, представлены единичными экземплярами. В достаточном количестве встречаются высокие скребки изготовленные из остатков нуклеусов и нуклеовидных отщепов.

Также в большом количестве встречаются резцы сделанные из массивных отщепов. Ведущее место среди резцов занимают много-

³ А. А. Формозов. Археологические исследования пещер в верховьях реки Белой в Краснодарском крае. Сборник материалов по археологии Адыгеи т. II. Майкоп, 1961, ст. 50—72. Каменный век и энеолит Прикубанья. Москва, 1963, стр. 64—84.

⁴ Д. Тушабрамишвили. Итоги работ палеолитической экспедиции Квирильского ущелья за 1963 г. Научная сессия института истории, археологии и этнографии им. акад. И. Джавахишвили, Тбилиси, 1964, тезисы, стр. 7.

фасеточные. Резцов, изготовленных на ретушированных пластинах, очень мало. Все вышесказанное вместе с другими данными указывает на архаичность изучаемого нами памятника.

Экспедиция производила раскопочные работы и в Даркветском гроте. На этом памятнике пока что зафиксировано пять слоев, отличающихся друг от друга, как литологически, так и по составу материала. Последовательность этих слоев такова:

I слой зольный с примесью мелкого щебня, на нижнем уровне которого был зафиксирован 5 см глинобитный пол. В культурном слое были найдены двусторонне обработанный наконечник копья формы ивового листка, наконечник копья односторонней обработкой, изготовленный на кремневой пластине, дублированные скребки, отщепы и обломки неправильной формы. Керамика фрагментальная, представлена обломками ручной лепки тонкостенных и толстостенных сосудов. Глина в некоторых случаях смешана с крупнозернистым кварцем и измельченной слюдой. На некоторых обломках сосудов красного обжига заметны следы лощения и слочного орнамента. Шлифованных каменных орудий в слое нет. Найден обломок плоского каменного браслета.

II слой. Коричневый рыхлый суглинок, нижний горизонт которого представлен глинобитным полом. В разных местах пола были замечены выемки или углубления, по-видимому для укрепления колышек (жердей) плетеных стен. Во II слое найдено больше кремневого материала, чем в первом. Были найдены также два шлифованных орудия, здесь же были обнаружены пряслицы, часть которых орнаментированна и обломки плоских каменных браслетов. В этом же слое были найдены обломок зернотерки ладьевидной формы, костяные иглы, шилья и т. д. Керамика фрагментирована и похожа на керамику найденную в верхнем слое.

III зольный слой. Здесь найдены в обильном количестве кремневые отщепы и пластины, значительное число орудий, среди них: наконечники копьев, скребки, резцы, проколки, примитивные вкладыши серпов и трапеции. Найдено несколько шлифованных орудий, обломки браслетов, похожих на браслеты из верхних слоев. Возрастает число костяных изделий — шилья, иглы, ложила и др. Большая часть керамики представлена фрагментами сосудов из розовато-серооливковой глины, с примесью известняка, кварца и слюды. В III слое значительно больше обломков красной тонкостенной глиняной посуды — похожих на керамику из «Самеле клде».

IV зольно-щебенчатый слой. Щебня в верхнем горизонте меньше, чем в нижнем. Имеется множество пластин вытянутой формы, среди них и микролиты. В значительном количестве представлены скребки, сделанные на концах пластин. Возрастает число трапеции. Резцы изготовлены как на пластинах, так и на отщепах. Нуклеусы в основном конусовидные и карандашевидные. Керамики мало.

V зольный слой. Отделен от IV-го щебенчатым стерильным слоем (мощностью 1 м.). Отмеченный слой, был выявлен в 1970 году, при расчистке и выносе баласта в передней части грота, на площади 1 кв. м. В слое найдены концевые скребки, пластины с затупленными спинками и треугольники. В большом количестве — тонкие узкие пластины. Здесь же найдены грузило из гальки и круглые камни праща. Керамика в этом слое пока что не обнаружена.

I слой Даркветского грота датируется «Куро-Аракесской» эпохой т. е. раннебронзовым периодом. В формах и типах кремневых изделий из II и III слоев нет разницы, зато разница заметна в количественном соотношении различных орудий. Во II слое браслетов больше, чем в III,

зато в III слое больше костяных орудий и обломков краснолощенной тонкостенной керамики. Материалы II и III слоев датируются разными периодами энеолита.

Материалы IV слоя значительно отличаются от остальных, что выражается множеством пластин с концевой ретушью, трапеции и других орудий. Замечается сходство этих материалов с материалами из Одиши, Анасеули II — датируемые неолитом.

Что касается инвентаря из V слоя — его предварительно можно отнести к мезолиту.

Кроме раскопок, экспедиция вела разведочные работы в Чиатурском районе на территории села Джокоеи, где были обнаружены три новых нижнепалеолитических памятника. Из них особого внимания заслуживает местонахождение Гвиралисболо — этот памятник находится в начале села Джокоеи, на правой стороне Чиатуро-Зестафонской шоссейной дороги на пахотном склоне, который обращен на северо-северо-восток и спускается в глубокую долину. Материал разбросан на довольно большой площади вместе с естественными обломками, хотя в некоторых местах замечается концентрация кремневых орудий. Можно предполагать, что инвентарь сюда попал с высокого примыкающего холма, который также распахивается. На склоне этого холма также найдены несколько изделий. На местонахождении «Гвиралисболо» найдено свыше ста нуклеусов, отщепов—клектонского и левалуазского типа и разных орудий в виде скребел, острокопечников и других. Из орудий особенного внимания заслуживает двусторонне обработанное ручное рубило из кремня желтовато-молочного цвета, который изготовлен из цельного желвака. Это орудие по своим пропорциям, по технике обработки является пока единственным в Грузии и представляет классический образ ашельских ручных рубил (рис. 3). На других нижнепалеолитических памятниках села Джокоеи найдены сходный комплекс каменных изделий, здесь лишь нет двусторонне обработанных орудий, а материал из памятника Урнали не однороден—смешан с мустьерским.

Экспедиция провела двухдневные поисковые работы на территории села Кацхи. Около Кацхисветы (Кацхетский каменный столб). При расширении шоссейной дороги 1971 г. рабочие почти полностью разрушили поселение раннебронзовой эпохи и остатки железноплавильной печи. Вдоль дороги и в обрывах нами были найдены кремневые наконечники стрел и их заготовки, вкладыши для серпа, пластины и отщепы в большом количестве, фрагменты глиняных сосудов, куски железной руды, шлака и др.

В селе Скиндори на раннее обнаруженном ранемустьерском памятнике Бехнаристави, на поверхности земли, экспедиция собрала 377, кремневых изделий, в частности дискоидальные, одноплощадочные и двухплощадочные нуклеусы, клектонские и левалуазские пластины и отщепы, грубое рубящее орудие (рис. 4₁) фрагмент двусторонне обработанного наконечника (рис. 4₃) выпуклое скребло на левалуазском отщепе (рис. 4₂) и др. Материал из Бехнаристави отличается от других материалов — одновременных памятников Квирильского ущелья желтоватой сильной патиной.

Заново обследованы также ранемустьерские памятники Орбали I, II и III (сел. Кацхи, Чиатурского района)⁵, где на поверхности земли собрано 2311 кремневых изделий, из них 1368 — на Орбали I, 450 —

⁵ О местоположении этих памятников см. Д. Тушабрамишвили. указан. раб.

на Орбали II и 493 изделия на Орбали III. Материал из этих памятников дает полное представление о последовательности расщепления и обработки камня. Здесь представлены дисковидные (как односторонние, так и двусторонние), как одноплощадочные так и двуплощадочные, черепаховидные нуклеусы, отщепы, среди которых ведущее место занимают леваллуазские, остроконечники разных видов и др. Из орудий надо выделить фрагмент двусторонне обработанного рубила или пикообразного орудия из Орбали II (рис. 44), скребло (рис. 52) и леваллуазские отероконечники (рис. 45, 7) из Орбали IV, грубое скребловидное орудие (Рис. 53), скребло (Рис. 51) и леваллуазские остроконечники из Орбали I и др. На всех трех памятниках в достаточно большом количестве представлены ретушированные пластины и отщепы, у большинства из этих изделий ударные площадки подправлены на нуклеусах. Как было указано выше, материалы из Орбали I, II и IV предварительно датированы ранне мустьерской эпохой.

В августе 1971 г. мы приняли участие в работах Цуцхватской комплексной экспедиции (рук. проф. Л. Маруашвили), института географии им. Вахушти АН СССР, которая продолжала всестороннее изучение многоэтажного пещерного комплекса на территории сел. Цуцхвати (Ткибульского района). Экспедиция обнаружила несколько карстовых пещер, которые содержат культурные слои разных эпох. Цуцхватские пещеры и гроты расположены в ущелье Шабата геле, в известковом массиве на различной высоте Шабата геле. Одна из них — Верхняя пещера — расположена на правом берегу ущелья, входом обращена на северо-восток и довольно сухая. По-видимому своим возникновением она обязана атмосферным осадкам. Длина ее 3,50 м, ширина центральной части — 3,00 м. В пещере зафиксированно 9 различных слоев, общая мощность которых составляет 1,90 м. II—VII слои содержат кремневые изделия (в очень малом количестве) и фаунистический материал, которые предварительно датируются концом мустьерской эпохи. Кремневый инвентарь представлен скреблом (рис. 61), грубым остроконечником (рис. 62), ножевидным орудием (рис. 63) и разными отщепами (всего 13 штук). Фаунистические остатки из Верхней пещеры характеризуются обилием разных видов животных и птиц. По определению палеонтолога, доктора А. Векуа костные остатки в основном относятся пещерному медведю, определены также кости бурого медведя, волка, леопарда, лисицы, косули, бизона, благородного оленя, носорога, дикой лошади, орла и др.

Другой памятник, в котором в 1971 г. заложили разведочный шурф, условно назван Двойным гротом. Он расположен на правом берегу Шабата геле и непосредственно прилегает к Объединенному гроту, который соединяется с главной галереей. Высота грота от Шабата геле составляет 15 м, грот обращен на юго-восток и сухой. В разведочном шурфе и в траншее для выноса баласта установлено 10 различных слоев (шурф не доведен до скального основания), общая мощность которых — больше 3-х метров. IV—IX слои содержат материал позднемустьерской эпохи. Всего найдено 50 изделий из низкокачественного, серого кремня в частности: дисковидные односторонние (рис. 64, 5) призматические двуплощадочные нуклеусы, (рис. 66) скребок с круговой ретушью (рис. 67), леваллуазские остроконечники (рис. 68, 9) ретушированные отщепы (рис. 610, 12) и др. Преобладают зубчатые формы. Исходя из скудности кремневого инвентаря в обеих памятниках (Верхняя пеще-

რა, Двойной грот), можно заключить, что мы имеем дело с временным (сезонным) поселением маленькой группы людей.

За 1970—1971 годы в комплексе Цуцхватских пещер выявлены 4 памятника, которые содержат наряду с инвентарем феодальной и раннебронзовой эпохи, материалы поздней и финальной мустье. Дальнейшее изучение этих памятников внесет больше ясности в их возраст, характер поселения, в технику расщепления и обработки камня.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1: 1. ისრისპირი მოყავისფრო კაეის, ქესლამოლარული. ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 2. ისრისპირი მოყავისფრო კაეის, ყუნწიანი. ნაკეთები ანატკეცზე. ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 3. ისრისპირი მოყავისფრო კაეის, ყუნწიანი, ორმხრივდამუშავებული, ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 4. სატეხი რიყის ქვის, ორპირლესილი, ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 5. სატეხისებური იარაღი რიყის ქვის, ცალპირლესილი, ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან.
- სურ. 2: 1. სათლელისებური იარაღი და სალესი ქვა ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 2. საპრი-ალებელი ძვლის, ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 3. სადგისი ძვლის ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან, 4. თიხისაგან ნაქერწი ხარის ქანდაკების ფრაგმენტი ძუძუანის მღვიმის I ფენიდან.
- სურ. 3. ხელცული კაეის, ორმხრივი, დამუშავებული პალეოლითური ძეგლ „გვირაღისბოლოდან“ (სოფ. ჯოჯოეთი, ქიათურის რ-ნი).
- სურ. 4: 1. საჩეხისებური იარაღი კაეის, პალეოლითურ ნამოსახლარ ბეხნარის თავიდან (სოფ. სკინდორი, ქიათურის რ-ნი. შუბისპირის ნატეხი კაეის, ორმხრივდამუშავებული, ბეხნარის თავიდან, 2. სახოკი კაეის. ბეხნარის თავიდან, 3. შუბისპირის ნატეხი კაეის ორმხრივდამუშავებული ბეხნარის თავიდან, 4. ხელცულის ფრაგმენტი კაეის, პალეოლითურ ძეგლ ორბალი II-დან (სოფ. კაცხი, ქიათურის რ-ნი), 5—7. ლევალუაზური წვეტანები კაეის, პალეოლითურ ძეგლ ორბალ IV-დან (სოფ. კაცხი, ქიათურის რ-ნი).
- სურ. 5: 1. სახოკი ამოზნექილსამუშაოპირიანი კაეის, პალეოლითურ ძეგლ ორბალ I-დან (სოფ. კაცხი, ქიათურის რ-ნი). 2. სახოკი სწორსამუშაოპირიანი კაეის, პალეოლითურ ძეგლ ორბალ IV-დან. 3. სახოკ-საჩეხი იარაღი კაეის, ორბალ I-დან 4—6. ლევალუაზური წვეტანები კაეის, ორბალ I-დან.
- სურ. 6: 1—3 სახოკი წვეტანა, დანისებური, დაბალი, კაეის. ზედ. მღვიმიდან (სოფ. ცუცხვათი, ტყიბულის რ-ნი) 4—5. დისკოიდური ცალმხრივი ნუკლეუსები კაეის, ორმაგი ეხიდან (სოფ. ცუცხვათი, ტყიბულის რ-ნი), 6. პრიზმული ნუკლეუსი კაეის. გადაკეთებული იარაღად. ორმაგი ეხიდან, 7. ამოზნექილსამუშაოპირიანი სახოკი კაეის, ორმაგი ეხიდან, 8—9. ლევალუაზური წვეტანები კაეის, ორმაგი ეხიდან, 10—12. რეტუ-შირებული ანატკეცები კაეის, ორმაგი ეხიდან.

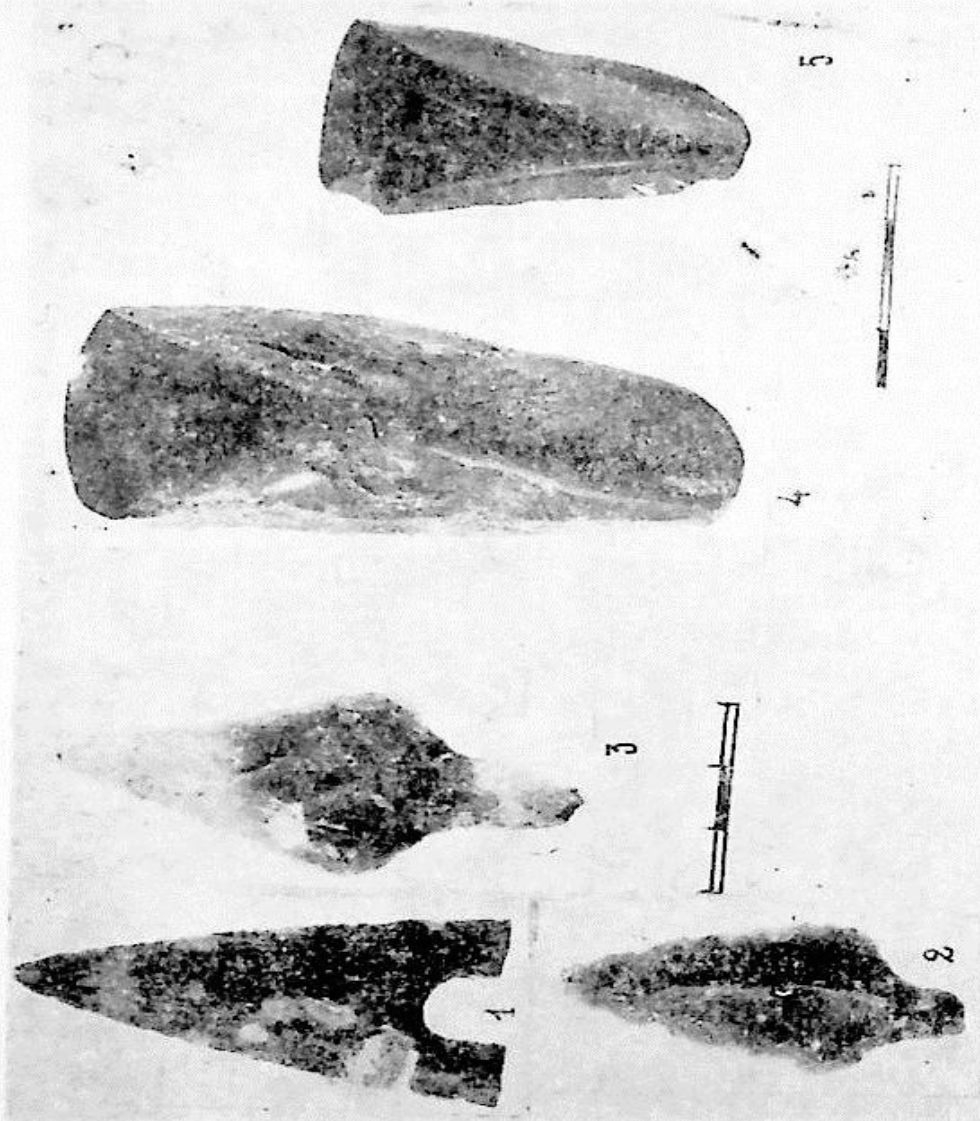
ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1: 1—3. Наконечники стрел из 1 слоя пещеры Дзудзуана 4—5. Шлифованные долотовидные и стамесковидные орудия из 1 слоя пещеры Дзудзуани.
- Рис. 2: 1. Стамесковидное орудие и точильник из пещаника, из 1 слоя Дзудзуана, 2—3. Лощина и проколка из кости. 1 слой Дзудзуана, 4. Фрагмент скульптурного изображения быка, 1 слой пещеры Дзудзуана.
- Рис. 3: Ручное рубило из ашельского памятника «Гвиралис боло» (с. Джокоети, Чиатурский р-н).
- Рис. 4: 1—3. Груборубящее орудие, фрагмент двухсторонне обработанного наконечника и скребло из ранемустьерского памятника. «Бехнарис тави» (с. Скиндори, Чиатурский р-н), 4. Фрагмент рубила или пикообразного орудия из Орбали II (с. Кацхи, Чиатурский р-н),

5—7. Левалуазские остроконечники из Орбали IV (с. Кацхи, Чнатурский ра-н).

Рис. 5: 1. Скребло из Орбали I, 2. Скребло из Орбали II, 3. Грубое скребловидное из Орбали I, 4—6. Левалуазские остроконечники из Орбали I.

Рис. 6: 1—3. Скребло остроконечник и ножевидное орудие из «Верхней пещеры» (с. Цуцхвати, Ткибульский рай-он) 4—12. Кремневый инвентарь из Двойного грота (с. Цуцхвати, Ткибульского ра-на).

სურ. 1

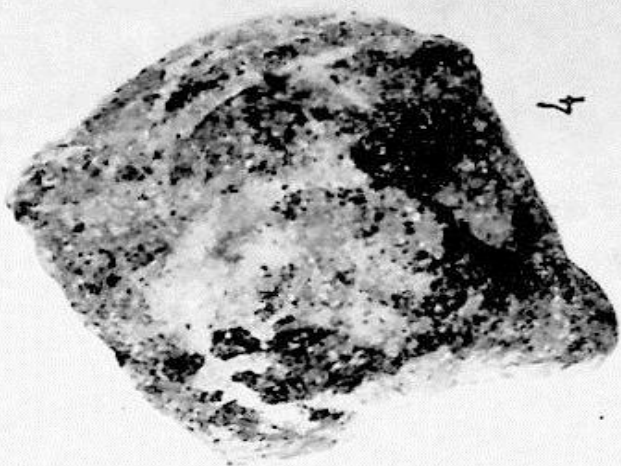
1

2

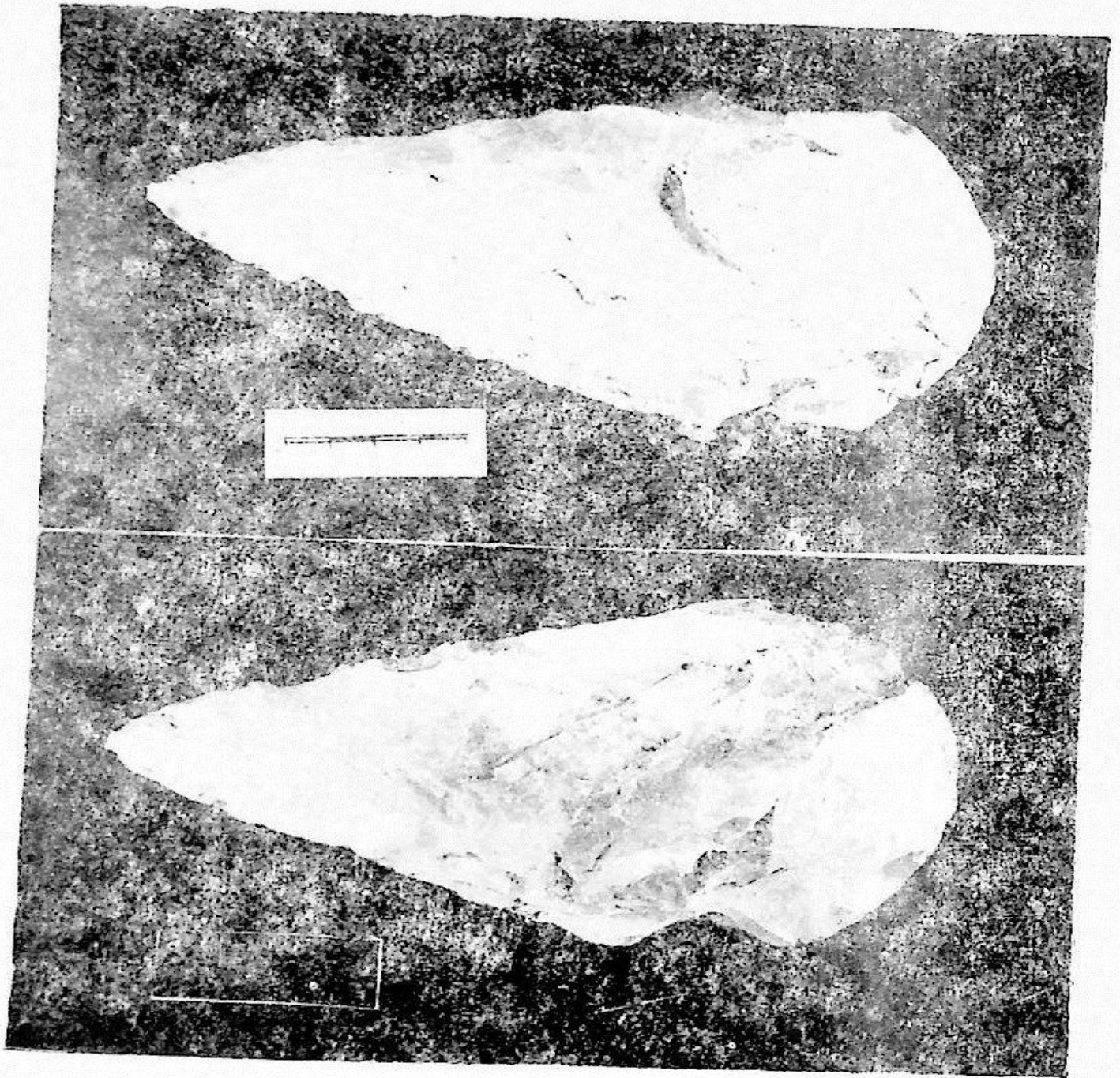
3

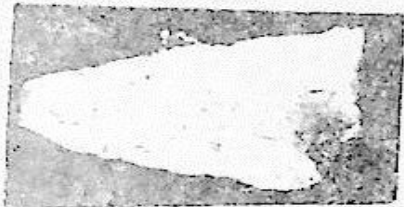
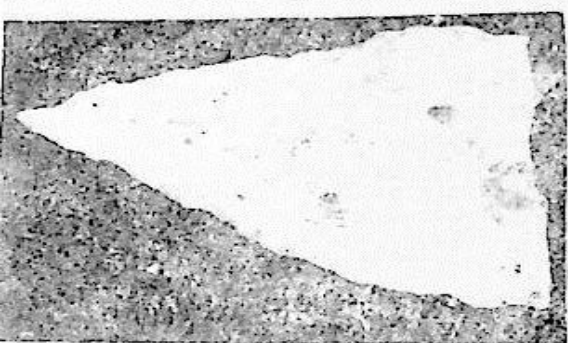
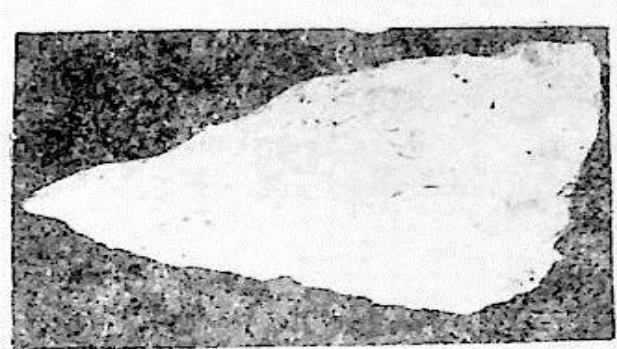
4

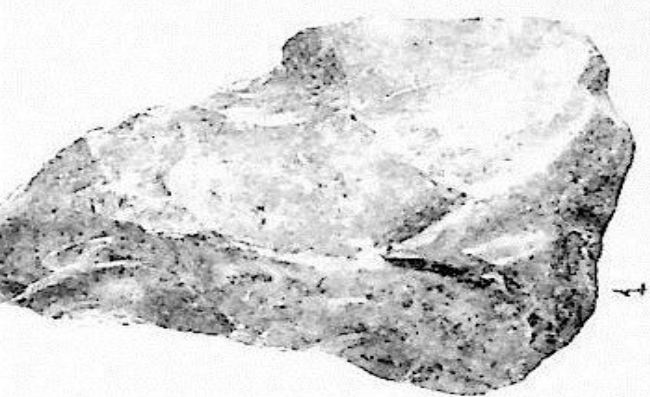
სურ. 2

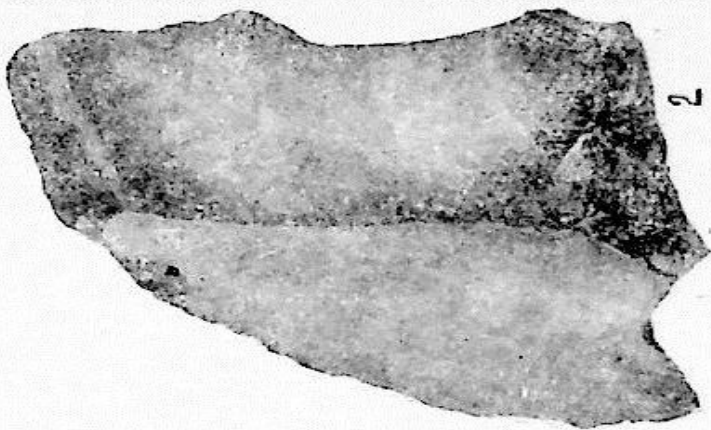
სურ. 3

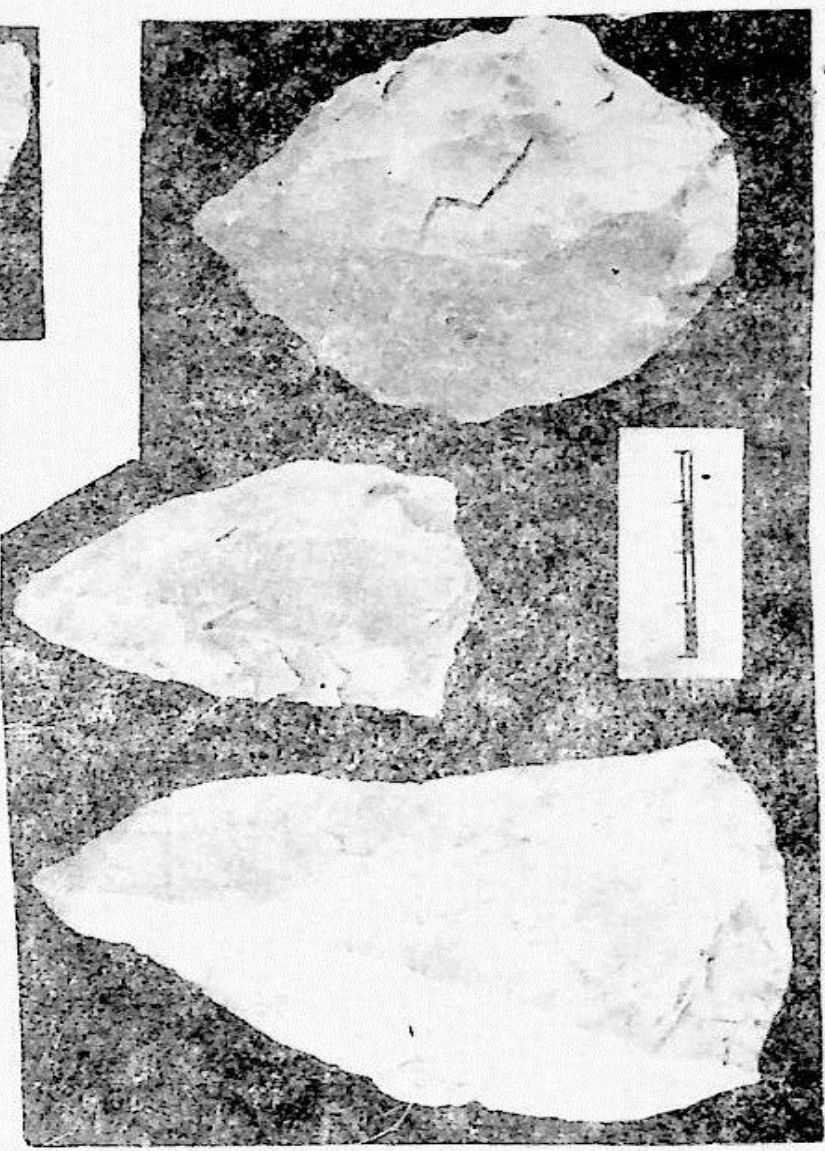
3

1

2

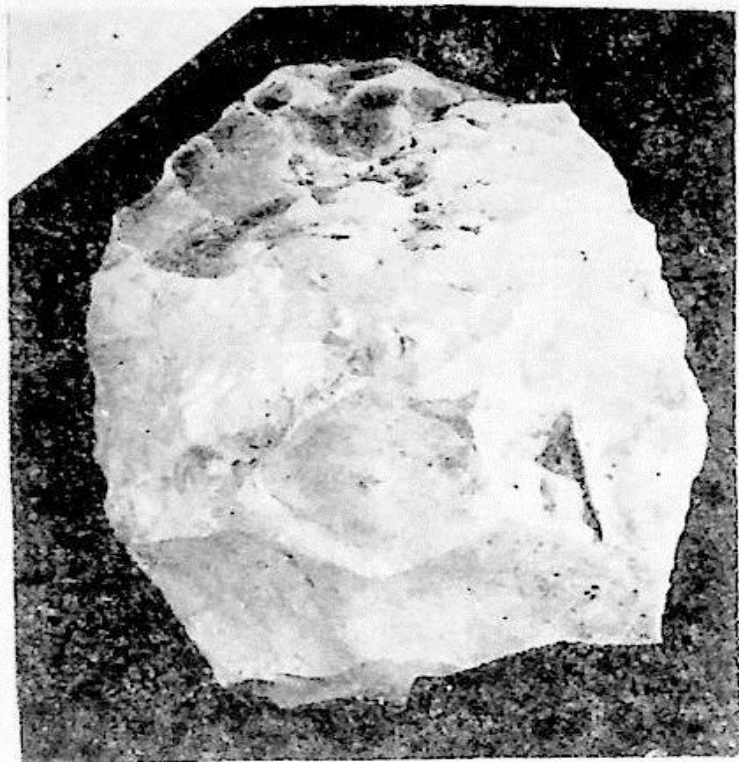

7

6

5

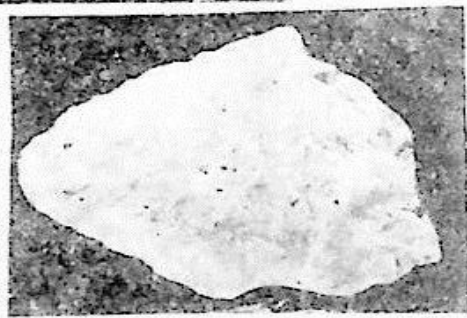
lyg. 4

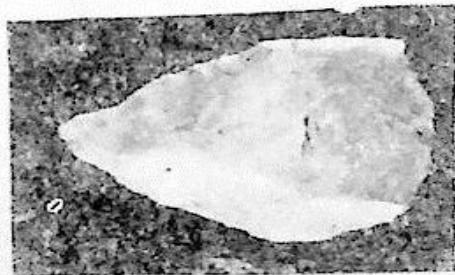
3

2

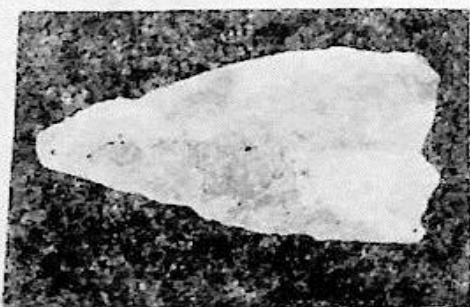
6

5

1

4

სურ. 5

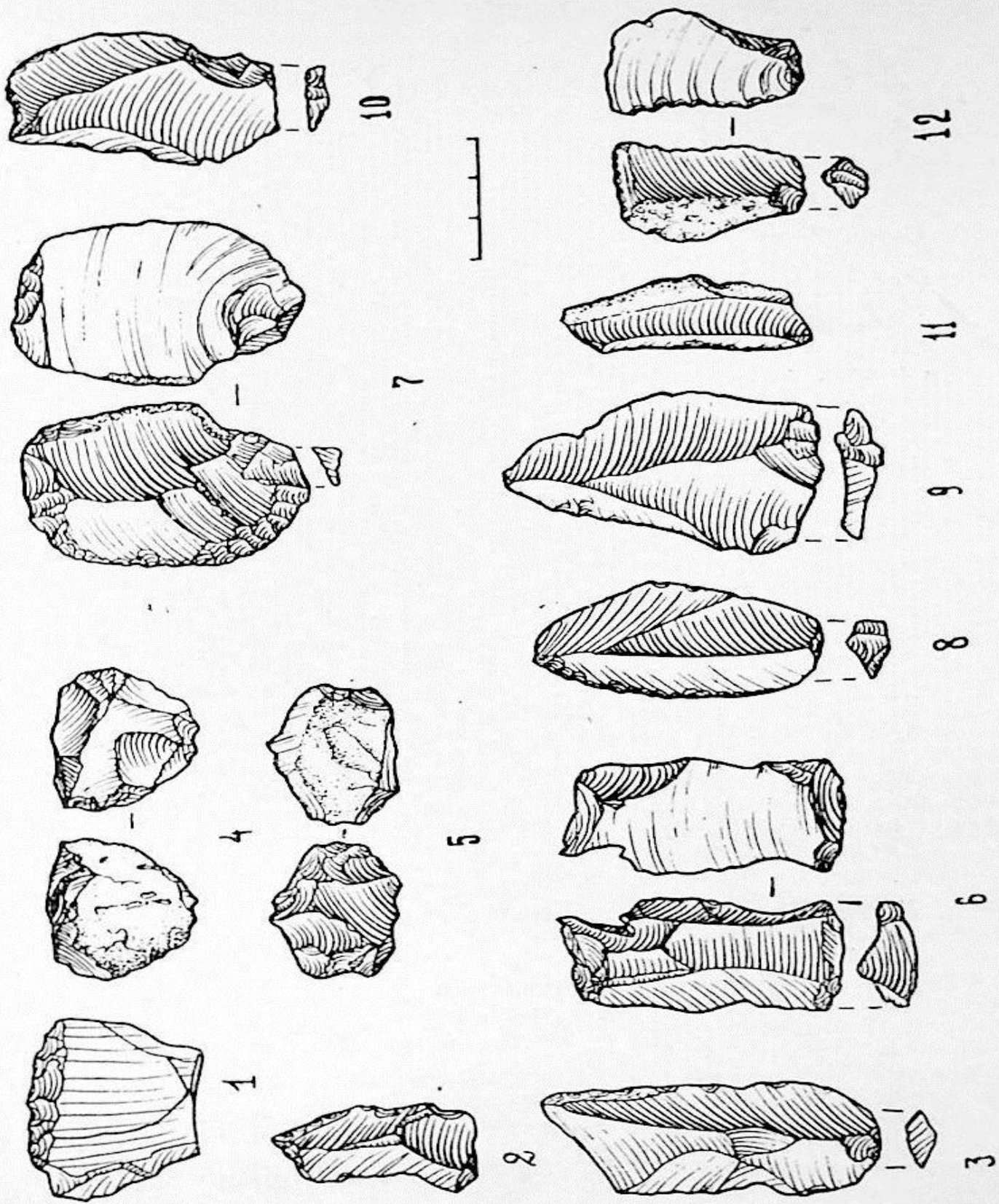

Fig. 6

А. И. ДЖАВАХИШВИЛИ

РЕЗУЛЬТАТЫ РАБОТ КВЕМО КАРТЛИЙСКОЙ
АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ (1970—1971 гг.)

В 1970—1971 годах Квемо Картлийская археологическая экспедиция Гос. Музея Грузии провела шестую и седьмую кампании полевых работ в местности Квемо Шулавери Марнеульского района Грузинской ССР. Учитывая, что в предыдущих годах в основном удалось выяснить как общий характер и некоторые частные особенности, так и возраст и хронологическое соотношение двух раннеземледельческих селищ данного микрорайона — Шулаверис гора и Имирис гора¹, экспедиция задалась целью доследовать оба памятника, для выяснения некоторых из наиболее важных вопросов, а именно: в 1970 году, на Шулаверис гора изучить нижние строительные горизонты на большей чем до этого площади, доведя раскоп до грунта и удостовериться в том, что здесь действительно нет никаких следов более ранней культуры; в 1971 году, на Имирис гора изучить верхние строительные горизонты в NO секторе кв. ДС, для объединения двух ранее раскопанных участков в кв. кв. ЕС и ДД и восполнения общей картины планировки центральной части поселения².

На Шулаверис гора для исследования был выбран участок площадью 84 кв. м, на восточном крае ранее заложенного большего раскопа; его большая часть раскопана до уровня — 1,5 м, до грунта же было доведено лишь 36 кв. м в квадратах ВС 72—75, 82—85, прилегающих к кв. ВС 86, 96, так как в них, в разведочном шурфе грунт был достигнут на отметке — 2,6 м еще в 1966 г. (Рис. 1,2)³.

¹ См. «Мацне» (Вестник) отд. общ. наук АН ГССР, 3(36), 1967; Археологические экспедиции Гос. Музея Грузии, вып. I, 1969, стр. 19—26; Археологические экспедиции Гос. музея Грузии, вып. II, 1971, стр. 22—30.

² В экспедиции участвовали: А. Джавахишвили (нач.), Л. Глonti (нач. отр.), М. Менабде, Т. Кигурадзе, М. Кецохвели (науч. сотрудн.), У. Чагунава (архитектор), А. Алиев, М. Пириашвили, (водители). Работы велись в октябре-ноябре 1970 г. и марте-апреле 1971 года.

Работы на Имирис гора имели и другую задачу: подготовить памятник для показа методов раскопок поселений типа «тепе», участникам Всесоюзной сессии, посвященной результатам археологических и этнографических исследований 1970 года, созванной в Тбилиси, в апреле 1971 года.

³ См. генплан и разрезы Шулаверис гора в «Мацне» (Вестник) Отд. общ. н. АН ГССР, 3(36), 1967, таб. III.

Почти двухметровая толща культурных отложений на этом участке состояла исключительно из остатков стен овальных сырцовых построек, возведенных одна на другой и часто переплетающихся в сложный клубок. Все же, препарирова, фиксируя и постепенно убирая остатки стен, удалось установить последовательность строительства всех 11 построек, выявленных здесь, из которых лишь три №№ 16, 22, 24 — имели более или менее цельный вид (Рис. 13).

Остатки постройки № 16 залегали непосредственно под крупным овальным зданием № 11, раскопанном еще в 1966 году, на уровне —0,25—0,40 м. Они представляли собой сложенную из обычных для этого селища «планоконвексных» сырцовых кирпичей стену неправильной—овальной конфигурации; к сев. зап. ее концу было пристроено небольшое помещение формы усеченного конуса. Толщина стен, сохранившихся до высоты 60—70 см, —30 см., и они имеют заметный наклон к центру. Создается впечатление, будто, постройка имела ульеобразный верх, на подобие купольных домов; но присутствие упомянутой хозяйственной пристройки, видимо, должно исключать подобную возможность и заставляет предполагать, что здесь имеется фрагмент жилого комплекса — остатки небольшого хозяйственного дворика, огороженного кольцевой стеной, включающей хозяйственную же постройку. Дворик действительно мал — 3,8×3,0 м; около основания стены ограды были видны остатки глиняного ящевидного очажка, около которого находились мелкие обсидиановые и костяные поделки, круглые камни — снаряды от пращи; пол устилала зола. Хозяйственная постройка, диам. 1,5 м, была завалена обломками сырцовых стен и содержала небольшое количество обсидиановых и костяных поделок. Пол дворика, охваченного стеной постройки № 16, приходится на отметке — 1,20 м. Восточным краем стена ограды перерезает дугообразный обрывок сырцовой стены №13, направленный к ней перпендикулярно с сев. востока; этот — небольшой фрагмент находится почти на том же абсолютном уровне, что и постройка № 16, но безусловно, принадлежит к предыдущему строительному периоду. Западным краем постройка № 16 перекрывала небольшой дугообразный обрывок сырцовой стены № 25, являющейся остатком круглопланного сооружения, видимо, крупных размеров, и принадлежащего, судя по глубине залегания — 1,40 м, — к более раннему строительному периоду, чем № 19. Под стенами строений № 16 и № 19, между отметками — 1,40—2,0 м, залегает кольцеобразная стена мощного сырцового здания — № 23, диам. около 4 м, со стенкой, делящей ее на две части; толщина стены — 0,4 м. Со своей стороны, здание № 23 перерезает юго-западным краем северо-восточный край другого овального дома — № 24, также имеющего поперечную стенку, делящую его на две примерно равные половины, в одной из которых находился глиняный ящевидный очаг. Дом № 24 по абсолютному уровню залегания как будто соответствует дому № 23 (отметки — 1,60—1,85 м), однако он безусловно принадлежит к предыдущему строительному периоду; во многих случаях наблюдается врезание оснований строений верхнего горизонта в остатках нижнего, что объясняется небольшим заглублением пола помещения. Под северо-западным краем и центром дома № 24, непосредственно под ним находились фрагменты двух сырцовых построек — № 31 — остаток круглой хозяйственной «ямы» и № 30 — обрывок дугообразной стены, низ которой приходится на отметке — 2,0 м.; примерно на том же уровне, на восточном крае раскопа находились остатки еще одного круглопланного дома, диам. около 2 м глиняный пол которого понижался до отметки — 2,4 м и был обмазан непосред-

венно на светлоохристого цвета, плотном песчаном грунте, начинавшемся в этом месте на отметке — 2,6 м. В западной части раскопа грунт постепенно подымался до отметки — 2,5 м.

Таким образом, неоспоримо подтверждается факт непосредственного надстраивания друг над другом 8 построек (№№ 30, 24, 23, 25, 19, 16, 11, 2). Однако это отнюдь не доказывает восьми перестроек всего поселения, — существования 8 строительных горизонтов; скорее наоборот, — характер построек и их перекрывания скорее говорит о том, что если не вся, почти четырехметровая толща культурных отложений, содержащая перечисленные строительные остатки, то большая ее часть образовалась в результате неоднократного обновления приходивших в ветхость и негодность зданий не на всем поселении сразу, а постепенно, в разное время, в разных ее частях.

Свидетельством этого может служить также и дом № 3, подвергшийся многократному обновлению и двукратной основательной перестройке за тот промежуток времени, на протяжении которого рядом с ним друг над другом было надстроено четыре дома.

Вещественный материал, обнаруженный во время изучения означенного участка, существенно не отличается от находок предыдущих сезонов; та же грубая керамика, обсидиановые, костяные и роговые поделки, что и в верхних горизонтах. Заметно лишь значительное уменьшение количества керамических фрагментов и увеличение костяных и роговых предметов, среди которых выделяются крупные и грубые муффы, или обоймы из оленьего рога; достойно упоминания грушевидное навершие булавы из алебастра, найденное в нижнем строительном слое дома № 3.

Таким образом, работы, проведенные в 1970 г. на Шулаверис гора, окончательно подтвердили, что это селище не содержит более ранних слоев и целиком состоит из строительных горизонтов одной Шомуте, — Шулаверской культуры, а именно ее ранней ступени.

На Имирис гора была раскопана площадь в 190 м², в среднем на глубину 2 м, в кв. ДС, и выявлены остатки 10 круглопланных сырцовых домов первого и второго из дошедших до нас строительных горизонтов (Рис. 3_{2,3}); они находятся на уровне домов, раскрытых в сев. зап. углу кв. ЕЕ еще в 1967 г. и непосредственно связаны с ними. В результате — планировка центральной части поселения приобрела намного более ясный и четкий характер (Рис. 3₁).

Присмотревшись к генплану Имирис гора (Рис. 2₁), мы заметим три компактные группы построек разных строительных горизонтов, в центральной, сев. восточной и восточной частях раскопа. Центральная группа состоит из домов, кольцеобразно охватывающих с сев. запада свободную площадь диаметром около 12 м (дома №№ 3, 2, 56, 55, 54, 52, 28 и 25); это — дома первого и второго горизонтов, с обрывками стен, которые связывают их с другими постройками жилых комплексов, оставшимися не раскопанными. Центральная площадь имеет заметное заглубление по-середине и покрыта толстым, утрамбованным слоем золы, с незначительными включениями кухонных и других отходов.

Под этим зольным слоем залегает второй зольный слой, также углубленный по-середине и немного смещенный к северо-востоку; северным краем он примыкает ко второй — северо-восточной группе жилых комплексов, которые, как это установлено ранее, принадлежат к

V строительному горизонту поселения⁴. Под вторым зольным слоем площади залегает третий зольный слой, от которого сохранилась лишь восточная часть; в центре и по краю он нарушен последующими площадями и постройками, однако следует предположить, что он принадлежит к более раннему периоду, чем горизонт V.

Следовательно, на протяжении длительного времени центром поселения являлась площадь, вокруг которой и располагались жилые комплексы; заглабление ее средней части должно быть результатом систематического обновления и перестройки окружающих ее домов, что вызывало постепенное повышение их уровня. Если подобная интерпретация фактов приемлема, тогда круговая застройка поселения с общей площадью по-середине должна быть признана традиционной, по крайней мере для данного памятника, если не для всех поселений означенной культуры (Рис. 2₂).

Характер залегания трех зольных слоев площади и расположение домов I—II и V строительных горизонтов показывает, что по крайней мере центр поселения последовательно перемещался с востока на запад если не три, то во всяком случае два раза и, что, вероятнее всего, с этим связаны периоды больших перестроек и образование строительных горизонтов. Возможно, что перестройка и перемещение центра поселения было вызвано оседанием восточного, берегового края поселения под напором вод речки Шулаверис геле⁵.

Так, или иначе, в настоящее время мы уже располагаем значительными данными, проливающими новый свет на динамику возникновения и развития холмообразных поселений. С этим же вопросом непосредственно связаны дополнительные работы, проведенные в разведочном шурфе, заложенном в 1969 году на западном крае селища; в 1971 году разведочный раскоп был удлинен в западном направлении на 8 м. в результате чего на глубине — 6,8 м. полностью выявился профиль рва, или канала, шириной 6,5 и глубиной 1,25 м. Мы пока ничего не можем сказать твердо ни о направлении, ни о назначении этой выемки; однако уже не подлежит сомнению, что грунт под поселением залегает немного выше, чем на окружающей местности, и что это повышение может быть вызвано насыпкой вынутой из рва земли, т. е. подготовкой площади под застройку. Лишь по аналогии Арухлос гора можно предположить, что обнаруженный на зап. окраине поселения ров кольцеобразно охватывал его и быть может даже представлял собой канал. Этот вопрос будет решен после того, когда удастся произвести анализы проб наносов и грунта, взятых с разных мест выемки (Рис. 2₁, разрез А—А).

Среди вещественного материала, добытого в раскопанных строительных горизонтах и не отличающегося от материалов предыдущих кампаний, достойны упоминания целая серия тонких поделок из кости и одна, к сожалению фрагментированная глиняная женская фигурка с выразительными формами.

Мы специально не останавливаемся на впускных погребениях, вскрытых во время раскопок вышеуказанной площади Имрис гора. Большей частью, это безинвентарные детские грунтовые захоронения позднефеодального времени; следует отметить лишь 2 грунтовых захоронения раннефеодального времени с бедным некерамическим инвентарем

⁴ См. Археологические экспедиции Гос. Музея Грузии, вып. II, 1971 г., стр. 22—30, табль. I и II.

⁵ Об этом см. Археологические экспедиции Гос. Музея Грузии, вып. I, 1969, стр. 22 и вып. II, 1971, стр. 25, 26.

(№№ 15, 16) и два захоронения в деревянных гробах (№№ 17, 18), эпохи зрелого средневековья, с богатым инвентарем — золотыми и серебряными кольцами, серьгами, браслетами, роговым гребнем в кожанном футляре и мелкими железными предметами. Погребений более ранних периодов в отчетном сезоне не было встречено.

На таблице IV показаны некоторые типичные образцы предметов, найденных на Имирис гора.

По просьбе экспедиции, в Институте палеонтологии АН ГССР, ст. н. сотр. И. Рамишвили исследовала образцы древней почвы, взятые на Имирис гора. Мы полагаем, что публикация даже предварительных данных этого исследования представляет значительный интерес для характеристики природной среды древних поселений означенного микро-района.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ДАННЫЕ ПАЛИНОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ОБРАЗЦОВ ДРЕВНЕЙ ПОЧВЫ СЕЛИЩА ИМИРИС ГОРА

Передаваемые для палинологического анализа образцы содержали весьма незначительное количество спор и пыльцевых зерен. Всего (в 10 препаратах) было обнаружено до 70 зерен, принадлежащих следующим растениям:

- Pinus* sp.
- Viburnum* sp.
- Chenopodiaceae* gen. ind.
- Urtica* sp.
- Labiatae* gen. ind.
- Compositae* gen. ind.
- Artemisia* sp.
- Gramineae* gen. ind.

Наиболее часто встречены пыльцевые зерна растений следующих семейств: *Chenopodiaceae* (лебедовые) и *Compositae* (сложноцветные). Входящие в эти семейства травянистые растения ксерофитного типа характерны для открытых ландшафтов; для степей и сухих склонов характерны также *Artemisia* sp. (полынь) и представители семейства *Labiatae* (губоцветные).

В очень малом количестве была обнаружена пыльца семейства *Gramineae* (злаки), представители которых обычно создают растительный фон степей; сюда входит целый ряд культурных растений, среди них хлебные злаки (пшеница, овес, рожь).

Что же касается древесных, лесообразующих пород, следует думать, что ни непосредственно на том месте, где был взят образец ни в ближайших его окрестностях, по-видимому, они не произрастали, в противном случае их пыльца безусловно должна была сохраниться, хотя бы в небольшом количестве. Встречено же всего несколько зерен пыльцы сосны. Сосна продуцирует большое количество пыльцы, которая благодаря хорошей летучести переносится на весьма дальние расстояния (порядка нескольких сот км); поэтому, присутствие нескольких зерен сосны не может указывать на участие этого растения в фитоценозе.

Таким образом, на основании немногочисленных данных палинологического анализа, следует думать, что подлежащий исследованию район представлял собой безлесную местность, покрытую травянистыми растениями, характерными для сухого климата.

ა. ჯავახიშვილი

ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1970—1971 წლები)

1970—1971 წლებში ქვემო ქართლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ჩაატარა სავსე სამუშაოთა მეექვსე და მეშვიდე კამპანია მარნეულის რაიონის ორ ადრესამიწათმოქმედო ნასოფლარზე — შულავერის გორაზე და იმირის გორაზე¹. წინა წლებთან შედარებით სამუშაოთა მასშტაბი შეზღუდული იყო² და მიზნად ისახავდა: 1970 წელს — ქვედა საამშენებლო ჰორიზონტების ხასიათისა და ხნოვანების დადგენას შულავერის გორაზე; 1971 წელს — ზედა საამშენებლო ჰორიზონტების შესწავლას იმირის გორაზე, სოფლის ცენტრალური ნაწილის დაგეგმარების საერთო სურათის შესავსებად³.

შულავერის გორაზე, ადრევე შესწავლილი ფართობის აღმ. ნაპირას გაითხარა 84 კვ მ; აქედან 36 კვ მ. დაყვანილი იქნა გრუნტამდე, რომელიც აქ გამოჩნდა — 2,5—2,6 მ დონეზე. ამ ფართობზე გამოვლენილ საამშენებლო ჰორიზონტებში მტკიცედ დადგინდა 8 სხვადასხვა ნაგებობის ერთიმეორეზე დაშენების ფაქტი (შენობები №№ 30, 24, 23, 25, 19, 16, 11, 2; სურ. 1); მაგრამ, ამასთანავე, რამდენიმე შენობას, კერძოდ — № 3 სახლს, განუცდია მხოლოდ ერთი რადიკალური და სამი ნაწილობრივი გადაკეთება-განახლება. ეს გარემოება და საამშენებლო ნაშთების ხასიათი გვაფიქრებინებს, რომ საამშენებლო ჰორიზონტების სიმრავლე არ უნდა იყოს სოფლის რვაჯერ ერთიანად და ხელახლა გაშენების შედეგი, არამედ იმითაა გამოწვეული, რომ აუცილებელი იყო და გამუდმებით ხდებოდა კიდევ სავსებით მოძველებული შენობების დანგრევა და მათ ნაადგილეზე ახლის დაშენება, სხვადასხვა დროს, სოფლის სხვადასხვა ნაწილში.

1 წინა წლების სამუშაოთა ანგარიშები იხ. „მაცნე“, 3 (36), 1967; საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები. I, 1969, გვ. 19—26; II, 1971, გვ. 22—30.

2 ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: ა. ჯავახიშვილი (ექსპ. უფრ.), ლ. ლლონტი (რაზმის უფრ.), მ. მენაბდე, მ. კეცხოველი, თ. კილურაძე (მეცნ. თანამშრ.), უ. ჩაგუნავა (არქიტექტორი), ა. ალიევი, მ. ფირიაშვილი (ავტომძღოლები).

3 ამ წელს იმირის გორაზე მუშაობას სხვა მიზანიც ჰქონდა: ეს ძველი უნდა მომზადებულიყო 1970 წლის სავსე არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილი და 1971 წ. გაზაფხულზე თბილისში მოწვეული საკავშირო სესიის მონაწილეთათვის ბორცვის (თეფეს) ტიპის ნასოფლარების გათხრის ჩვენში დანერგილი მეთოდების საჩვენებლად.

არავითარი არსებითი ხასიათის ცვლილება შენობის ტიპსა და საამშენებლო ჰორიზონტებში აღმოჩენილ ნივთიერ მასალაში არ შეინიშნება; ყურადღებას იქცევს მხოლოდ კერამიკის ფრაგმენტების რაოდენობის შემცირება და ძვლის, განსაკუთრებით რქის ტლანქი იარაღის მომრავლება ქვედა ჰორიზონტებში, მაგრამ, ეს გარემოება, გათხრილი ფართობის სიმცირის გამო, მტკიცე დასკვნის გამოტანის უფლებას არ იძლევა.

ამრიგად, საბოლოოდ დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ შულავერის გორის თითქმის 4 მ სიმაღლის დანაშრევეები კულტურის თვალსაზრისით ერთგვაროვანია. ეკუთვნის შომუ-თეფე-შულავერის კულტურის დღემდე ცნობილ უადრეს პერიოდს, და არ შეიცავს ამაზე უწინარესი ხანის ნაშთებს.

იმირის გორაზე, ცენტრალურ ნაწილში (კვ. DC) გაითხარა 190 კვ მ ფართობი, საშუალოდ 2 მ სიღრმეზე (სურ. 21). გამოვლენილი იქნა ზემოდან I და II საამშენებლო ჰორიზონტების კუთვნილი ალიზის წრიულ-გუმბათური 10 შენობის ნაშთი (სურ. 31, ვ), რომელიც უკავშირდება EC კვადრატში აღრევე გათხრილ შენობებსა და მათთან ერთად, სამხრეთიდან, დასავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან წრიულად უვლის თავისუფალ მოედანს; ამ ჰორიზონტების ჩრდ. აღმ. მხარე გადარეცხილია (სურ. 23, 1). მრგვალი მოედანი საკმაოდ დიდია, — დიამ. 12 მ, — დაფარულია ნაცრის სქელი ფენით და მკირედაა ჩალრმავებული შუაგულში; გამოირკვა აგრეთვე, რომ მის ქვეშ არის კიდევ 2 ასეთივე, ნაცრით დაფარული მოედანი. თუ პირველი მოედანი აშკარად ეკუთვნის I და II საამშენებლო ჰორიზონტებს, ზემოდან მეორე მოედანი ჩრდ. აღმ. ნაპირას ამოდის V საამშენებლო ჰორიზონტის საცხოვრებელ კომპლექსებთან და უთუოდ მათ უკავშირდება; ზემოდან მესამე მოედნიდან მხოლოდ მკირე ნაწილია გადარჩენილი და ის კიდევ უფრო აღრეულ ჰორიზონტებს უნდა უკავშირდებოდეს (სურ. 21, კრილი).

ამრიგად, დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ იმირის გორაზე დასახლებას გააჩნდა ცენტრალური მოედანი, რომლის ირგვლივ წრიულად იყო გაშენებული საცხოვრებელი კომპლექსების კომპაქტური ჯგუფები. დაგეგმარების ეს პრინციპი ტრადიციული ჩანს, ის არ შეცვლილა მრავალი თაობის ცხოვრების მანძილზე; შეიმჩნევა მხოლოდ, რომ ურთიერთ მომდევნო საამშენებლო ჰორიზონტებში, ე. ი. სოფლის პერიოდულ განახლებასთან ერთად, მოედანი — სოფლის ცენტრი თანდათანობით იწევდა დასავლეთისაკენ, რაც შეიძლება აიხსნას აღმოსავლეთიდან სოფელზე შულავერის ღელეს მოწოლით.

ნასოფლარის დასავლეთ ნაპირთან აღრევე გაჭრილ შურფში ჩატარებული დამატებითი სამუშაოების შედეგად დადგინდა, რომ სოფელს, თუ ირგვლივ არა, ამ მხრიდან მაინც ჰქონდა 0,5 მ სიგანისა და 1,25 მ სიღრმის თხრილი, რომელიც პროფილით მოგვაგონებს არუხლოს გორაზე გამოვლენილ თხრილებს.

საყურადღებოა, რომ მიღებულია წინასწარული მონაცემები იმირის გორის ძველი ნიადაგის ნიმუშების პალინოლოგიური ანალიზისა, რომელიც ჩატარა საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. პალეონტოლოგიის ინსტიტუტში ი. რამიშვილმა. ამ მონაცემების მიხედვით საფიქრებელი ხდება, რომ ქვემო-შულავერის მიკრორაიონი, აღრეული სოფლების არსებობის ხანაში, წარმოადგენდა უტყეო, მშრალი ჰავისათვის დამახასიათებელი ბალახოვანი მცენარეებით დაფარულ მიდამოებს.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. Шулаверис гора. 1,2 — план и разрез участка, раскопанного в 1970 году. 3—остатки построек №№ 16, 19, 23 и 3 (справа налево); вид с севера.
- Рис. 2. Имирис гора. 1—генплан и разрез О—W; 2—общий вид раскопанной площади с юга (слева—остатки домов I и II горизонтов; справа—жилые комплексы V горизонта; на переднем плане—центральная площадь, по середине—ямы впускных погребений феодального периода).
- Рис. 3. Имирис гора. 1 — общий вид раскопанной площади с востока (на переднем плане — остатки домов V горизонта, на заднем I и II горизонтов, между ними — центральная площадь). 2 — остатки домов I—II горизонтов; вид с запада (в правом верхнем углу—впускные погребения феодального периода). 3 — остатки домов №№ 54, 55, 56, вид с юга.
- Рис. 4. Имирис гора. Типичные образцы вещественного материала I—II горизонтов (в разном масштабе).

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. შულავერის გორა. 1,2—1970 წ. გათხრილი ფართობის გეგმა და კრილი. 3—№ 16, 19, 23 და 3 შენობების ნაშთები (მარჯვნიდან მარცხნივ); ხედი ჩრდილოეთიდან.
- სურ. 2. იმირის გორა. 1—გენგეგმა და კრილი O—W; 2—გათხრილი ფართობის საერთო ხედი სამხრეთიდან (მარცხნივ — I და II კორიზონტების შენობების ნაშთები, მარჯვნივ — V კორიზონტის საცხოვრებელი კომპლექსები; წინა პლანზე — ცენტრალური მოედანი, შუაში ფეოდალური ხანის ჩაშვებული სამარხების ორმოები).
- სურ. 3. იმირის გორა. 1—გათხრილი ფართობის საერთო ხედი აღმოსავლეთიდან (წინა პლანზე — V კორიზონტის შენობების ნაშთები; უკანა პლანზე — I—II კორიზონტის შენობების ნაშთები; მათ შორის — ცენტრალური მოედანი). 2—I და II კორიზონტების სახლების ნაშთები; ხედი დასავლეთიდან (მარჯვენა ზედა კუთხეში — ფეოდალური ხანის ჩაშვებული სამარხები). 3 — №№ 54, 55, 56, 58 სახლების ნაშთები; ხედი სამხრეთიდან.
- სურ. 4. იმირის გორა. I და II კორიზონტების ნივთიერი მასალის ტიპური ნიმუშები (სხვადასხვა მასშტაბში).

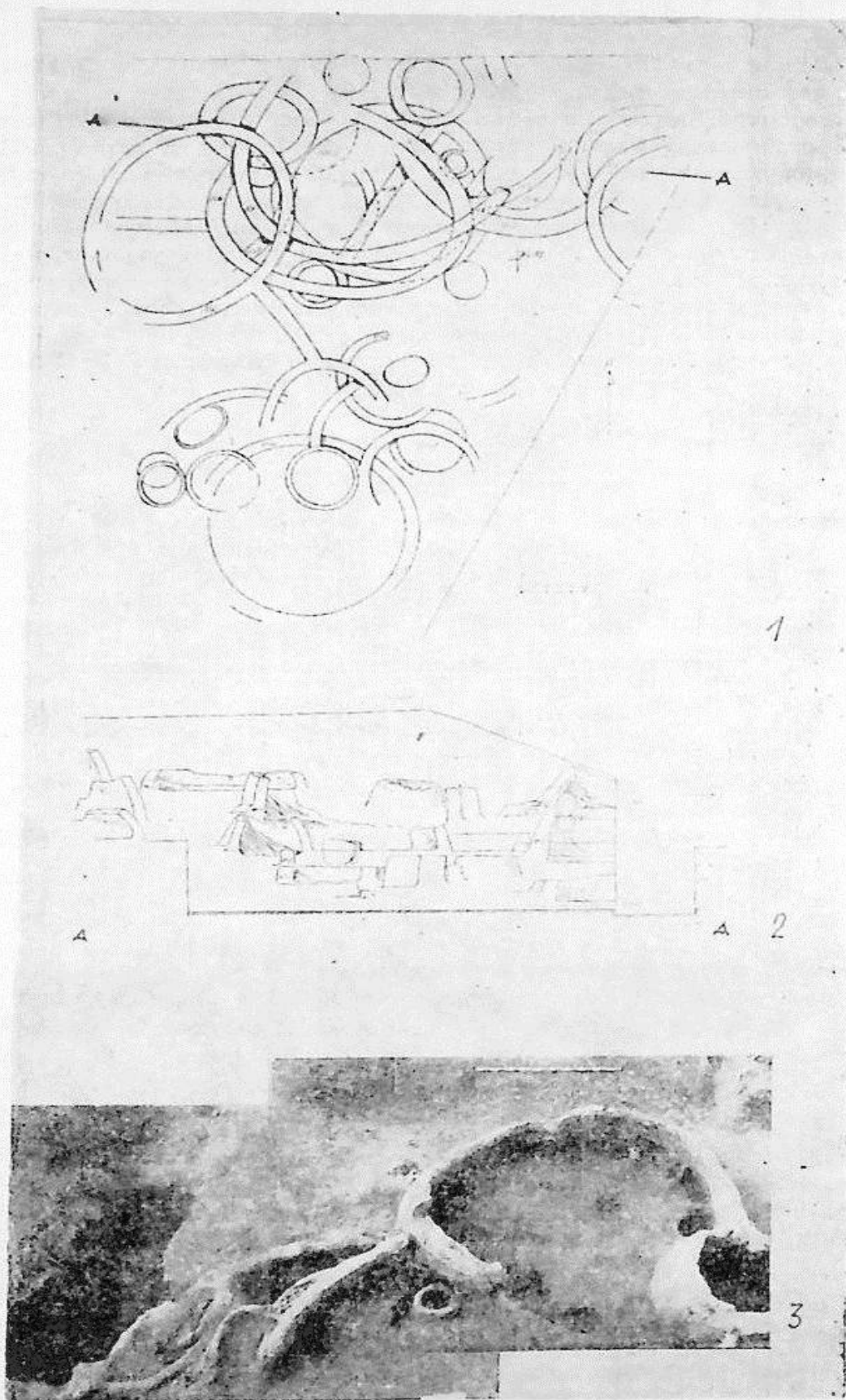

Рис. 1

Fig. 11.

2

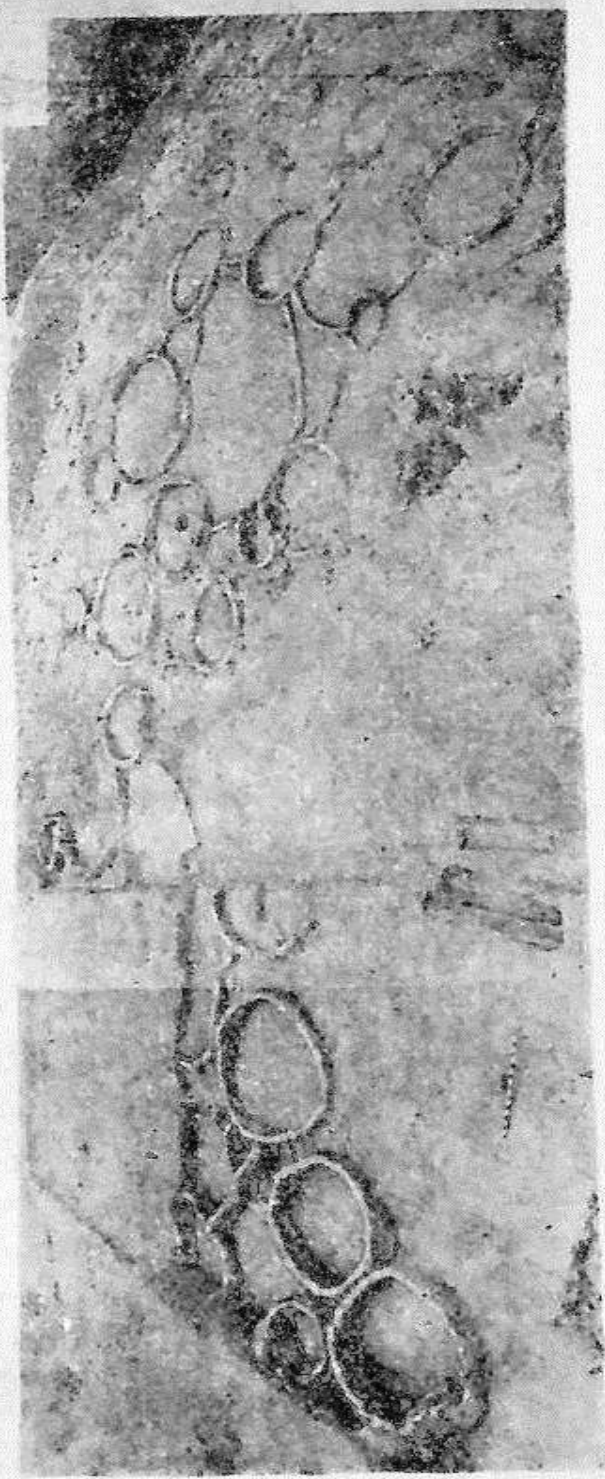

Fig. 2

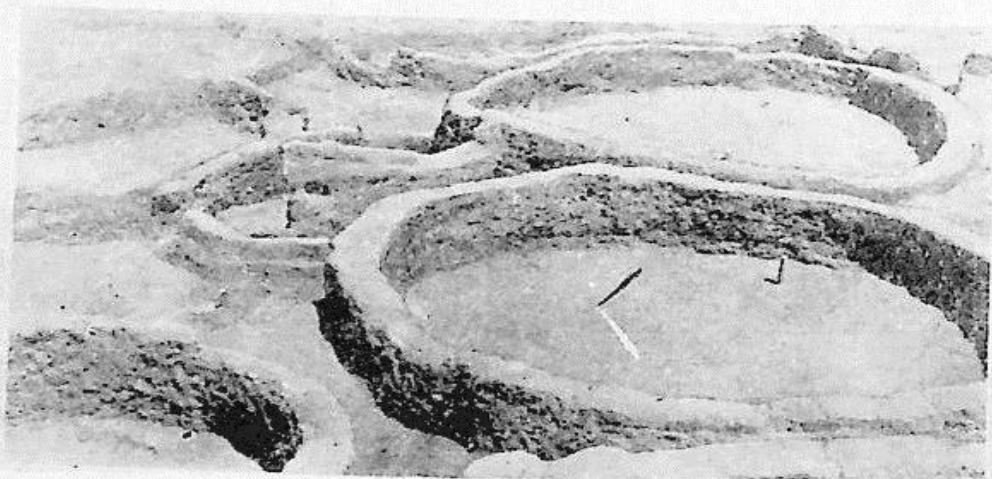
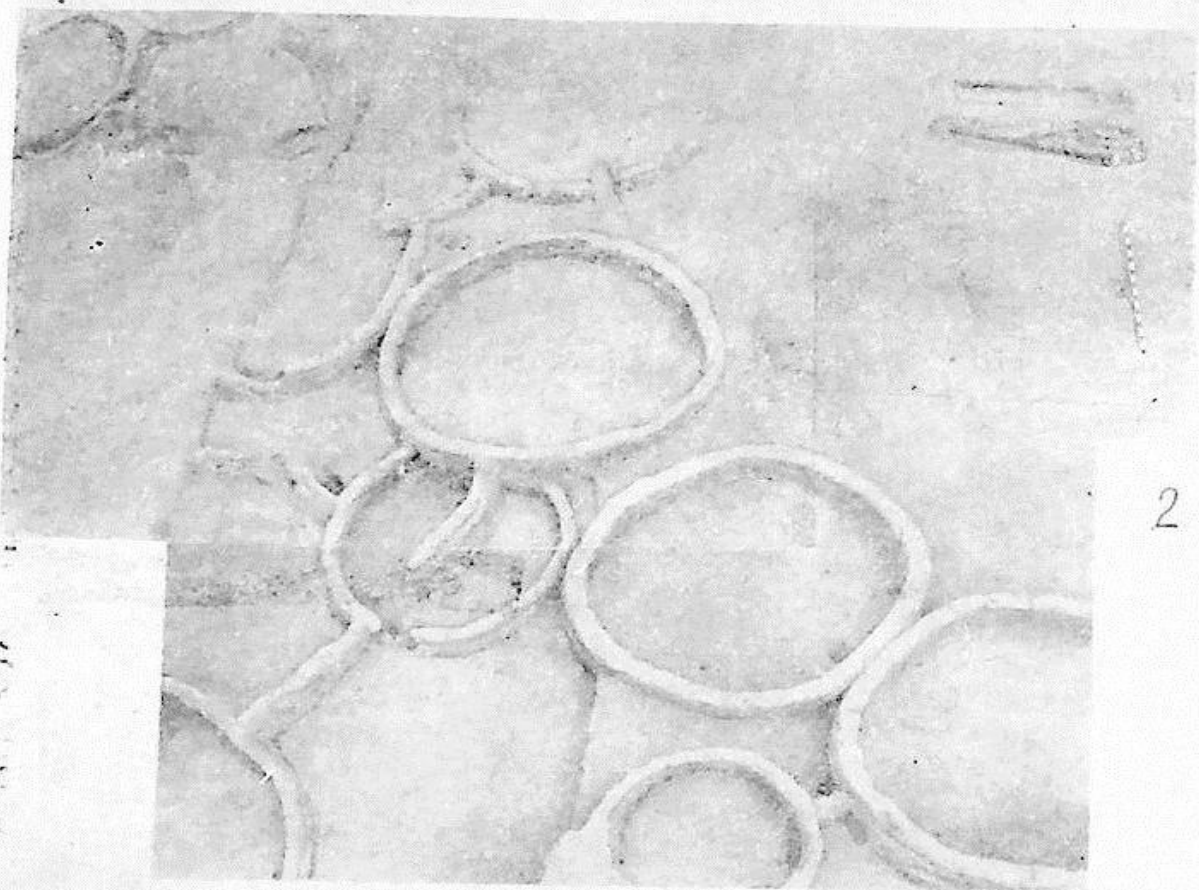

Рис. 3

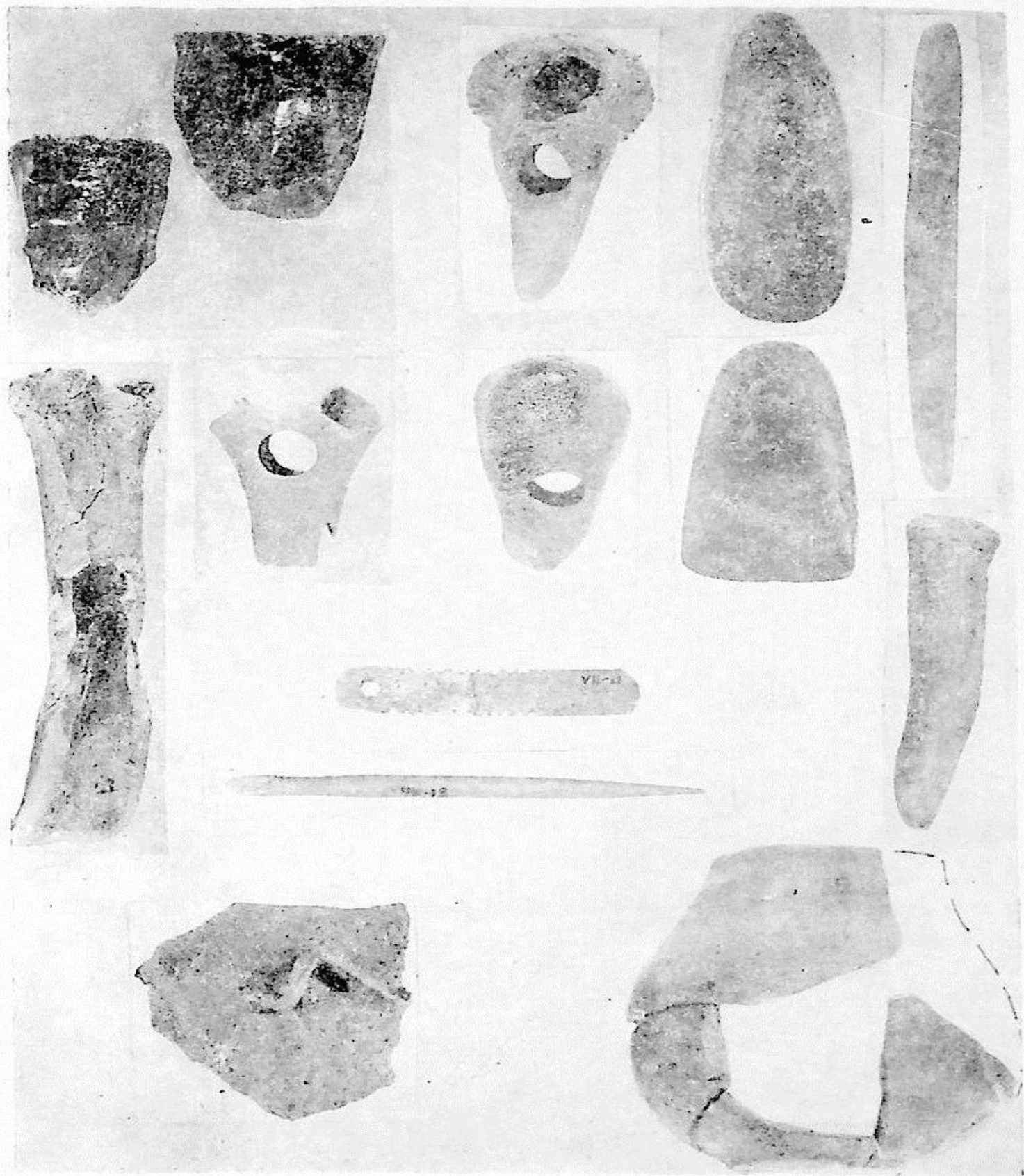

Рис. 4

მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის
1970—1971 წლებში ჩატარებული მუშაოების ანგარიში

1970—1971 წლებში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გაერთიანებულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მუშაობა დაიწყო მესხეთ-ჯავახეთში. ექსპედიციის მიზანი იყო დაედგინათ თრიალეთის კულტურის გავრცელების საზღვრები და გამოეკვლინა მასზე ადრეული ხანის ძეგლები — ენეოლითური და ადრებრინჯაოს ხანის კულტურები.

არქეოლოგიულო გათხრებს წინ უძღოდა ფართო სადაზვერვო მუშაობა, რომელმაც თითქმის მთელი სამხრეთ საქართველო მოიცვა.

დაზვერვები ჯავახეთის პლატოდან დავიწყეთ ბოგდანოვკის რაიონში. იგი წალკის პლატოს ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენს და საინტერესო იყო გრძელდებოდა თუ არა აქ თრიალეთის „დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურა“.

პირველად ქაჩალგორისკენ წავედით. სადაც ადრე რამდენიმე ყორღანი იყო დაზვერვილი. სამწუხაროდ ამ ყორღანებს აქ ვერ მივაგენით. სამაგიეროდ აქვე ქაჩალგორაზე სოფ. დიდი არაგალას ბინებთან ერთი მოზრდილი ქვაყრილიანი ყორღანი დავამოწმეთ. არაგალას ყორღანი გარეგნულად სრულად არ განსხვავდება შუაბრინჯაოს ხანის თრიალეთურ ქვაყრილიან ყორღანებისგან. მის გვერდით ორი პატარა ქვამიწაყრილიანი ყორღანი ჩანს.

ადგილობრივი მოსახლეობა აღნიშნავდა, რომ ჯავახეთის პლატოზე ყორღანები არ გვხვდება. მწყემსებმა კარგად იცოდნენ, მაგალითად, ზურტაკეტის ყორღანების არსებობა და აღნიშნავდნენ, რომ ჯავახეთში ამგვარ ძეგლებს არ შეხვედრიან. ჯავახეთის პლატოზე მის დასავლეთ კიდეზე კიდევ ერთი მოზრდილი ყორღანი ვნახეთ სოფ. ოკამსა და გოგაშენს შორის. ამ ყორღანის გვერდით ჩანს რამდენიმე ქვისწრიანი ყორღანი. ამრიგად ჯავახეთის პლატოზე თრიალეთური კულტურის დროინდელი ყორღანები თითო-ორილა გვხვდება და ჩანს, რომ ამ პერიოდში ეს პლატო ნაკლებ ინტენსიურად აუთვისებიათ ამ კულტურის მატარებელ ტომებს.

შედარებით მჭიდრო დასახლება ჩანს ჯავახეთის პლატოზე III ათასწლეულში, მტკვარ-არაქსის კულტურის ხანაში. თუმცა პლატოს დიდი ნაწილი ამ დროსაც დაუსახლებელია, მაგრამ უკვე ჯავახეთის მტკვრის სათავესთან სოფ. ყაურმასა და სოფ. ჯიგარაშენს შორის, ადგილ ჯიგარაშენში, პატარა გორაზე მრავლადაა მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის დამახასიათებელი კერამიკა. ამ პა-

ტარა გორის პირდაპირ უფრო მოზრდილი გორაა. მასზედაც აღმოჩნდა ამგვარი თიხის ჭურჭლის ნამტვრევები.

მტკვარ-არაქსის კულტურის დასახლება უფრო რელიეფურად არის წარმოდგენილი ჯავახეთისა და არტაანის მტკვრის აუზებში. ამ დროის ნამოსახლარი ჩანს სოფ. ჩუნჩხასთან, დარყასთან და სხვ.

კარგად არის წარმოდგენილი მტკვარ-არაქსის კულტურა არტაანის მტკვრის მარცხენა ნაპირის ტერასებზე, ახჩიის მინდვრებზე, ნიალის ველზე; დუმეილას და გელასის ნასოფლარებს შორის ფეოდალური ხანის თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტებთან ერთად ჩნდებოდა მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის დამახასიათებელი კერამიკა, ხოლო ჭაჭკარის თავზე ბერთუბანში ამ ხანის გორა-ნამოსახლარიც დადასტურდა.

ამრიგად ჯავახეთის პლატო III ათასწლეულში თუმცა სამოსახლოდ ათვისებული ჩანს, მაგრამ შემდეგ იქ მოსახლეობა თხელდება, სამწუხაროდ ნამოსახლარზე აკრეფილი მასალა არ გვაძლევს საშუალებას დაახლოებით მაინც განვსაზღვროთ მტკვარ-არაქსის კულტურის რომელ ეტაპზე ჩნდება ჯავახეთში მოსახლეობა. ზედაპირული მასალით აქ დასახლება საკმაოდ გვიან უნდა გაჩენილიყო, ამიტომ ვერ გავიზიარებთ ტ. ჩუბინიშვილის მოსაზრებას, რომ მესხეთ-ჯავახეთის მაღალმთიანი ზოლის ათვისება სამოსახლოდ მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩამოყალიბებამდე უნდა მომხდარიყო¹. ჩვენ არ ვიცნობთ მესხეთ-ჯავახეთიდან მომდინარე არა თუ ძეგლს, არამედ რამდენადმე დამახასიათებელ თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტსაც კი, რომელიც მტკვარ-არაქსის კულტურის წინარე ხანას ან მის ადრეულ ეტაპს განეკუთვნებოდეს.

მტკვარ-არაქსის კულტურის წინარე ხანაში და მის ადრეულ ეტაპზე დასახლებული არა ჩანს არა თუ მესხეთ-ჯავახეთის მაღალმთიანი ზოლი, არამედ დაუსახლებელია მისი უფრო ზომიერი სარტყელი, ახალციხის ქვაბული. თავი რომ ღავანებოთ ახალციხის ამირანის გორას, სადაც საკმაოდ განვითარებული მტკვარ-არაქსის კულტურაა დადასტურებული, ახალციხის რაიონში მისგან 15—კილომეტრის დაშორებით სოფ. ძველთან მაღალმთიან პლატოზე აღმოჩნდა მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარები და სამარხები, რომელნიც მტკვარ-არაქსის კულტურის გვიან საფეხურს განეკუთვნებიან.

ადიგენის რაიონში ჩატარებულმა დაზვერვებმა სასურველი შედეგები ვერ მოგვცა. ყორღანებს აქ საერთოდ ვერ მივაკვლიეთ, მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ ბეჯითად ვეძებდით. არც მტკვარ-არაქსის კულტურა ჩანს-აქ ისე ძლიერად, როგორც მესხეთის სხვა რაიონებში. ამ დროის კერამიკა მხოლოდ ერთგან შეგვხვდა უდეს პირდაპირ, მდინარის მარცხენა ნაპირზე მდებარე გორაზე. როგორც ჩანს, მესხეთის ეს მხარე მტკვარ-არაქსის კულტურის ხანაში შედარებით ნაკლებადაა ათვისებული და სამხრეთ დასავლეთით ამ კულტურის გავრცელების უკიდურესი ზონაა. შუაბრინჯაოს, თრიალეთის კულტურას კი, აქ საერთოდ არ შეუღწევია.

როგორც ვხედავთ, ადრებრინჯაოს ხანაში მეტნაკლები ინტენსივობით დასახლებულია მტკვრის ორივე სანაპირო ზოლი. სურათი იცვლება შუაბრინჯაოს ხანაში, როდესაც მესხეთ-ჯავახეთში დასახლებული ჩანს მხოლოდ არტაანის მტკვრის აუზი. აქ ამ ეპოქის ყორღანული სამარხები დამოწმებულია მტკვრის

¹ Т. Н. Чубинишвили. К древней истории Южного Кавказа. Тбилиси, 1971, стр. 82, 158.

ორივე ნაპირის ტერასების უმრავლესობაზე, მოყოლებული ერთშეთის მთებიდან, ვიდრე თმოგვისა და წუნდის ნაქალაქარებამდე; ახჩიის მინდვრები, ნიალის ველი, ბერთუბანი, ზემო თმოგვი, ბერთყანები და სხვა.

რით იყო გამოწვეული არტანის მტკვრის აუზში შუაბრინჯაოს ხანის ყორღანული სამარხების ასეთი კონცენტრაცია ძნელი სათქმელია. საერთოდ განსხვავებით მტკვარ-არაქსის კულტურისაგან, რომელიც მეტნაკლებად თანაბრად იკავებს როგორც ბარს ასევე მთას, თრიალეთის კულტურა უპირატესად მთიან ზოლშია დადასტურებული და აქაც ეს კულტურა ბუდეებად არის წარმოდგენილი (წალკა, ზურტაკეტი, არტანის მტკვრის აუზი და სხვა). უცნაურია, მაგრამ მაინც მიუხედავად იმისა, რომ თრიალეთის კულტურას მესაქონლეობის უპირატესი განვითარება ახასიათებს ვიდრე მტკვარ-არაქსისას, იგი მაინც ნაკლებ მობილურია ვიდრე უკანასკნელი, რაც ვფიქრობთ შუაბრინჯაოს ხანაში მესაქონლეობის მომთაბარულ ხასიათს გამორიცხავს. როგორც ჩანს საქონლის გამოზამთრება ადვილზე ხდებოდა, ისე როგორც დღევანდელ სვანეთსა და ხევსურეთში. მითუმეტეს, რომ შუაბრინჯაოს ხანის სამარხებში მსხვილფეხა საქონლის ძვლები ქარბობს. საინტერესოა, რომ ახჩიის მინდვრებს ამჟამად იყენებენ საზამთრო საძოვრებად და არტანის მტკვრის აუზი საერთოდ. ზამთარში მშრალი და თბილი კლიმატით გამოირჩევა. გასაგებია თუ რატომ არ არის ათვისებული სამოსახლოდ ამ ხანაში ახალქალაქის პლატო. იგი წალკისა და მესხეთის პლატოებზე მაღლა მდებარეობს და უფრო მკაცრი და ხანგრძლივი ზამთრის გამო სამოსახლოდ ნაკლებ გამოსაყენებელია. ჩანს, რომ თრიალეთის კულტურის მატარებელი ტომები 1600—1800 მეტრზე მაღლა აღარ ცხოვრობდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ მაღალ ზოლში კარგი საზაფხულო საძოვრებია.

ექსპედიციამ გათხრები დაიწყო არტანის მტკვრის დინების ზემო წელში ვარძიის მიდამოებში ე. წ. — „ახჩიას მინდვრებზე“. ახჩია მდებარეობს მტკვრის პირას, რომლის ზემოთ ხელოვნურად დატერასებული საკმაოდ მოზრდილი ველია. ამ ველზე აღმოჩნდა ერთი ჯგუფი ყორღანებისა. ყორღანებიდან მხოლოდ ერთი ყველაზე მოზრდილი ყორღანია ქვაყრილიანი, დანარჩენი ყორღანები ქვამიწაყრილიანია, შედარებით დაბალი ყრილით. გარდა ამისა ვხვდებით უყრილო სამარხებს, რომლებსაც მოზრდილი ქვებისაგან შეკრული სარტყელი შემოუყვებათ.

ქვაყრილიანი ყორღანი № 1 ველის პირას მდებარეობს და გარეგნულად არ განსხვავდება წალკისა და გომარეთის პლატოების ქვაყრილიანი ყორღანებისაგან. ყორღანს გარს შემოყვება 1 მ-ის სიმაღლის ქვამიწიანი ფუძე. ფუძეზე მოწყობილია მოზრდილი ქვებისაგან შემდგარი წრე, რომლიდანაც იწყება ყრილი. დმ. 40 მ. სიმაღლე 4 მ. ჯერ კიდევ გათხრებამდე ყორღანის ცენტრალურ ნაწილში უფრო ჩრდილოეთით ჩანდა კამერა, რომელსაც წინა მხრიდან სახურავის ქვა ჰქონდა მოცლილი და შუამდე ამოვსებული იყო ქვით. იგი წარმოადგენს საკმაოდ მოგრძო ტალანს და ნაგებია მშრალად, მოზრდილი ნაგლეჯი ქვებისაგან. სიგრძე 5,70 მ, სიგანე შესასვლელთან 2,83 მ დასავლეთ კედელთან 2,20 მ, სიმაღლე 2,75 მ. გრძივი კედლები ისეა ნაგები, რომ მათ შორის მანძილი ზევით ვიწროვდება და სახურავთან 1,25 მ-ია. სახურავად გამოყენებულია ქვის დიდი ფილები. ფილებს შორის არე ამოვსებულია წვრილი ქვით, დასავლეთ კედელში მოწყობილია ნიშა, სიმაღლე 1,34 მ, სიგრძე 0,93 მ, სიმაღლე 1,34 მ.

დასაკრძალავ კამერას აღმოსავლეთით მოკლე დრომოსი აქვს — სიგრძე 3,5 მ, სიმაღლე შესასვლელთან 1,1 მ, კამერასთან 2,25 მ. სიგანე შესასვლელთან 2 მ, კამერასთან 3 მ. დრომოსიც ნაგებია მშრალად, დიდი ნაგლეჯი ქვებისაგან. მისი იატაკი კამერისკენ თანაბრად დაქანებული. შესასვლელთან კედლების ძირა ქვები საკმაოდ წინ არიან წამოწეულნი და ქმნიან შესასვლელს. დრომოსი და კამერა გაყოფილნი არიან მოზრდილი ქვებით ნაგები ტიხარით.

დრომოსსა და კამერაში სხვადასხვა ადგილას ჩნდებოდა შავპრიალა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, უპირატესად მოზრდილი ჭურჭლისა. ალაგ-ალაგ ჩნდებოდა მოწითალო კერამიკის ნატეხები. კამერის დასავლეთ კედელთან აღმოჩნდა ხის ნაშთი, როგორც ჩანს, საკმაოდ ფართო ფიცარი (ეტლის ნაშთი(?)). კერამიკა კამერის ცენტრალურ ნაწილში თითქმის არ გვხვდება: აქ ხომ არ იდგა ეტლი? კამერის აღმოსავლეთსა და დასავლეთ ნაწილში ბევრია მსხვილფეხა საქონლის ძვლები.

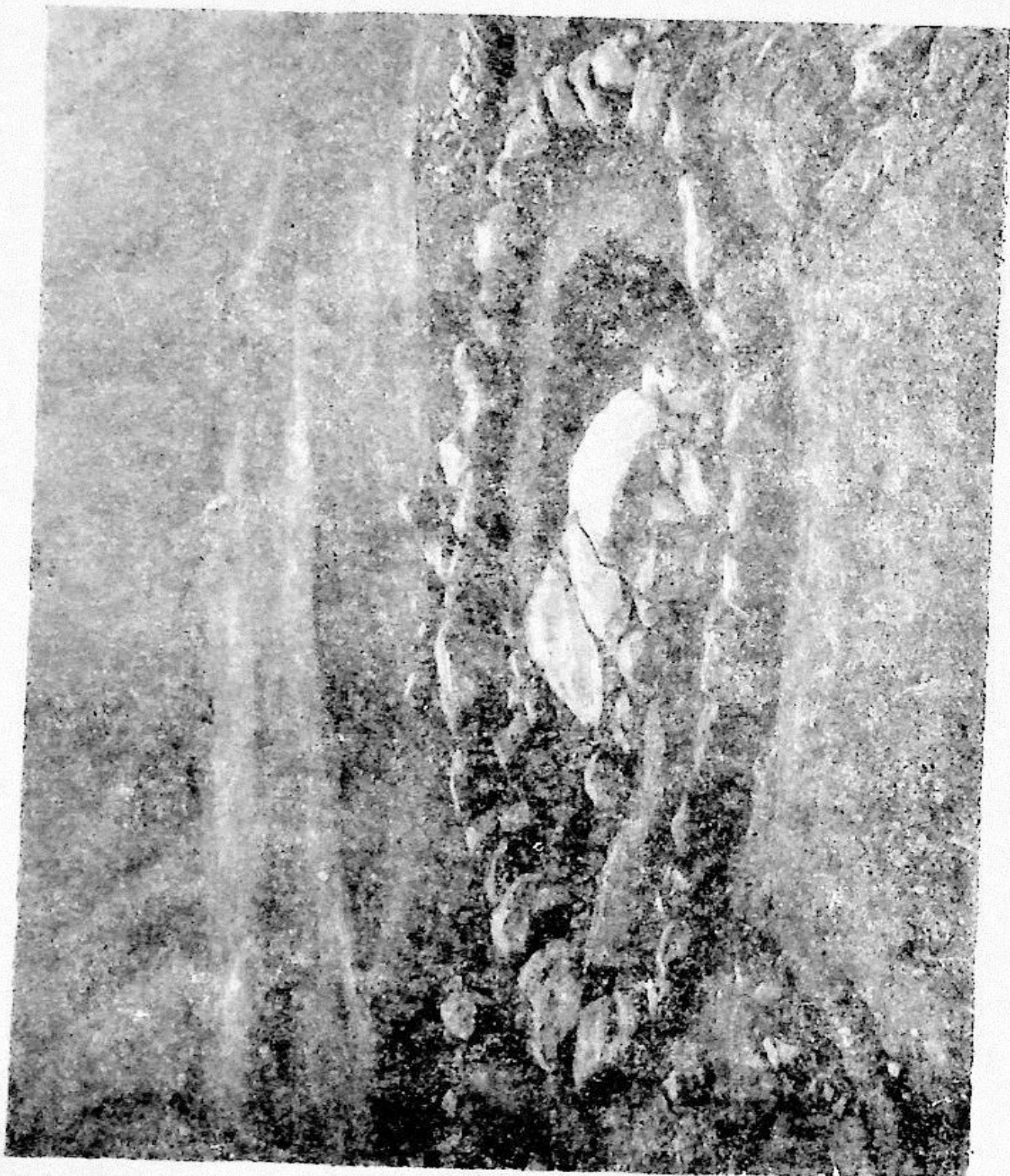
კამერის სამხრეთ აღმოსავლეთ კუთხეში ტიხართან აღმოჩნდა ქვის სამი სადგარი. მათ ცილინდრული ფორმა აქვთ და შუა ნაწილზე ბრტყელი სახელურია გამოყვანილი. რა დანიშნულების უნდა იყოს ეს ქვის ნივთები ძნელი სათქმელია. მსგავსი ნივთები სხვაგან ჩვენთვის ცნობილი არ არის. კამერის დაახლოებით შუა ნაწილში ნაპოვნი იყო ერთი პატარა, ყუნწიანი სატევრისპირი. მის მახლობლად კიდევ ერთი სატევრის პირი აღმოჩნდა. აქვე იყო ოქროს ფუტურო მძივი და ოქროს ფირფიტის ნატეხები.

ყორღანში მრავლად იყო მსხვილფეხა საქონლის ძვლები. ტიხრის მახლობლად ჩრდილო კედლებთან აღმოჩნდა აგრეთვე ადამიანის ძვლებიც, ყბის ნატეხი ზედ შერჩენილი კბილით; როგორც ჩანს შუა ხნის ადამიანი უნდა ყოფილიყო.

ყორღანი № 2. დაშორებულია № 1 ყორღანიდან 200 მ სამხრეთ-დასავლეთით. ეს ყორღანი განსხვავებული ხასიათისაა. მას დაბალი ქვამიწაყრილი აქვს და ირგვლივ დიდი ქვებისაგან შემდგარი წრე შემოყვება, დმ.—9,36 მ. საერთოდ ამ ადგილას მთელი ჯგუფი ჩანს ამგვარი წრიული ყორღანებისა. ისინი ერთმანეთის მიჯრით სულ შვიდია. ყორღანის ცენტრალურ ნაწილში ამოღებული იყო 4,90 მ დიამეტრის ორმო. ორმოში ამოშენებული იყო კამერა და დრომოსი. კამერა ზემოდან გადახურული იყო სამი დიდი ბრტყელი ქვით: სახურავი წრის ქვიდან 0,30 მ სიღრმეზე იყო. (სურ. 1).

დრომოსი და კამერა ერთიანი მთლიანი კედლისაგან შედგება. კედლები ნაგებია მშრალად, მოზრდილი ქვებისაგან. დრომოსის კედლები კლდეს ებჯინებიან. კლდე დამრეცადაა ჩაჭრილი და ამიტომ დრომოსის ზედა რიგი უფრო გრძელია, ვიდრე ქვედა. ზედა რიგი კედლისა წრეს აღწევს. კამერის სიგრძე 3,17 მ, სიმაღლე 2,52 მ; სიგანე იატაკთან 1,85 მ, სახურავთან 0,94 მ; სიგანე შესასვლელთან 1,91 მ, კამერასთან 1,36 მ; კამერის დასავლეთის კედელში ნიშია. სიგრძე — 0,68 მ, სიმაღლე — 0,52 მ, სიღრმე — 0,55 მ.

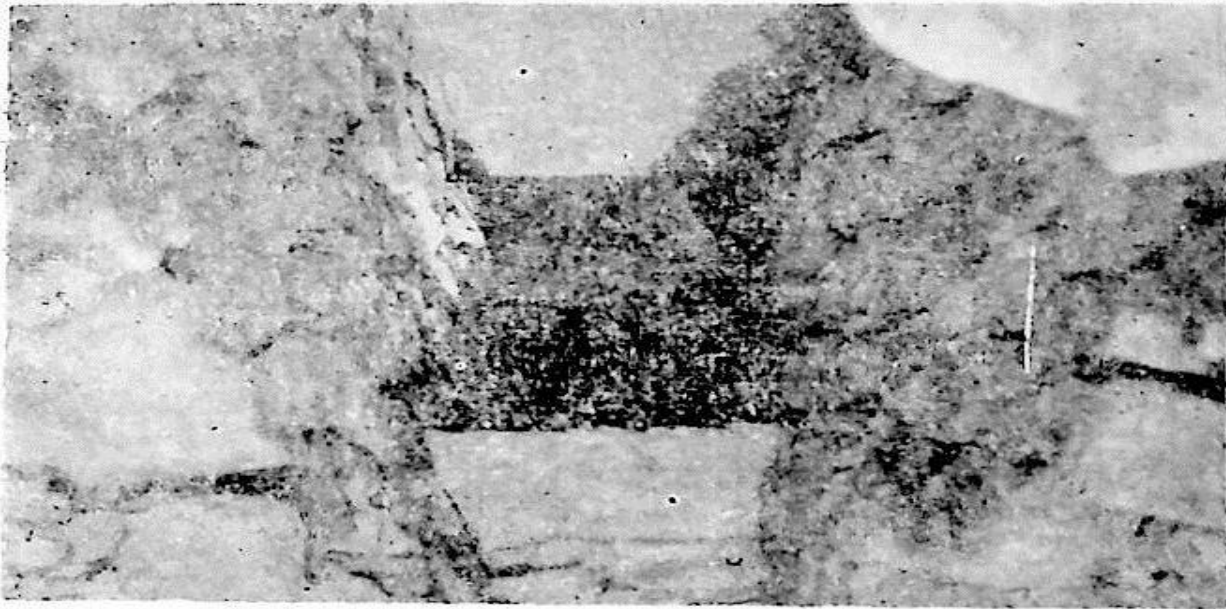
დრომოსი და კამერა თავამდე ამოვსებული იყო მიწითა და ქვით. წმენდის დროს კამერაში სხვადასხვა ადგილას ამოდიოდა ადამიანის ძვლები, როგორც ჩანს რამდენიმე მიცვალებული იყო დაკრძალული. ძვლები ისე იყო არეული, რომ დაკრძალვის პოზა ვერ დადგინდა. ტიხართან აღმოჩნდა ცხვრის თითქმის მთელი ჩონჩხი, სამარხეული ინვენტარი მხოლოდ თიხის ჭურჭლებით არის წარმოდგენილი.

სურ. 1.

ყორდანი № 3. ეს ყორდანი № 1 ყორდანიდან 40-იოდე მეტრითაა დაშორებული. დასავლეთის მხრიდან მას ქვამიწაყრილი აქვს, აღმოსავლეთის მხრიდან კი ქვაყრილი. მას ფუძე არ ეტყობა, ოღონდ ყრილის ძირზე მოზრდილი ქვების წრე შემოუყვება. სიმაღლე — 1,40 მ, დმ. — 20 მ. დრომოსი და კამერა ორმოშია მოთავსებული და შემდეგ დაბალი ქვამიწაყრილია დაყრილი. დრომოსი ნაგებია დიდი ქვებისაგან. იგი სწრაფად ღრმავდება კამერისაკენ. მისი კედლები დამრეცადაა ნაგები. ამიტომ დრომოსი ძირზე უფრო განიერია ვიდრე თავთან (სხვაობა 0,50 მ). იგი შესასვლელთან უფრო განიერია და შემდეგ კამერისკენ თანდათანობით ვიწროვდება. სიგანე-შესასვლელთან 1,90 მ, კამერასთან — 1,0 მ, სამხრეთის კედლის სიმაღლე კამერასთან 3,80 მ, დრომოსის შესასვლელთან — 1,30 მ. ჩრდილო კედელიც დამრეცია (სხვაობა 0,35 მ), მისი სიმაღლე კამერასთან 3,90 მ, დრომოსის დასაწყისთან — 1,08 მ, დრომოსის სიგრძე — 4,0 მ. დრომოსის სამხრეთის კედელთან შესასვლელში დიდი ზომის ჩამკეტი ქვა დევს.

დრომოსის ორივე კედლის ზედა რიგები კამერის სახურავის წინა ქვას ებჯინება. მაგრამ დრომოსის კედლების სულ ზედა რიგი სცდება ამ ქვას. სახურავის წინა ქვას თავზე ქვის წყობის სამი რიგი ადევს და დრომოსის კედლების ზედა რიგი ამ წყობას აღწევს (სურ. 2). წყობის სიმაღლეა — 1,0 მ, სიგანე —

სურ. 2

1,05 მ. დრომოსსა და კამერას შორის მოზრდილი ქვებისაგან არაწესიერად ნაგები ტიხარი იყო. კამერა დრომოსზე დაბალია და ამიტომ კამერაში შესასვლელთან საფეხური იქმნება. საფეხურის სიმაღლეა — 0,53 მ.

კამერის სიგრძე 5 მ, სიგანე 1,95 მ, სიმაღლე 3,10 მ. გადახურულია ოთხი მოზრდილი ქვის ფილით. კამერის შიგნით წმინდა მიწა იყო. მასში თითქმის არ იყო შერეული ქვა.

კამერის წინა ნაწილში, შესასვლელიდან დაახლოებით 0,80 მ დაშორებით აღმოჩნდა ადამიანის ძვლები. სამწუხაროდ მიცვალებულის პოზიის დადგენა

ვერ მოხერხდა. გარდა თავის ქალის სარქველის ნატეხებისა, ქვედა ყბისა და რამდენიმე სხვა ძვლის მეტი, არაფერი აღმოჩენილა. ყბაზე შერჩენილი კბილებით შეიძლება ითქვას, რომ მიცვალებული საკმაოდ ახალგაზრდა იყო. კამერაში სხვადასხვა ადგილას განსაკუთრებით მსხვილფეხა საქონლის ძვლები ჩნდებოდა. იყო აგრეთვე წვრილფეხა საქონლის ძვლებიც. კამერაში ნაკლები იყო თიხის ქურქელი. ქურქელი შედარებით მეტი იყო კამერის სამხრეთის კედელთან. ამ კედლის დასავლეთ ნაწილში აღმოჩნდა ერთი მთელი შავპრილა ქურქელი წერტილოვანი ორნამენტით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კამერის ამავე ნაწილში აღმოჩენილი მოხატული ქურქლის ფრაგმენტები. კერამიკა ჩნდებოდა აგრეთვე კამერის წინა ნაწილში. სამხრეთის კედლის მახლობლად დაახლოებით შუა ნაწილში თიხის ქურქლის ნატეხებთან, აღმოჩნდა ბრინჯაოს შუბის პირი ოქროს სალტეთი მასრის ბოლოზე. კამერის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, დასავლეთ კედელთან 0,10 მ დაშორებით, აღმოჩნდა ბრინჯაოს ვრცხილი მავთული. ამავე კუთხეში, ზედ დასავლეთის კედლის ძირზე, ჩრდილო კედლიდან 0,15 მ დაშორებით, ნაპოვნი იყო მოზრდილი ოქროს მძივი.

დასავლეთის კედლის სამხრეთ ნაწილში კედელზე მიყრდნობილი იყო ეტლის თვალი (შერჩენილია თვალის შუა ნაწილი). სეგმენტები თითქმის მთლიანად დამპალი იყო: თვალის დმ. — 1,10 მ, სიგანე — შუა ფიცრისა — 0,38 მ. ხუნდის დიამეტრია—0,25 მ, ხვრელის დმ. 0,1 მ (სურ. 3).

1971 წელს ახჩიის მინდვრებზე გაითხარა კიდევ 6 ყორღანი

ყორღანი № 4 წარმოადგენს საშუალო ზომის ყორღანს. დმ—20 მ, სიმაღლე 2 მ. დროშოსი და კამერა ჩაჭრილია მიწაში და წარმოადგენს ნაგლეჯი ქვებისაგან ამოშენებულ ერთ მთლიანს, 8 მეტრის სიგრძის ტალანს. დროშოსის იატაკი კამერისაკენ მკვეთრად დაქანებული პანდუსია, რომელიც საფეხურით გადადის კამერის იატაკზე. კამერა დროშოსისაგან გამოყოფილია ქვებისაგან ნაგები ტიხარით და წარმოადგენს საკმაოდ მოზრდილ სათავსოს 4.80×2.40 მ. სიმაღლე 3.40 მ. კედლები ნაგებია ისე, რომ კამერა სახურავისაკენ თანდათან ვიწროვდება და გადახურულია 1,5—2 მ სიგანის ოთხი უხეშად გათლილი ქვის ფილით (სურ. 2).

სიგრძივ კედლებში დატანებულია საკმაოდ მოზრდილი ნიშები. სამწუხაროდ ყორღანი გაძარცვული აღმოჩნდა. სამარხეული ინვენტარი მხოლოდ თიხის ქურქლის ნატეხებით არის წარმოდგენილი, რომელიც ფიქსირებულია როგორც კამერაში, ასევე დროშოსში. დროშოსი ამოვსებული იყო ქვის ლოდებით.

ყორღანი № 9 ისევეა მოწყობილი როგორც № 3,4, იმ განსხვავებით, რომ კედლებში ნიშები დატანებული არ არის. ეს ყორღანიც გაძარცვულია. ნაწილი სამარხებისა, ჩანს კოლექტიური იყო: დამოწმებულია რამდენიმე მიცვალებულის თავის ქალა. მიცვალებული, როგორც ჩანს, მოკრუნხულ პოზაშია დაკრძალული, თავით სამხრეთისაკენ. სამარხეული ინვენტარი აქაც თიხის ქურქლის ნატეხებით არის წარმოდგენილი. საინტერესოა წითლად გაპრიალებული მოხატული ქურქლის ფრაგმენტები. საერთოდ მოხატული ქურქლები ჩვენს ყორღანებში იშვიათია (მხოლოდ ორ ყორღანშია თითო ცალი დადასტურებული).

№ 5, 6, 7 და 10 ყორღანები შემცირებული მასშტაბით იმეორებენ № 3, 4, 9 ყორღანებს. აქაც კამერა მოწყობილია მიწაში, სამი მხრით ამოშენებულია ნაგლეჯი ქვებით, ხოლო აღმოსავლეთი მხარე გახსნილია და ბოლოვდება ირი-

ბად ჩაჭრილი ორმოთი, რომელიც ქვებით არის ამოვსებული (დროშოსის იმიტაცია). კამერა სახურავისაკენ ვიწროვდება და გადახურულია უხეშად გათლილი ქვის ფილებით.

სურ. 3

სახურავის დონეზე, მიწის ზედაპირზე ქვის დიდი ლოდებისაგან კეთდება წრიული სარტყელი, რომლის შიდა არე ივსება ქვითა და მიწით.

საინტერესო მასალა მოგვცა № 7 და № 10 ყორღანებმა, რომლებიც თუმცა

დაზიანებული იყო, მაგრამ მაინც გაუძარცვავი და საკმაოდ მდიდარი. ყორღანი № 7, კამერა 2,40×1,30 მ, სიმაღლეზე 1,70 მ, დრომოსას სიგრძე 1,35 მ. ყორღანი 0,65 მ სიმაღლეზე დაფარული იყო ქვანარევი მიწით. ყორღანში თიხის ჭურჭლებთან ერთად აღმოჩნდა ბრინჯაოს ყუნწიანი სატევარი.

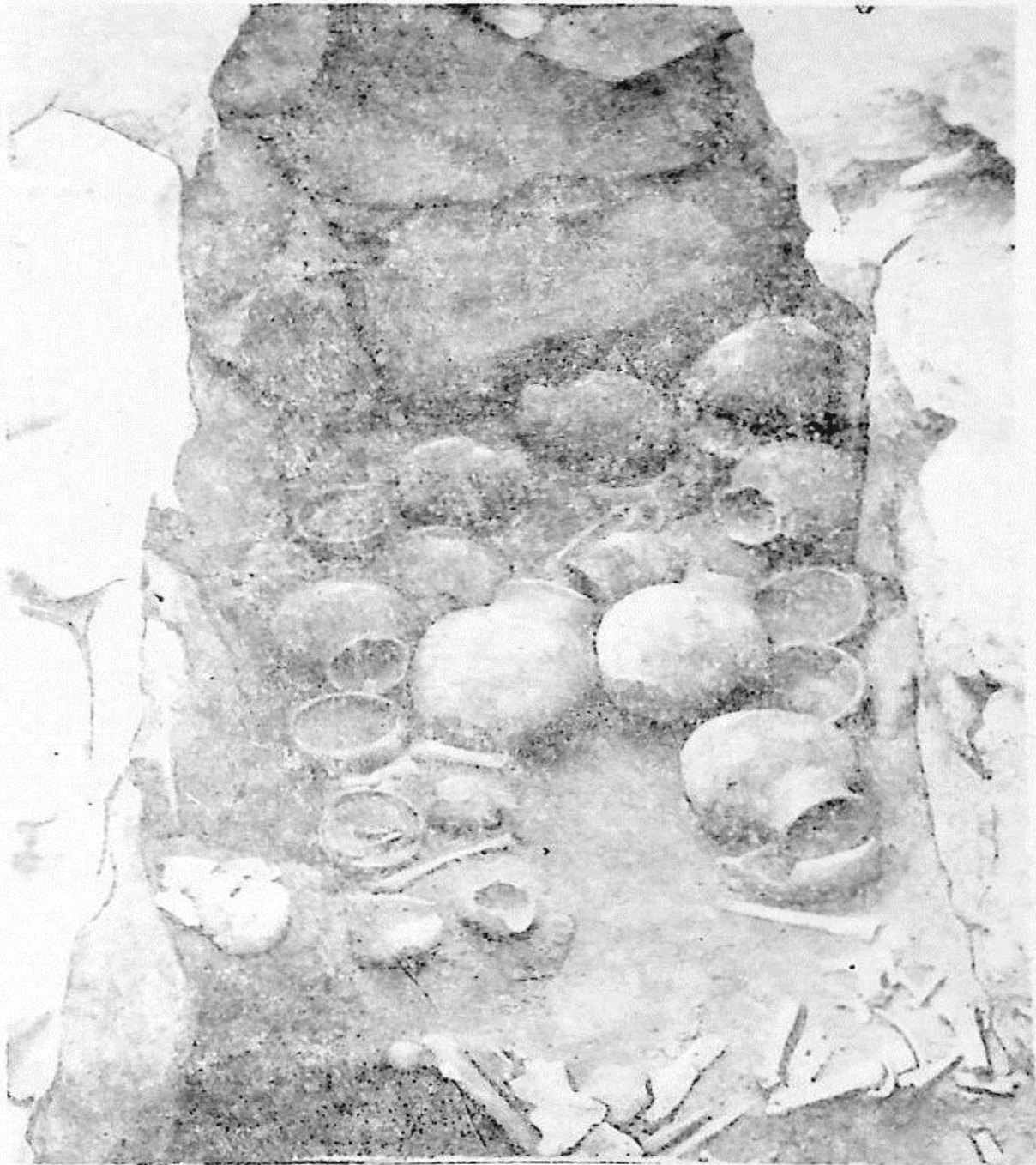
ყორღანი № 10, კამერის ფართობი 2,10×0,95 მ, სიმაღლე 1,10 მ კოლექტიური სამარხი უნდა იყოს. აღმოსავლეთ და სამხრეთ აღმოსავლეთ კედელთან დამოწმებულია 3 თავის ქალა. როგორც ჩანს, მიცვალებულები მოკრუნხულად იყვნენ დაკრძალულნი, თავით სამხრეთისაკენ. ყორღანში 29 მთელი თიხის ჭურჭელი იქნა დამოწმებული (სურ. 4). უმეტესად წარმოდგენილია ყელმაღალი შავად გაპრიალებული ქილები და თასები. ჭურჭლები შემკულია კოპისებური შვერილებით.

მესხეთში ახლად აღმოჩენილ ყორღანებს ბევრი საერთო აქვთ თრიალეთის ცნობილ ყორღანებთან. საერთოდ აქ დადასტურებული კულტურა თრიალეთურს განეკუთვნება, მაგრამ არის ზოგიერთი სხვაობა, რომლითაც მესხეთის ყორღანები თავისებურ ჯგუფს ქმნიან თრიალეთის დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურაში. განსხვავებულია ყორღანთა გარეგნული იერი და მშენებლობის ტექნიკა. თრიალეთისათვის უცხოა უყრილო ყორღანები. არც № 3, 4, 9 ყორღანებია ისეთი, როგორც თრიალეთის მიწაყრილიანი ყორღანები. გარეგნულად ჰგავს თრიალეთურს ქვაყრილიანი № 1 ყორღანი, მისი კამერა, ისე როგორც თრიალეთის ყორღანების დასაკრძალავი დარბაზი, მიწის ზემოთ არის მოწყობილი, მაგრამ არის ზოგი კონსტრუქციული სხვაობა. თრიალეთის ყორღანების დასაკრძალავი დარბაზი ნაგებია ფილებით, № 1 ყორღანის დასაკრძალავი კამერა კი ნაგლეჯი ქვებით. თრიალეთის ყორღანებისათვის უცხოა კამერის ქვის ფილებით გადახურვა, მისი კედლების უშუალო გადასვლა დრომოსის კედლებზე, კამერა — დრომოსის გამყოფი ტიხარი და სხვ.

არის სხვაობა დაკრძალვის წესში. როგორც ცნობილია, თრიალეთის ყორღანები კრემაციულია, ჩვენს ყორღანებში კი მიცვალებულის ჩონჩხი დადასტურებულია. ამ მხრივ მესხეთის ყორღანები უფრო ახლოს დგას შიდა ქართლის შუაბრინჯაოს ხანის ძეგლებთან. ცნობილია, რომ თრიალეთში დადასტურებულია მიცვალებულის ხის ოთხთვალა ეტლთან ერთად დასაფლავება. დაკრძალვის ეს წესი მესხეთის ყორღანში სიმბოლურ ხასიათს ატარებს და ეტლის ნაცვლად ყორღანებში ვხვდებით მის ნაწილს. შეიძლება თვით დასაკრძალავი კამერის ფართი არ იძლეოდა საშუალებას აქ ეტლის მოთავსებისა. ბევრი საერთოა თრიალეთის და მესხეთის ყორღანების სამარხეულ ინვენტართა შორის. მესხეთის ყორღანებში სამი სატევრისპირი აღმოჩნდა (ყორღანი № 1 და 7). სატევრისპირი თრიალეთის კულტურაში ყველაზე გავრცელებული იარაღია. მესხეთის ყორღანში აღმოჩენილი სატევრისპირები (სურ. 5) რამდენადმე უახლოვდება ზურტაკეტის № 3 ყორღანში ნაპოვნ მოკლე სატევრისპირს, მაგრამ ეს იარაღი მესხურებზე რამდენადმე განვითარებულია. მას უფრო მკვეთრი შუაქედი გაუყვება და ფორმითაც უფრო დახვეწილია. ფორმით მესხური სატევრისპირი მოკლე ფართო ყუნწით უფრო ახლოს დგას სომხეთში სოფ. ნოროტუსში აღმოჩენილ ამგვარსავე იარაღთან, რამდენადმე უახლოვდება იგი, აგრეთვე ერთ სატევრის პირს კიროვოკანის ყორღანიდან.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია № 3 ყორღანში აღმოჩენილი შესანიშნავი მასრიანი შუბისპირი, რომელსაც მასრიის ბოლოზე ოქროს სალტე აქვს (სურ.

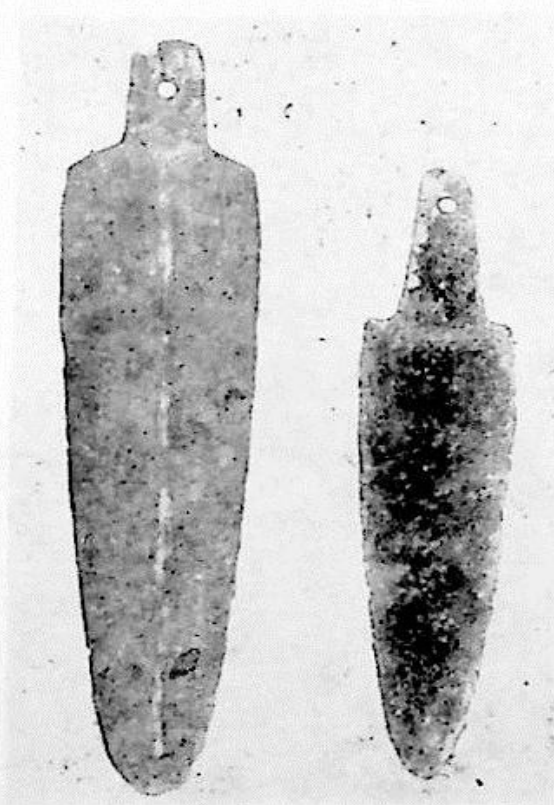
6). პირზე მას აქეთ-იქით მკვეთრი ქედი გაუყვება, რომელსაც მთელ სიგრძეზე მიუყვება სამ-სამი არამკვეთრად ამოღარული ხაზისაგან შემდგარი ორი ზოლი, ხოლო მასრა დაწახნაგებულია. ეს შუბისპირი განსაკუთრებით ახლო დგას

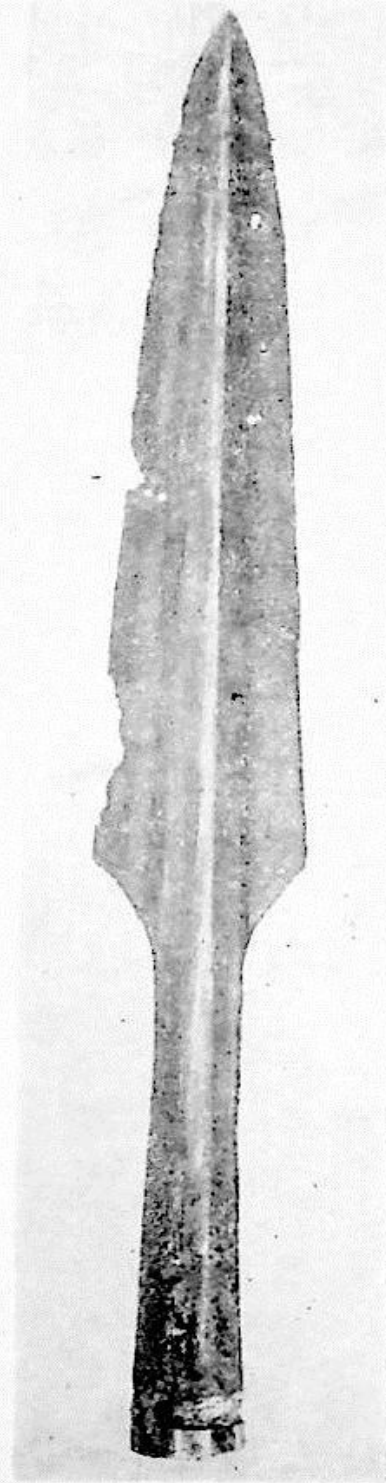
სურ. 4

წალკის პლატოს ერთ ყორღანში (15) აღმოჩენილ შუბისპირთან, რომელსაც ბოლოზე ვერცხლის სალტე აქვს. ახლოა იგი აგრეთვე კიროვოკანის ყორღანში აღმოჩენილ შუბისპირთან, რომელსაც სალტე აქვს მასრის ბოლოზე. ამრიგად, სალტიანი შუბისპირები სულ სამია ცნობილი კავკასიიდან.

მესხეთის № 1 ყორღანში აღმოჩნდა რამდენიმე ნატეხი ოქროს ფირფიტისა და ერთი ოქროს მძივის ფრაგმენტი. მძივი სავსებით ისეთივეა, როგორც თრიალეთის ყორღანებიდან ცნობილი ფუტურო, სფეროსებრი მძივები. მაგრამ,

სურ. 5

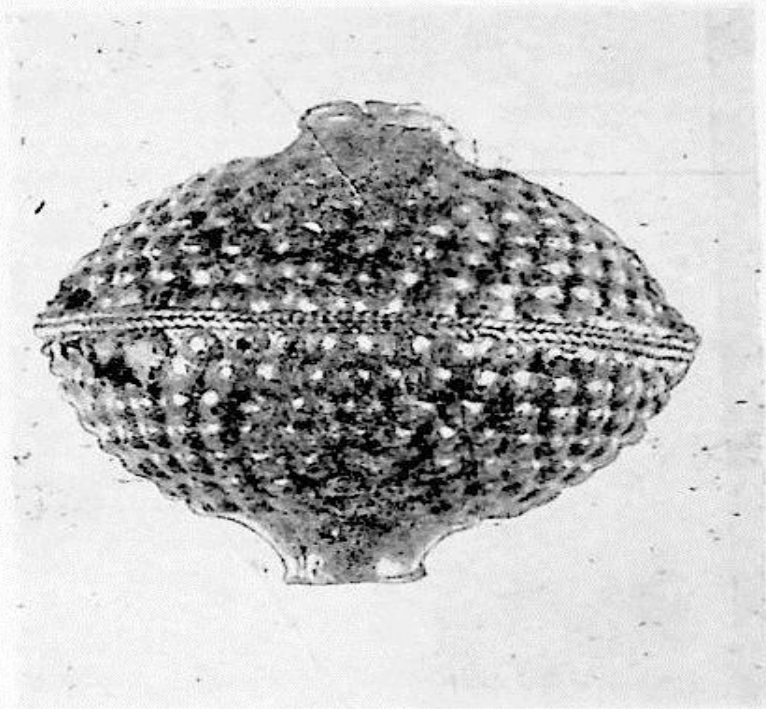

სურ. 6

განსაკუთრებით აღსანიშნავია № 3 ყორღანში აღმოჩენილი დიდი ზომის მძივი (სურ. 7), იგი ორ ნაწილადაა გაყოფილი და ამ ნაწილების შეყრის ადგილას, მძივის შუა ნაწილში წნული ორნამენტი დასდევს. მძივის მთელი ზედაპირი

დაფარულია შიგნიდან ამოყვანილი რელიეფური კოპებით. მძივის თითოეულ ნახევარში შვიდ-შვიდი კონცენტრული ზოლია ამგვარი კოპებისა. ხერელის ძირზე ისევ წნული ორნამენტია. მსგავსი მოზრდილი მძივი თრიალეთის ყორღანებში არ გვხვდება. თუმცა იგი იმავე წესითაა დამზადებული, როგორც თრიალეთური ოქრომჭედლური ტექნიკისათვისაა დამახასიათებელი.

მესხეთის ყორღანებისათვის, ისევე როგორც საერთოდ თრიალეთური კულტურისათვის, დამახასიათებელია შავპრიალა თიხის ჭურჭელი, ზოგჯერ ვარდისფერი სარჩულით. აქაც გვხვდება მოზრდილი დერგები და ქილები ყელდაბალი ბირთვისებური მუცლით და შედარებით ყელმაღალი, უპირატესად მოგრძო, კვერცხისებური მოყვანილობის მუცლით (სურ. 8—9). ყელდაბალი დერგი სამი აღმოჩნდა, დაახლოებით ერთნაირი ფორმისა — დაბალი ჩაღარული ყელით და მოზრდილი ბირთვისებური მოყვანილობის მუცლით. ყელის ძირზე მათ მოზრდილი კოპებისაგან შემდგარი ერთი ზოლი გაუყვება. ამგვარი ზოლი მუცლის ნაწილში აქვთ.

სურ. 7

უფრო მეტია ყელმაღალი ჭურჭელი. ზოგი მათგანი უფრო მოზრდილია მაღალი ყელითა და მრგვალი მუცლით. თითქმის ყველა ყელმაღალი დერგი წერტილოვანი ორნამენტითაა შემკული უპირატესად მუცლის ზედა ნაწილზე. მხართან წერტილებით ამოყვანილი ტეხილი ხაზები შეინიშნება, ორნამენტის ხასიათის მხრივ მესხეთის ჭურჭელზე ვერ ვხვდებით ისეთ მრავალფეროვან და ფაქიზად ნაკეთებ წერტილოვან ორნამენტს, როგორც ეს თრიალეთის დიდი, მდიდარი ყორღანებისათვისაა დამახასიათებელი. გამოჩენილი შეიძლება № 1 ყორღანი იყოს. არც ნაზად ამოკაწრული ორნამენტით შემკული ჭურჭელია ჩვენი ყორღანებისათვის დამახასიათებელი, არც მოხატული ჭურჭელი ჩანს მაინც და მაინც გავრცელებული მესხეთში. მხოლოდ თითო ცალი ასეთი

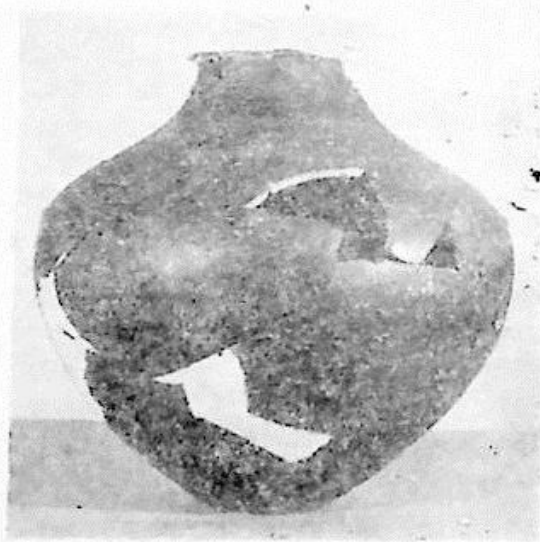
ქურქელი მოგვცა № 3 და 9 ყორღანებმა. ეს ქურქლები წარმოადგენენ წითლად გაპრიალებულ მოზრდილ დერგებს, რომლებიც მოხატულნი არიან შავად.

აღსანიშნავია, რომ მესხეთის ყორღანებში ხშირად გვხვდება აგრეთვე სხვადასხვა ფორმის ბადიისებრი ქურქელი. ეს ქურქელი ზოგჯერ ცალყურაა. ეს ცალყურა ბადიები ფორმით თითქმის სავსებით ისეთივეა, როგორც შიდა ქართლში, ნულისა და ქვასათალის სამარხებში აღმოჩენილი ბადიები. ეს ტიპი ბადიებისა თრიალეთის ყორღანებში თითქმის არ გვხვდება.

განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი ჯგუფი კერამიკისა, რომელიც №№ 2, 7, 10 ყორღანებშია დადასტურებული. ეს ჯგუფი კერამიკისა წარმოდგენილია კათხებით, ქილებით, სასმისებით და აშკარად მტკვარ-არაქსის ქურქლების იერისანი არიან. შუაბრინჯაოს ხანის სამარხში მტკვარ-არაქსული იერის ქურქლების ასეთი თავმოყრა იშვიათია. ჩვეულებრივ ადრებრინჯაოს ხანის იერის ქურქლების შემცველი ყორღანები თრიალეთში შუაბრინჯაოს ადრეული ეტაპით თარიღდებიან. ბუნებრივია, რომ ეს ყორღანებიც თუ ადრებრინჯაოდან შუაბრინჯაოზე გარდამავალი ხანით არა, ამავე პერიოდით მაინც უნდა დაგვეთარიღებინა, მაგრამ ამ ყორღანებში დადასტურებულია აგრეთვე შავად გაპრიალებული კოპებით და ამოკაწრული ორნამენტით შემკული დერგები, რომლებაც უფრო გვიანი ხანის ჩანან. № 2 ყორღანში კამერის თავზე აღმოჩნდა გვიანბრინჯაოს იერის პირმოყრილი დაბალი, განიერი ქურქელი.

სურ. 8

სურ. 9

გათხრების ამ ეტაპზე ძნელია მესხეთის ყორღანებს გენეზისსა თუ პერიოდიზაციაზე მსჯელობა, მაგრამ ფაქტია, რომ როდესაც მესხეთში თრიალეთის კულტურა შემოდის თუ ყალიბდება, აქ მტკვარ-არაქსის კულტურის მძლავრი კერა არსებობს, შემდგომი განვითარება ამ ორი კულტურის შერწყმით მიდის.

მესხეთში ყორღანების აბსოლუტურ უმრავლესობას № 2 ტიპის მცირე ზომის ყორღანები წარმოადგენენ, რომელთა სამარხეული ინვენტარი მხოლოდ კერამიკით არის წარმოდგენილი. უფრო ნაკლები რაოდენობით გვხვდება ქვამიწაყრილიანი ყორღანები, რომელთა სამარხეული ინვენტარი უფრო ახლოს

დგას თრიალეთის კულტურასთან, თუმცა აქვს გრკვეული კავშირი შიდაქართლთანაც. ქვაყრილიანი ყორღანები მესხეთში ერთეულებით არის წრმოდგენილი და ისინი უფრო მოზრდილნი და უფრო თრიალეთური არიან. შეიძლება ასეთი სხვაობა სოციალური მომენტიტაც აიხსნას, თუ რა თქმა უნდა, ყველა ყორღანი ერთ პერიოდში მოექცევა. ჯერჯერობით შეიძლება მხოლოდ ვთქვათ, რომ ქვაყრილიანი ყორღანები გარდამავალი რგოლია თრიალეთისა და მესხეთის ყორღანებს შორის (უკანასკნელის გაბატონებულ ფორმად ჩვენ № 2 ყორღანი მიგვაჩნია). ხოლო ქვამიწაყრილიანი ყორღანი რამდენადმე აკავშირებს უყრილო № 2 და ქვაყრილიან № 1 ყორღანებს.

О. М. ДЖАПАРИДЗЕ, Я. А. КИКВИДЗЕ, Г. Б. АВАЛИШВИЛИ

ОТЧЕТ РАБОТЫ МЕСХЕТ-ДЖАВАХЕТСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ ЗА 1970—1971 ГГ.

Объединенная археологическая экспедиция Тбилисского государственного университета и государственного музея Грузии в 1970 году начала археологические исследования в Месхет-Джавахети. Основной целью экспедиции было выявление границ распространения Триалетской культуры, а также изучения более ранних памятников — энеолита и ранней бронзы.

Археологическим раскопкам предшествовали разведывательные работы, охватившие почти всю Южную Грузию. Разведки дали следующую картину заселения Месхет-Джавахети.

На Джавахетском плато были засвидетельствованы лишь несколько курганных погребений эпохи средней бронзы. Сравнительно густо заселено Джавахетское плато в III тысячелетии до н. э. Здесь в разных пунктах были обнаружены памятники Куро-Аракесской культуры. Как видно, по подъемному материалу Джавахетское плато заселяется на сравнительно поздней ступени Куро-Аракесской культуры. Поэтому спорным кажется высказанное в специальной литературе положение о заселении высокогорной полосы Месхет-Джавахети еще до Куро-Аракесской культуры.

Разведки, произведенные в Адыгенском районе не дали желаемых результатов. Слабо представлена здесь Куро-Аракесская культура. Лишь в с. Уде на левом берегу реки были найдены фрагменты Куро-Аракесской керамики. Что касается периода средней бронзы, то Триалетская культура, по-видимому не охватывает данный район.

Как видно, в эпоху ранней бронзы, более или менее интенсивно, заселена территория Месхет-Джавахети. В эпоху средней бронзы интенсивно заселен лишь бассейн Артаанской Куры (Ахча, Ниала, Бертубани, Земо Тмогви, Беракана, Шалошети и др.).

Экспедиция начала раскопки курганов в районе известного пещерного комплекса Вардзиа, в местечке Ахча.

Курганы, обнаруженные в Ахча, внешне делятся на три типа: большие курганы с каменной насыпью, курганы средней величины с каменно-земляной насыпью и «курганы» без насыпи. Все три типа курганов обведены кругами из крупных каменных глыб.

Курган № 1 — внешне почти ничем не отличается от Цалкинских и Гомаретских больших курганов с каменной насыпью. Диаметр кургана 40 м, высота — 4 м. До раскопок в центральной части кургана виднелась камера, заполненная большими камнями. Стены камеры возведены насухо, кладкой из больших камней. Длина камеры 5,70 м, ширина у вхо-

да 2,83 м, у западной стены — 2,20 м, высота камеры — 2,75 м. Камера перекрыта четырьмя крупными каменными плитами. В западной стене камеры находилась ниша, высота которой 1,34 м, ширина — 0,98 м. Длина дромоса — 3,50 м, ширина у входа 2 м, у камеры — 3 м. Камера и дромос разделены перегородкой, возведенной из крупных булыжников.

В разных местах дромоса найдены черепки чернолощеной керамики. У основания северной стены дромоса, около перегородки были обнаружены сильно деформированные кости крупного рогатого скота. После расчистки камеры, на глубине 2,50 м, почти на всей площади, были обнаружены фрагменты черной лощеной керамики, преимущественно крупных сосудов. Найдены так-же черепки красной керамики. У западной стены камеры, почти на всей площади были обнаружены остатки дерева, возможно колесницы. В центре камеры керамики почти не было. Не является ли это подтверждением того, что здесь находилась колесница?

В юго-западном углу камеры, у перегородки обнаружены три каменные подставки. Они имеют цилиндрическую форму и плоскую ручку посередине. Аналогии этих предметов нам не известны, поэтому трудно сказать, что либо о их назначении. В передней части камеры были найдены два бронзовых книжала, полая золотая бусина и фрагменты золотой пластины. Около перегородки, у северной стены камеры были найдены сильно поврежденные человеческие кости.

Курган № 2. К юго-западу, на расстоянии 200 м от № 1 кургана, находится курган № 2. Курган имеет низкую каменно-земляную насыпь и обведен кругом из больших булыжников (рис. 1).

Камера и дромос находятся в центре кургана. Камера перекрыта тремя большими каменными плитами. Перекрытие находится на глубине 0,30 м от каменного круга.

Дромос и камера были заполнены землей и камнями. Захоронение, видимо, было коллективным. У входа в камеру, примерно в центре, была найдена каменная чаша. На дне камеры было обнаружено много чернолощенных черепков от разных сосудов. Около входа в камеру лежал почти цельный скелет барана.

Курган № 3 — находится на расстоянии 40 м к югу от кургана № 1. Курган имеет каменноземляную насыпь и обведен кругом из больших глыб. Высота кургана — 1,40 м, диаметр — 20 м. Длина дромоса 4 м. Дромос наклонно, ступенькой переходит в камеру (рис. 2).

У входа в камеру обнаружен человеческий череп, а в разных частях камеры кости крупного рогатого скота. В западной части камеры был найден цельный чернолощенный сосуд с точечным орнаментом и несколько фрагментов росписной керамики. У основания южной стены камеры, приблизительно в центре был обнаружен бронзовый наконечник копья с золотым ободком на втулке. В северо-западном углу камеры найдены витая бронзовая проволока и крупная золотая бусина.

К южной части западной стены камеры было преслощено деревянное колесо колесницы (рис. 3).

В 1971 году экспедиция продолжала раскопки в Ахчна. Было раскопано шесть курганов — два с каменноземляной насыпью (№№ 4, 9), и четыре с каменными кругами и низкой насыпью (№№ 5, 6, 7, 10).

Курган № 4 — диаметр 20 м, высота 2 м. Камера и дромос были разделены перегородкой из крупных каменных глыб. Площадь камеры

4,80 м×2,40 м, высота — 3,40 м. Камера перекрыта четырьмя каменными плитами. К сожалению курган оказался ограбленным. Было обнаружено большое количество фрагментов чернолощенной глиняной посуды, как в камере, так и в дромосе.

Курган № 9 также оказался ограбленным. Захоронение, как видно, было коллективным. В камере засвидетельствованы черепки чернолощенной керамики, а также фрагменты красного росписного сосуда.

Интересный материал дали курганы № 7 и № 10. Курган № 7 — диаметр 2,5 м, площадь камеры 2,40 м×1,30 м, высота камеры — 1,70 м, длина дромоса 1,35 м. В камере вместе с глиняной посудой был найден бронзовый черешковый кинжал.

Курган № 10 — диаметр 7,5 м, площадь камеры 2,10×0,95 м, высота — 1,10 м. В камере обнаружено три человеческих черепа. Костяки, как видно, лежали в скорченном положении, головой на юг (рис. 4). В камере кургана оказалось 29 цельных глиняных сосуда. Преобладают высокорлые чернолощенные кувшины и миски. Керамика украшена резным геометрическим орнаментом и шишками.

Курганы, обнаруженные в Месхети имеют много общего с известными триалетскими курганами. В Месхетских курганах обнаружено три бронзовых черешковых кинжала (курганы № 1 и 7). Это самое распространенное оружие в триалетской культуре. Найденные в Месхетских курганах кинжалы (рис. 5) имеют много общего с кинжалом из Зурткетского кургана № 3. Они напоминают также, и один кинжал из Кировоканского кургана.

Особо надо отметить наконечник бронзового копья с золотым ободком на конце втулки (рис. 6). Он очень напоминает наконечник копья с серебряным ободком на втулке из Цалкинского кургана № 15, близок он также наконечнику копья, обнаруженного в Кировоканском кургане.

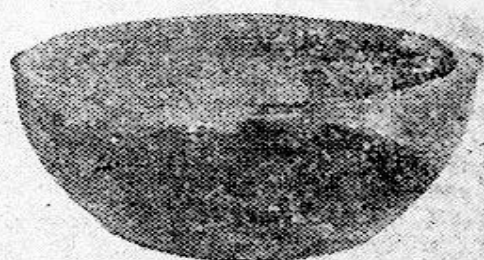
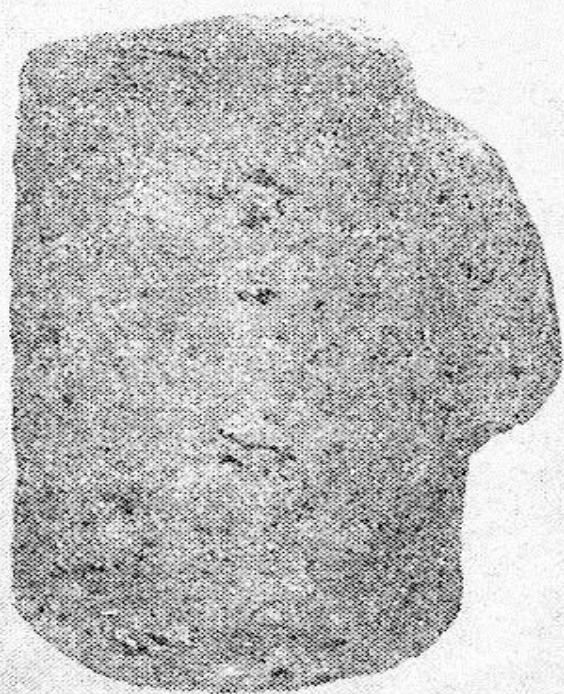
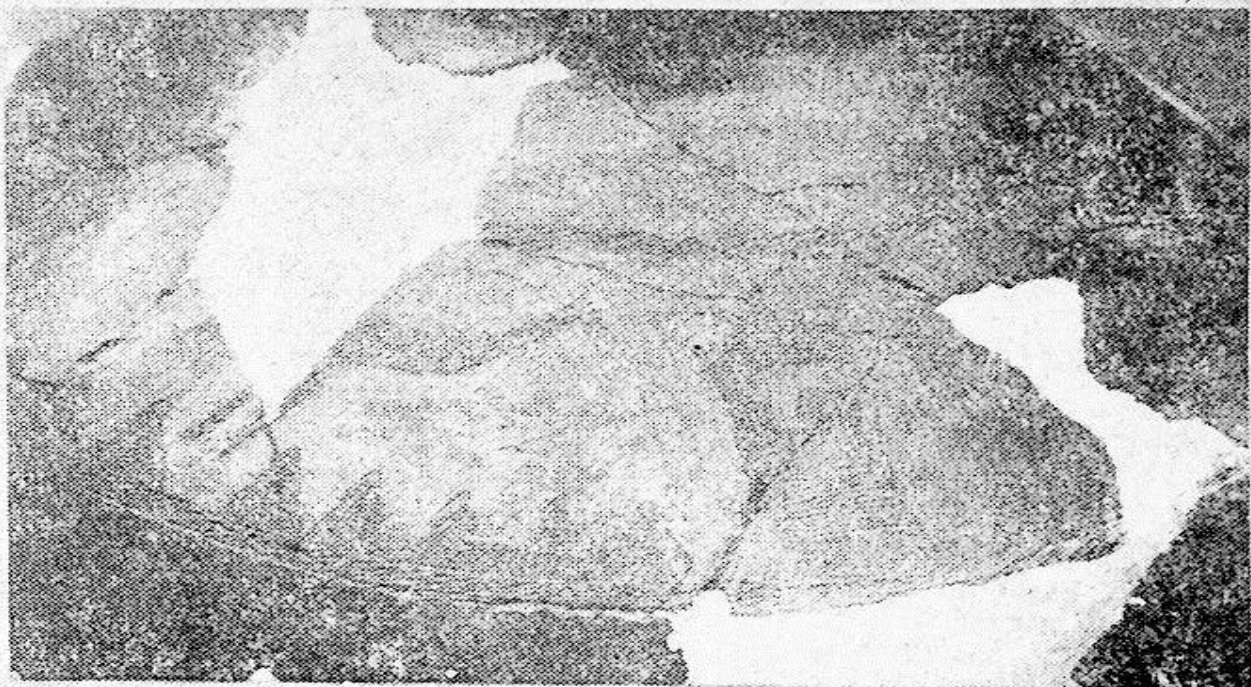
В месхетском кургане № 1 было засвидетельствовано несколько обломков золотой пластинки и фрагменты золотой бусины. Бусина почти такая же, как известные полые сферические бусы триалетских курганов. Особо надо отметить, найденную в кургане № 3, крупную золотую бусину. Она состоит из двух частей, на месте соединения проходит витой орнамент. Вся поверхность бусины покрыта рельефными шишками.

Для месхетских курганов, как и вообще для триалетской культуры, характерна чернолощенная глиняная посуда, иногда с розовой подкладкой. Для Месхетской керамики не очень характерен точечный и резной орнамент.

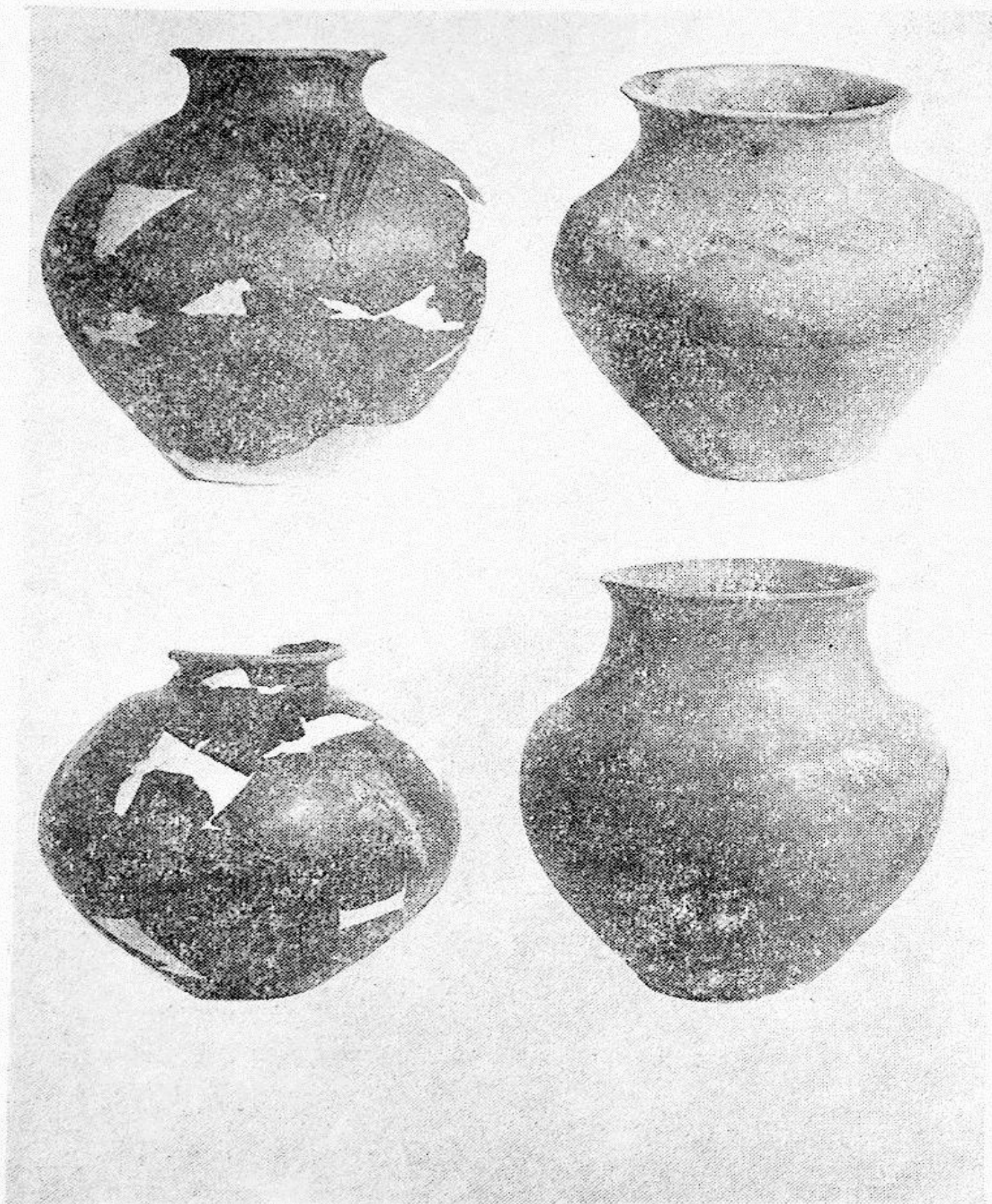
В курганах № 3 и № 9 были найдены по одному росписному сосуду. Они очень напоминают красные сосуды с черной росписью из триалетских курганов.

Интересно, что в Месхетских курганах часто встречается мелкая посуда различной формы. Эта керамика находит много общего с керамикой, обнаруженной в погребениях Нули и Квасатали (Шида Картли). Этот тип керамики не характерен для триалетских курганов.

Большие Месхетские курганы с каменной насыпью внешне ничем особенно не отличаются от триалетских курганов, однако в конструкции самой погребальной камеры наблюдаются существенные различия. В Месхетских курганах, из крупных каменных глыб в центре выложены стены погребальной камеры, которая перекрыта большими каменными плитами; между дромосом и камерой, как правило, из крупных булыжников возводилась перегородка. Можно указать и на ряд

სურ. 10

სურ. 11

других отличительных черт. Особенно это касается сравнительно малых курганов, где различия наблюдаются также и в устройстве самой насыпи. Однако отличия наблюдаются не только в конструкции курганов, но и в самом обряде захоронения.

Как известно, для триалетских курганов характерна кремация покойника. В месхетских курганах этот обряд не засвидетельствован. Почти во всех курганах здесь были найдены костяки, лежащие на боку с подогнутыми ногами. В одном из курганов у западной стены стояло деревянное колесо от колесницы, отображающее характерный ритуал триалетской культуры — погребение покойника вместе с колесницей. Не исключено, что погребение лишь одной части колесницы было обусловлено размером погребальной камеры. Само колесо ничем не отличается от колес триалетских колесниц.

Пока остается не совсем ясным вопрос о взаимосвязи самих Месхетских курганов. Как было указано, внешне эти курганы существенно отличаются друг от друга. Объединяет их лишь каменный круг и конструкция самой погребальной камеры. Наиболее распространенным типом в Месхети, являются курганы с малой, низкой насыпью. Погребальный инвентарь этих курганов представлен своеобразной керамикой, которая еще сохраняет определенные традиции Куро-Араксской посуды, хотя уже явно видны также и элементы, характерные для триалетской керамики. В керамике из курганов с каменно-земляной насыпью эти ранние черты не столь заметны. Керамика же больших курганов с каменной насыпью почти аналогична сосудам больших триалетских курганов.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. — ყორღანი № 2
 სურ. 2. — ყორღანი № 3
 სურ. 3. — ყორღანი № 3. კამერა გაწმენდის შემდეგ
 სურ. 4. — ყორღანი № 10
 სურ. 5. — ბრინჯაოს სატევრის პირები. ყორღანი № 1
 სურ. 6. — ბრინჯაოს შუბის პირი. ყორღანი № 3
 სურ. 7. — ოქროს მძივი. ყორღანი № 3
 სურ. 8—9. — თიხის ქურქელი. ყორღანი № 2
 სურ. 10. — თიხის ქურქლის დეტალი № 9 ყორღანიდან, ქვის სადგარი № 1 ყორღანიდან, ქურქელი № 10 ყორღანიდან.
 სურ. 11. — მოხატული ქურქელი № 9 ყორღანიდან, თიხის ქურქლები № 7, 9, 10 ყორღანებიდან.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Курган № 2.
 Рис. 2. — Курган № 3.
 Рис. 3. — Курган № 3, Камера после препарации.
 Рис. 4. — Курган № 10.
 Рис. 5. — Плоские бронзовые кинжальчики. Курган № 1.
 Рис. 6. — Бронзовый наконечник копья. Курган № 3.
 Рис. 7. — Золотая бусина. Курган № 3.
 Рис. 8—9. — Глиняные сосуды. Курган № 2.
 Рис. 10. — Деталь сосуда из кургана № 9, каменная подставка из кургана № 1, сосуд из кургана № 10.
 Рис. 11. — Росписной сосуд из кургана № 9, сосуды из курганов № № 7, 9, 10.

ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წლების
მუშაოების შედეგები

ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახ. მუზეუმის ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1970—1971 წლებში მუშაობას განაგრძობდა ნოსირის ნამოსახლარზე. ეს საველე სამუშაოები უმთავრესად შემოიფარგლა ნამოსახლარის ძირითადი ობიექტის — ნოსირის ბორცვის გათხრებით. რომლის შესწავლას თავიდანვე (1967 წლიდან) სისტემატურად აწარმოებს ექსპედიცია. 1970 წელს ექსპედიციამ ველზე დაჰყო 2 თვე (აგვისტო-ოქტომბერი), 1971 წელს კი 1 თვე (სექტემბერი).

აღნიშნული წლების საველე სამუშაოები მიზნად ისახავდა არა მარტო სტრატиграფიულ დაკვირვებათა მოხდენასა და ახალ მასალათა მოპოვებას, არამედ აგრეთვე ბორცვის საერთო სტრუქტურის, ძირა ფენის ხის ნაგებობათა სისტემის შემდგომ გარკვევასა და შესწავლას. ამჟამად უკვე შეიძლება ითქვას, რომ ჩატარებულმა სამუშაოებმა მნიშვნელოვანი შედეგი გამოიღეს ნოსირის ნამოსახლარის, განსაკუთრებით ნოსირის ბორცვის შესწავლის საქმეში და პრაქტიკულ ამოცანად დასახეს ამ უკანასკნელის ბოლომდე გათხრა, რამდენადაც იგი გვაძლევს ნამოსახლარი კულტურული ფენების თანმიმდევრულ სტრატиграფიულ სურათს მრავალფეროვანი მასალითა და მრავალმხრივი მონაცემებით, მაგრამ ჯერ ისევ არასრულს; კოლხეთის დაბლობის არქეოლოგიურ ძეგლთა შორის აქ ყველაზე უკეთაა წარმოდგენილი ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი კულტურა და, როგორც უკანასკნელი ხანის გათხრებმა გვიჩვენა, კარგადაა დაცული აგრეთვე წინარეანტიკური და ადრეანტიკური ხანის მნიშვნელოვანი კულტურული ფენები.

ბოლო დრომდე (1967—1970 წლებში) ექსპედიციის მუშაობას წარმატებით ხელმძღვანელობდა ძველი კოლხეთის კულტურის ცნობილი მკვლევარი დომენტი ლეონტიძე. ძირითადად მას ეკუთვნის ნოსირის ნამოსახლარის ცალკეულ კულტურულ ფენათა და სათანადო მასალათა წინასწარული ქრონოლოგიური განსაზღვრა, მათი მეცნიერული გაანალიზებისა თუ განზოგადების ცდა (იხ. ექსპედიციის მუშაობის წლიური ანგარიშები)¹, რამდენადაც

¹ საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, I, (1965—1966 წწ.), თბ., 1969; ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის VIII სამეცნ. სესია. მოკლე ანგარიშები, თბ., 1969; Археологические открытия 1969 года, М., 1970; არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1969 წელს, თბ., 1971; საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, II, თბ., 1971; Тезисы докладов, посвященных итогам полевых археол. исследований в 1970 г. в СССР, Тб., 1971.

ამის საშუალებას აღნიშნული წლების არქეოლოგიური აღმოჩენები იძლეოდა.

1970 წელს ნოსირის ბორცვზე გათხრილ იქნა 76 კვ მ ფართობი: სულ 19 კვადრატი (თითო 2×2 მ) GD და GE დიდ კვადრატებში (20×20 მ). ეს ახალი განათხარი კვადრატები ძირითადად აფართოვებდნენ ძველ განათხარს — წინა წლებში ბორცვის ცენტრალურ ნაწილში გათხრილ ოთხკუთხა ფართობს — ჩრდ. და დას. მხარეს, ნაწილობრივ კი (კვადრატები GD 90—96) თბრილის სახით O—W მიმართულებით ჰკვეთავდნენ ბორცვის დას. კალთას (სურ. 1, სქემატური გეგმა). აღნიშნულ თბრილში გამოვლინდა ბორცვის IV კულტურული ფენა, რომელიც წინარეანტიკურსა და ადრეანტიკურ პერიოდებს განეკუთვნება. დაკვირვება ვაწარმოეთ აგრეთვე ძველ განათხარში მდ. ტეხურის კალაპოტთან (I სადაზვერვო მოედანი), სადაც ძირითადად გათხრილმა სამუშაოებმა 1967—1968 წლებში გამოავლინა წინარეანტიკური და ანტიკური ხანის ფენები. გარდა ამისა, სოფ. გეჯეთში, ნოსირიდან ჩრდ.-აღმოსავლეთით 3 კმ-ზე, ხელოვნურ ბორცვზე (რომლის მხოლოდ სამხ. ნაწილია შემორჩენილი უშუალოდ მდ. ტეხურის ნაპირას), ვაწარმოეთ სადაზვერვო გათხრები; კერძოდ აქ, ბორცვის სამხ.-დას. ნაწილში დავდეთ თბრილი, N—S მიმართულებით, რომელმაც გამოავლინა ნოსირის ნამოსახლარის მდინარისპირა ფენების ქრონოლოგიურად დაახლოებით შესატყვისი კულტურული ფენები.

1970 წლის გათხრების უმთავრეს შედეგს წარმოადგენს: ნოსირის ბორცვის მასალათა გამდიდრება ახალი ღირსშესანიშნავი მონაპოვრებით; ბორცვზე ზედა, IV კულტურული ფენის არსებობის დადგენა; I ფენაში იმ ძელური წყობის სრული გამოვლენა და გაწმენდა, რომელიც ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მხრიდან რკალურად შემოუყვება ოთხკუთხა ნაგებობის საძირკველს (მოსქო ძელების ოთხკუთხა წყობას). ამ წელს ძირითადი მასალა ბორცვზე წარმოდგენილია I—III ფენებიდან, რომლებიც როგორც ვიცით, ბრინჯაოს ხანას განეკუთვნებიან.

1971 წელს ჩვენ შესაძლებლობა გვქონდა მხოლოდ ცალკეულ მცირე მონაკვეთზე გაგვეთხარა I ფენა — ძველი განათხარის ჩამოზვავებულ ნაპირებთან, რომლებიც თითქმის ძირამდე ჩამოვასწორეთ და გავწმინდეთ; აქ მოპოვებულია კერამიკული ტიპიური ნიმუშების გარკვეული რაოდენობა (სურ. 31, 18; მარცხ.) და აგრეთვე გარკვეული დამათარილებელი მნიშვნელობის მქონე ნივთი — ქვის ცულ-წერაქვი (ფრაგმენტი) (სურ. 411); რაც შეეხება II კულტურულ ფენას, ცალკეული ნიმუშები ამ ფენიდან (სურ. 5 1, 4, 14—16, 23, 25) მოპოვებულია როგორც ახალი (1971 წლის) განათხარის ჩრდ. ნაწილში, სადაც ეს ფენა უძრავად იდო, ისე ზემოაღნიშნულ ჩამონაშალ ადგილებზე და ძველ ამონაყარ მიწაში.

1971 წელს ნოსირის ბორცვზე წარმოებულ გათხრითი სამუშაოები მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ამ ძეგლის საერთო სტრუქტურის შემდგომი გარკვევისა და კულტურული დაფენებების დაზუსტების თვალსაზრისით².

ბორცვის სამხრეთ ნაწილში (კვადრატები HE და JE) გაკეთდა ფართო ტრანშეისებური თბრილი (22×4 მ), რომელიც აერთებს 192 კვ მ ფართობის მქონე ძველი ოთხკუთხა დიდი განათხარის აღმ. ნაწილს ბორცვის სამხრ. კი-

² აღსანიშნავია ბორცვის კონსტრუქციის გარკვევის სიძნელე მისი ძირითადი კულტურული ფენების განლაგების გამო მიწის თანამედროვე ზედაპირზე უფრო ღრმად, რაც, როგორც ჩანს, კოლხეთის დაბლობზე ნიადაგების წარმოქმნის თავისებური პროცესით აიხსნება.

დესთან (სურ. 1 და 2). ამის შედეგად შევისწავლეთ ზედა ჰორიზონტები მოცემულ მონაკვეთზე და მივიღეთ სათანადო ვერტიკალური ქრილები ბორცვის ცენტრის მახლობლად გამავალ N—S ხაზებზე. თუმცა ეს ქრილები ნაწილობრივია, რამდენადაც თხრილის დაღრმავება არ დამთავრებულა.

აქ, განათხარის ჩრდ. ნახევარზე (ბორცვის ცენტრის მიდამოებში), წინა წლების განათხარისაგან განსხვავებით, სადაც ნახანძრალი ნაშთების შემცველი II კულტურული ფენა მძლავრი III კულტურული ფენის ქვეშ იდო, ეს II ფენა ზედაპირული აღმოჩნდა. უფრო ზემოთ მდებარე ფენები აქ მორღვეული ან ჩამორეცხილი ჩანს, ხოლო II ფენა იდო მოყვითალო თიხის სქელ სტერილურ ფენაზე, რომლის გათხრა ძირამდე, I კულტურული ფენის დონემდე (თუ ეს უკანასკნელი ბორცვის ამ ნაწილშიც გრძელდება), ამ წელს ვერ მოხერხდა.

ასეთივე თიხის, მხოლოდ თხელი (0, 1—0,3 მ სისქის) ფენა ქვეშ ედო II ფენას ბორცვის სხვა ადგილებზედაც ძველ განათხარში (ჩრდ. მხარეს), სადაც თიხის ეს სქელი ფენა ტერასულად სიღრმეში ეშვებოდა. ბორცვის სამხრ. ფერდობზე იგი ჯერ ასევე ტერასულად დაბლდებოდა, თუმცა მასზე II კულტურული ფენა აღარ იდო (მორღვეული ჩანდა), შემდეგ კი წყდებოდა. ასე რომ, დაახლოებით ბორცვის შუა ნაწილში სტერილური თიხის სქელი ფენა წარმოადგენს ან ბუნებრივ შემადგენს II კულტურული ფენის წარმოქმნამდე, ანდა ხელოვნურ თიხაზვინულს (დაახლ. 1,5 მ სისქისას) I კულტურული ფენის თავზე. ბორცვის სამხრეთ ფერდობზე კი (განათხარის სამხრ. ნაწილი) ამ თიხნარის შემდეგ იწყება და სამხრეთით, ბორცვის კილისაკენ გრძელდება IV კულტურული ფენა. მისი სიმძლავრე ჯერჯერობით 2 მ აღწევს, მაგრამ ამ ფენის გათხრა სიღრმეზე (და აგრეთვე სამხრეთის მიმართულებით) ბოლომდე მიყვანილი არ არის. IV ფენაში, 1971 წლის გათხრების მიხედვით, კარგად გამოიყოფა ყვითელი თიხაზვინულისა და მოშავო ნაყარი (დაფენებული) მიწის ურთიერთმონაცვლე შრეები, რომლებიც უთუოდ შეესატყვისება სხვადასხვა საშენებლო პერიოდებს. შავმიწიანი დაფენებები უხვად შეიცავდა კერამიკულ და სხვა სახის საინტერესო მასალებს (იხ. ქვემოთ).

ეს ფენა, როგორც ითქვა, პირველად გამოვლინდა 1970 წ. ბორცვის დას. ფერდობზე გავლებულ თხრილში, სადაც იგი უმთავრესად II კულტურული ფენის ზევით იდო, და დათარიღებულია იქ (ზედა ჰორიზონტში) აღმოჩენილი ამფორის საშუალებით (სურ. 74). როგორც ჩანს, აღნიშნული კულტურული ფენა უმთავრესად წარმოიქმნა და შემოინახა ბორცვის პერიფერიებზე, თუმცა სხვაგანაც ბორცვზე, სულ ზედა ჰორიზონტებში, წარსულში ზოგჯერ გვხვდებოდა ამ ფენისათვის დამახასიათებელი კერამიკა, აგრეთვე ადრეანტიკური ამფორების ფრაგმენტთა თანხლებით; მაგრამ ეს აღმოჩენები ძალზე სპორადული იყო და აქ ეს დონეები დამოუკიდებელი კულტურული ფენების გამოყოფის საშუალებას არ იძლეოდა.

ამგვარად, IV კულტურული ფენა, რომელიც შედარებით უფრო მყარ აბსოლუტურ დათარიღებას პოულობს, შეიძლება იყოს ერთ-ერთი ძირითადი საყრდენი წინარე ფენების დათარიღებისას, ნიუხედავად იმისა, რომ თავისი მდებარეობით იგი, როგორც დავინახეთ, I—III ფენებისაგან განსხვავებით, ძირითადად არ არის ჩართული ფენათა თანმიმდევრულ სტრატეგრაფიულ რიგში. მაგრამ მხედველობაშია მისაღები ის გარემოებაც, რომ ნოსირის ნამოსახლარის ყველა ძირითადი ფენა მთლიანობაში ქმნის ერთგვარ თანმიმდევრულ ქრონო-

ლოგიურ რიგს, თუ ჩვენ, რასაკვირველია, დავეყრდნობით მონაპოვართა, პირველ რიგში კერამიკულ მასალის შედარებით ანალიზს. ამ შემთხვევაში ბორცვის III და IV ფენებს შორის უნდა მოთავსდეს წინა წლებში ნამოსახლარის პრდ. ნაწილში, უშუალოდ მდ. ტეხურის ნაპირთან გათხრილი ქვედა კულტურული ფენა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანისა, რომელიც შეიცავდა დამახასიათებელ შავპრიალა და მონაცრისფრო კერამიკას შვეული კანელურებითა და ზოომორფული ყურებით (მომრგვალოტანიანი მომცრო და მოზრდილი ჭურჭლები, ვაწროძირიანი „რიტონისებური“ ტოლჩები) და სხვ. იმავე უბანზე შესწავლილი ზედა კულტურული ფენა კი მიეკუთვნება ელინისტურ პერიოდს.

თანდათანობით სულ უფრო მეტი დაკვირვება კულტურული ფენების სტრუქტურაზე საშუალებას გვაძლევს რამდენადმე დავაზუსტოთ ნოსირის ნამოსახლარის ცალკეულ პერიოდთა ხანგრძლივობის საკითხი. I ფენაში გარკვეულ მონაკვეთებზე შეიძლება გამოიყოს ცალკეული საცხოვრებელი ჰორიზონტები, თუმცა მცირე სიძლიერისა, რომელთაც ერთმანეთისაგან ყოფს ნახშირის შრეები და მოყვითალო თიხის თხელი ფენები. გარკვეული მონაცემები (ასევე ცალკეული ადგილებიდან) გვაქვს II და III კულტურული ფენების სტრატეგრაფიული და, ამდენად, შედარებითი ქრონოლოგიური დანაწევრებისათვის. II ფენაში, მაგალითად, წარსული წლების გათხრებისას გამოვლინდა ნახანძრალი ფენის ძირზე რამდენიმე შრედ დაფენილი ნაშთები თიხატყეპნილი იატაკებისა, რომლებიც ერთმანეთის ზემოთ თითქმის უშუალოდ მიყოლებით აყო გამართული. III ფენაში კი შეიმჩნეოდა ხოლმე თიხატყეპნილი იატაკებისა თუ შედარებით თხელი ჰორიზონტალური თიხაზვინულების (საცხოვრებლის ფუძეების) ნაშთები.

ამგვარი მონაცემების გვერდით საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ I—III ფენების მასალათა თავისებურებების ურთიერთშედარება გვიჩვენებს მატერიალური კულტურის ევოლუციას ბორცვზე.

სხვადასხვა ფენების მასალათა უფრო დეტალურ ტიპოლოგიურ-შედარებით ანალიზს შემდგომში შეუძლია კიდევ უფრო დააზუსტოს მათი ქრონოლოგიური ადგილი და ურთიერთშეფარდება, თუმცა ამ მხრივ გარკვეული საერთო სურათი ჩვენ უკვე გვაქვს: ნოსირის ბორცვის I (ძირა) ფენის მასალა თავისი არქაულობით საკმაოდ მკვეთრად განსხვავდება II—III ფენების, განსაკუთრებით II ფენის მასალებისაგან, მიუხედავად იმისა, რომ მათ შორის (პირველ რიგში იგულისხმება კერამიკა) აშკარად არსებობს ტიპოლოგიური გარდამავლობა ანუ გენეტიკური კავშირი. I ფენა შეიცავდა ადრებრინჯაოს ხანისა თუ შუაბრინჯაოს ადრეული ეტაპის ზოგად-ტიპოლოგიურად შესატყვისი იერის მქონე მასალას. ჩვეულებრივად ესაა: ნახევარსფერული პირმოყრილი თუ ოდნავ პირგადაშლილი (იშვიათად სფერულტანიანი, კარგად პირგადაშლილი) შავი (ზოგჯერ მონაცრისფრო) თიხის მომცრო და საშუალო ზომის ჭურჭლები ღარული სხვადასხვა (წრიული, ნახევარწრიული და სხვა სახის) ორნამენტით (სურ. 3, 3—6, 8—13; 41—4), ღრმა ქდეებიანი, ფოსოებიანი და გრავირებული ხაზოვანი სხვადასხვა ორნამენტული სახეებით, კონუსური კოპებით, მკვეთრად პროფილირებული დეტალებით, ნახევარსფერული, მუხლისებური, ნისკარტისებური და სხვა ფორმის ზონარგასაყრელი პატარა ყურებით, შვერილისებური პატარა სახელურებით (სურ. 31, 2, 8, 14; 4 5, 7, 14, 19); მილაკიანი ჭურჭლები (სურ. 35); სწორკედლიანი ქილისებური ჭურჭლები ხშირად შვერილებით (სურ. 316—20), რომელთა შორის ბევრია უხეშად ნაძერწი და ტლანქი ნაკეთები; უხ-

ვად წარმოდგენილი ძვლისა და ქვის იარაღები (სურ. 48—13, 21, 23); რქის იარაღი, ქვის ცულ-წერაქვი ამობურღული ნახვრეტით (სურ. 48, 11) და ა. შ.

II ფენის მასალიდან აღსანიშნავია ფრაგმენტები ფართო გადაშლილპირიანი კურკლებისა, ნაძვისებურქდეებიანი, სავარცხლის კბილისებური ტვიფრული (სურ. 511—16) და სხვა სახის სამკაულიანი კერამიკისა, კურკლის ორფერდა ყურები (სურ. 518) და სხვა. როგორც ვიცით, შედარებით განვითარებული სახის II ფენის მთელი რიგი კერამიკული სახეობებისა მეორდება: კურკლის ნახევარსფერული ფორმები, მილაკიანი კურკლები, ნახევარსფერული, ნისკარტისებური და სხვა სახის ყურები (სურ. 51, 2, 19); ზოგჯერ კოპები და შვერილები (სურ. 52, 6, 8); ღარულ-წრიული ან ღარულ-ნახევარწრიული და ფოსოებიანი ორნამენტი (სურ. 5 1, 2, 8, 9, 12, 14, 15, 17); ხშირად სავარცხლისებური შტამპი, ნაძვისებურად გრავირებული და კდეულშტრიხიანი ელემენტები თუ სახეები (სურ. 56—16); ე. წ. პარკეტული ორნამენტი. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი განმეორების შემთხვევაშიც ფორმათა პროპორციები და დეტალები მეტწილად შეცვლილია, ისე როგორც რამდენადმე — ორნამენტული სქემაც. მაგრამ საერთო ცვლილებები მაინც თვალსაჩინოა. აქ საერთოდ სჭარბობს ახალი ფორმები — პირგადაშლილი კურკლები კარგად გამოყოფილი ყელით (სურ. 58, 10, 11, 16), კარგად ჩამოყალიბებული მუხლისებური, ფრინველის მკერდისებური და შვერილიანი ყურები (სურ. 5 3, 4, 20—22); უფრო ხშირია ღია ფერის კერამიკა (სურ. 5 2, 3, 5, 16—18), პუნქტირიანი შტამპის ორნამენტი და ა. შ. ამავე ფენიდან გვაქვს ქვის თოხი (სურ. 5 26), თითქოს პროტოტიპი გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხური ბრინჯაოს თოხებისა, რომელიც უნდა გვანიშნებდეს II კულტურული ფენის საკმაოდ ადრეულ თარიღს.

II—III ფენებში ძვლისა და კაყის ნაკეთობები იშვიათია (სურ. 64), ხოლო III ფენიდან, I და II ფენებისაგან განსხვავებით, სადაც ლითონის ნაკეთობები სულ არ აღმოჩენილა, გვაქვს ბრინჯაოს რამდენიმე ნივთი; საჭრისისებური იარაღი, პატარა სატევრის ფრაგმენტი, საკინძის ღერო და პატარა ყალიბის საკდული.

III ფენის კერამიკა კიდევ უფრო მეტ ცვლილებებს განიცდის (სურ. 61—12). აქ პირმოყრილი კურკელი იშვიათია, თუ არ ჩავთვლით ბადისებურ ზოგიერთ მოზრდილ კურკელს, მომადლოტანიან ტოლჩებსა და ქოთნებს; გაცილებით სჭარბობს კარგად პირგადაშლილი, ყელგამოყოფილი ან ოდნავ ყელგამოყოფილი კურკელი, ე. წ. მუხლისებური, ფრინველის მკერდისებური და რქისებურშვერილებიანი ყურები, ღია ფერის კურკელი. გაბატონებულია პუნქტირიანი შტამპის ორნამენტი, ფეატონური და შვერონული ორნამენტული სახეები (სურ. 6. შეად. აგრეთვე სურ. 5, 3, 8, 9, 12).

კერამიკული მასალის მიხედვით ბორცვის I—III ფენებისაგან მკვეთრად განსხვავდება ნამოსახლარის უფრო მოგვიანო ფენები, მათ შორის ბორცვის IV ფენა (სურ. 9). ამ უკანასკნელიდან მრავლად გვაქვს ფრაგმენტებით წარმოდგენილი შავპირილა და წითელკეციანი დიდი კურკლები ფართო კალენურებით (სურ. 715—19), სხვადასხვა კურკელი ზოგჯერ შესანიშნავად ნაძერწი ზომორფული სახელურობით (სურ. 7), ღარულ კონცენტრიულ წრეებიანი ღია ფერის კურკლები და ღრუ მაღალფეხიანი კურკლები (სურ. 712, 14), სქელპირიანი დიდი ლანგრების ფრაგმენტები, ტალღისებური კდეული სახეებით შემკული კურკლები (სურ. 67, 711), ვიწრო მომრგვალოპროფილიანი ლენტური ყურები (სურ. 78); აქვე აღმოჩნდა თიხის ორნამენტირებული კვირისტავი და თიხი-

საგან ნაკეთები ცხოველის ქანდაკების ფრაგმენტი, საინტერესო ფორმის ქვის კვერთხისთავი (სურ. 71, 2) და სხვა.

მიუხედავად მკვეთრი განსხვავებისა I—III ფენების კერამიკისაგან, IV ფენის კერამიკაში ზოგჯერ შემორჩენილია უწყვეტი ტრადიციებიც, რასაც გამოხატავს, მაგალითად, კერამიკის ზოგიერთი ორნამენტული ელემენტი — სავარცხლისებური შტამპი, ნაძვისებური და ღარული თავისებური სახეები (სურ. 79, 10).

როგორც ადრეც აღვნიშნეთ, ნოსირის ბორცვის I—III ფენების პარალელურ და დამატარილებელ უმთავრეს ძეგლებს ჯერჯერობით წარმოადგენენ კოლხეთის დაბლობზე ცნობილი ნამოსახლარი ბორცვები — დიხა გუძუბე, ნაოხვამ და ზურგა, რომელთა ძირითადი ფენები ბრინჯაოს ხანის შუა და გვიან პერიოდებს უნდა ეკუთვნოდნენ; IV ფენა კი, როგორც ზემოთ ითქვა, წინარეანტიკურ და ადრეანტიკურ ხანას განეკუთვნება.

Д. Л. КОРИДЗЕ, Э. М. ГОГАДЗЕ, Г. И. ДЖАВАХИШВИЛИ

РЕЗУЛЬТАТЫ

РАБОТ НОСИРСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ В 1970 — 1971 ГОДАХ

Носирская археологическая экспедиция Гос. музея Грузии им. С. Н. Джанашиа в 1970—1971 годах продолжала работы на Носирском поселении. Полевые работы в этих сезонах главным образом были ограничены раскопками на основном объекте поселения — Носирском холме, изучением которого с самого начала (с 1967 года) занимается экспедиция. В 1970 году полевые работы велись 2 месяца (август — октябрь), а в 1971 году 1 месяц (сентябрь).

Целью своих работ в эти годы экспедиция ставила не только стратиграфические наблюдения и получение новых материалов, но и дальнейшее уяснение и изучение общей структуры холма, системы деревянных строений нижнего слоя. В настоящее время уже можно считать, что проведенные работы дали значительные результаты в изучении Носирского поселения, в особенности Носирского холма и практически поставили задачу о доведении до конца раскопки последнего, поскольку он дает последовательную стратиграфическую картину жилых культурных слоев с многообразным материалом и разнообразными данными, но все еще неполную; среди археологических памятников Колхидской низменности здесь в наилучшем состоянии представлена культура поселения бронзовой эпохи и, как показали последние раскопки, хорошо сохранились также значительные культурные слои предантичного и раннеантичного периодов.

До последнего времени (в 1967—1970 годах) успешно руководил работой экспедиции известный исследователь культуры древней Колхиды Доментий Леонтьевич Коридзе. В основном ему принадлежат предварительное хронологическое определение отдельных культурных слоев и соответствующих материалов Носирского поселения, опыт научного их анализа и обобщения (см. годовые отчеты работ экспедиции)¹, насколько это позволило сделать археологические открытия упомянутых годов.

В 1970 году на холме была раскопана площадь в 76 кв. м: всего 19 квадратов (каждый в 2×2 м) в больших квадратах (20×20 м) GD

¹ Археологические экспедиции Гос. музея Грузии (1965—1966 гг.), I, Тб., 1969; VIII научн. сессия Ин-та истории, археологии и этнографии им. И. А. Джавахишвили. Краткие отчеты, Тб., 1969; Археологические открытия 1969 года, М., 1970; Археол. разыскания в Грузии в 1969 году, Тб., 1971; Археол. экспедиции Гос. музея Грузии, II, Тб., 1971; Тезисы докладов, посвящ. итогам археол. исследований в 1970 г. в СССР, Тб., 1971.

и GE. Вновь раскопанные эти квадраты в основном расширяли старый раскоп — четырехугольную площадь, раскопанную в предыдущих годах в центральной части холма — к северу и западу, частично же (квадраты GD 90—96) в виде траншеи прорезали зап. склон холма по направлению O-W (рис. 1, схематический план). В упомянутой траншее был выявлен IV культурный слой холма, который относится к преантичному и раннеантичному периодам. Углубились и произвели наблюдения также в старом раскопе у берега р. Техури (I разведочная площадка), где основными раскопочными работами в 1967—1968 годах были выявлены преантичный и античный слой. Помимо этого, в сел. Геджети, в 3-х км-х к сев.-востоку от Носири, на искусственном холме (от которого сохранилась лишь южная часть у самого берега р. Техури), были произведены разведочные раскопки; в частности, здесь в юго-зап. части холма, была проведена траншея по направлению N-S, которая выявила культурные слои, приблизительно соответствующие хронологически приречным слоям Носирского поселения.

Основными результатами раскопок 1970 года явились: обогащение материалов Носирского холма новыми достопримечательными находками; установление существования верхнего, IV культурного слоя на холме. Полное выявление и расчистка брусчатой кладки в I слое, которая с северной и западной сторон дугообразно обходит основание четырехугольного строения (четырёхугольную бревенчатую кладку). В этом году основной материал на холме представлен из I—III слоев, которые, как нам известно, относятся к бронзовой эрхе.

В 1971 году мы имели возможность раскопать I слой лишь на отдельных небольших участках — у оползавших краев старого раскопа, которых выровнили и расчистили почти до дна раскопа; здесь найдено определенное количество типичных керамических образцов (рис. 3₁ слева 3₁₈), а также предмет определенного датирующего значения — каменный клевец (фрагмент) (Рис. 4₁₁). Что касается II культурного слоя, то отдельные образцы из этого слоя (Рис. 5_{1-4, 11-16, 23-25}) были найдены как в сев. части нового раскопа (1971 г.), где этот слой не был потревожен, так и в упомянутых местах у оползней стенок раскопа и в старых выкидах земли.

Произведенные в 1971 году раскопочные работы оказались важными с точки зрения дальнейшего уяснения общей структуры этого памятника и уточнения культурных напластований². В южной части холма (квадраты HE и IE) был заложен раскоп в виде широкой траншеи (22×4 м), который соединяет восточную часть старого четырехугольного большого раскопа с южным краем холма (Рис. 1 и 2). В результате были изучены верхние горизонты на данном участке и были получены соответствующие вертикальные разрезы по проходящим близ центра линиям N-S. Однако эти разрезы частичны, поскольку углубление раскопа не завершено. Здесь, в сев. половине раскопа (в районе центра холма), в отличие от раскопов предыдущих годов, где II культурный слой с пережженными от пожара остатками залегал глубоко под мощным III культурным слоем, этот II слой оказался поверхностным. Верхлежащие слои здесь, по-видимому, были снесены или смыты, а II слой лежал на толстом стерильном слое желтоватой

² Следует отметить трудность определения конструкции холма из-за залегания основных его слоев ниже современного уровня поверхности земли, что, по-видимому, нужно объяснить своеобразностью почвообразовательного процесса в Колхидской низменности.

глины, раскопать который до основания, до уровня I культурного слоя (если этот последний продолжается и в данной части холма), тогда не удалось.

Такой же глинистый, но тонкий (0,1—0,3 м) слой подстилал II слой и в других местах в старом раскопе (в северной стороне), куда этот толстый глинистый слой террасообразно опускался в глубь. На южном склоне холма он сперва также террасообразно снижался, хотя над ним II культурный слой уже отсутствовал (видимо был снесен), а затем прерывался. Так что, приблизительно в средней части холма толстый слой стерильной глины представляет собой или естественное возвышение до образования культурного слоя, или же искусственный навал глины (мощностью пригл. в 1,5 м) поверх I культурного слоя. На южном же склоне холма (южная часть раскопа) за этой глинистой землей начинается и продолжается к югу, к краю холма, IV культурный слой. Его мощность пока достигает 2 м, но раскопка этого слоя вглубь (а также в южном направлении) еще не завершена. В IV слое, по раскопкам 1971 года, хорошо выделяются перекрывающие одна другую прослойки желтоглинистой укладки и черноватой насыпной (отложившейся) земли, которые безусловно соответствуют разным строительным периодам. Наслоения черной земли обильно содержали керамические и другого рода интересные материалы (см. ниже). Этот слой, как уже отмечалось, впервые был выявлен в 1970 году в проложенной по западному склону холма траншее, где он главным образом залегал над II культурным слоем, и датирован посредством обнаруженной там (в верхнем горизонте) амфоры (Рис. 7₄). По-видимому, упомянутый культурный слой главным образом образовался и сохранился на перифериях холма, хотя кое-где в других частях холма, в самых поверхностных его горизонтах, в прошлом обнаруживалась характерная для этого слоя керамика, в сопровождении также раннеантичных амфор.

Таким образом, IV культурный слой, который получает сравнительно более точную датировку, может служить одной из основных опор при датировке предшествующих слоев, несмотря на то, что по своему залеганию он в основном, как мы уже видели, в отличие от I—III слоев, не включается в последовательный стратиграфический ряд слоев. Но следует учесть и то обстоятельство, что все культурные слои Носирского поселения создают в совокупности последовательный, в определенном смысле, хронологический ряд, если мы, конечно, будем исходить из сравнительного анализа находок, а в первую очередь — керамики. В таком случае между III и IV слоями холма должен поместиться раскопанный в предыдущих годах в сев. части поселения, у самого берега р. Техури, нижний культурный слой поздней бронзы — раннего железа, который содержал характерную чернолощеную и сероватую керамику с вертикальными коннелюрами и зооморфными ушками (большие и малые сосуды с округлым туловом, узкодонные «ритинообразные» кружки) и др. Верхний же (II) культурный слой, исследованный на том же участке, относится к эллинистическому периоду.

С расширением наших наблюдений над структурой культурных слоев становится возможным некоторое уточнение вопроса о длительности отдельных периодов Носирского поселения. На определенных участках в I слое можно выделить отдельные жилищные горизонты, хотя небольшой мощности, которые разделяются друг от друга прослойками угля и тонкими слоями желтоватой глины. Определенные данные (также с отдельных мест) имеются для стратиграфиче-

ского, и в такой же мере, для сравнительного хронологического расчленения II—III слоев. Во II слое, например, при раскопках предыдущих лет были выявлены остатки глинобитных полов в виде нескольких прослоек под переженной толщей, настланных друг над другом почти в непосредственном соприкосновении. В III же слое замечались остатки глинобитных полов или сравнительно тонких горизонтальных укладок глины (оснований жилищ).

Рядом с такого рода данными следует учесть тот факт, что сопоставление особенностей материалов I — III слоев показывает эволюцию материальной культуры на холме.

Более детальный типолого-сравнительный анализ материалов разных слоев в дальнейшем может более уточнить их хронологическое место, взаимное соотношение, хотя в этом отношении мы уже имеем определенную общую картину; материал I (нижнего) слоя Носирского холма довольно резко отличается своей архаичностью от материалов II—III слоев, в особенности III слоя, несмотря на то, что между ними (в первую очередь учитывается керамика) явно существует типологическая преемственность, т. е. генетическая связь. I слой содержал материалы архаичного облика, соответствующего раннебронзовому периоду или же раннему этапу средней бронзы. Обычно это есть: малые и средних размеров черноглиняные (иногда сероватые) сосуды полусферической формы с загнутым или чуть отогнутым краем (редко со сферическим туловом и хорошо отогнутым краем), с разным желобчатым (круговым, полукруговым и др.) орнаментом (Рис. 3₃₋₆, 8-13, 6₁₋₁₄), разнообразными узорами из глубоких вдавлений, круглых углублений и гравированных линий, с коническими шишечками, резко профилированными деталями, полусферическими, коленчатыми, клювовидными и другого вида маленькими ушками для продевания шнура, выступчатыми малыми ручками (Рис. 3_{1, 2}, 8, 14; 4_{5, 7, 14, 19}), сосуды с трубочками (Рис. 3₅); баночные сосуды с прямыми стенками, часто с выступами (Рис. 3₁₆₋₂₀), среди которых много грубо лепленных изделий; обильно представленные костяные и каменные орудия (Рис. 4_{8-13, 21-23}); орудие из рога, каменный клевец с просверленным отверстием (Рис. 4_{8, 11}) и т. д.

Из материалов II слоя следует отметить фрагменты сосудов с широким отогнутым венчиком, керамики с елочно вдавленным, гребенчато штампованным (Рис. 5₁₁₋₁₆), и другого вида украшением, двускатные ушки сосудов (Рис. 5₁₈) и др. Как нам уже известно, в сравнительно развитой керамике II слоя повторяется целый ряд керамических видов I слоя: полусферические формы сосудов, сосуды с трубочкой, полушарные клювовидные и другие ушки (Рис. 5_{1, 2, 19}); иногда шишечки и выступы (Рис. 5_{2, 6, 8}); желобчато-круговые или желобчато-полукруговые и мелкокружочные виды орнамента (Рис. 5_{1, 2, 8, 9, 12, 14, 15, 17}); часто ребенчатый штамп, елочногравированные и вдавленно-штриховые элементы и узоры (Рис. 5₆₋₁₆), т. е. паркетный орнамент. Однако, и при такой повторности, пропорции и детали форм большей частью изменяются, также как и в некоторой мере — орнаментальная схема. Но общие изменения все же значительны. Здесь все-таки преобладают новые формы — сосуды с отогнутыми венчиками и хорошо выделенными шейками (Рис. 5_{8, 10, 11, 16}) хорошо оформившиеся коленчатые ушки, ушки формы птичьей прудки и ушки с выступами (Рис. 5_{3, 4, 20-25}); чаще встречается светлая керамика (Рис. 5_{2, 3, 5, 16-18}), штампованный пунктирный орнамент и т. д. Из этого же слоя имеется каменная мотыга (Рис. 5₂₆), будто бы прототип колхидских бронзовых мотыг поз-

днебронзового периода, который должен указывать о довольно ранней дате II культурного слоя.

Во II—III слоях редки изделия из кости и кремня (Рис. 6₄). А из III слоя, в отличие от I и II слоев, в которых совершенно не было обнаружено металла, мы имеем несколько бронзовых предметов: орудие в виде резца, фрагмент кинжалчика, стержень булавки и створка маленькой формочки.

Керамика III слоя претерпевает еще большие изменения (Рис. 6₁₋₁₂). Здесь редки сосуды с загнутым внутрь краем, если не считать некоторые крупные сосуды бадьевидной формы, некоторые кружки и горшки с несколько вытянутым туловом; значительно преобладают сосуды с хорошо отогнутым венчиком, выделенным или чуть выделенным горлышком, т. е. коленчатые ушки, ушки в форме птичьей грудки и ушки с роговидными выступами, сосуды светлого обжига. Господствуют штампованный пунктирный орнамент, фестонные и шевронные орнаментальные узоры (Рис. 6₉; сравн. также Рис. 5_{3,8,9,12}).

По керамическому материалу резко отличаются от I—III слоев более поздние слои, в частности IV слой. (Рис. 7). Из этого слоя в большом количестве имеются чернолащенные и красноглиняные большие сосуды с широкими каннелюрами, представленные в виде фрагментов (Рис. 7₁₅₋₁₉), разные сосуды, иногда с прекрасно лепленными зооморфными ручками (Рис. 7₇), светлые сосуды с желобчатыми концентрическими кругами, и сосуды с полыми высокими ножками (Рис. 7_{12, 14}); фрагменты больших блюд с утолщенным краем, сосуды, украшенные волнистыми вдавленными узорами (Рис. 6_{17, 711}), узкие ленточные ушки, округлые в профиле (Рис. 7₈); Здесь же были найдены орнаментированная глиняная пряслица и фрагмент глиняной скульптуры животного, каменный наконечник булавы интересной формы (Рис. 7_{1,2}) и др.

Несмотря на резкое отличие от керамики I — III слоев, в керамике IV слоя иногда сохраняются и непрерывные традиции, что выражается, например, в некоторых орнаментальных элементах — пребенчатый штамп, елочные и желобчатые своеобразные узоры (Рис. 7_{7,9,10}).

Как мы и раньше отмечали, основными параллельными и датирующими памятниками для I—III слоев Носирского холма пока что являются хорошо известные в Колхидской низменности жилые холмы — Диха Гудзубе, Наохваму и Зурга, основные слои которых должны относиться к среднему и позднему периодам бронзовой эпохи. IV же слой, как отмечалось выше, относится к предантичному и раннеантичному периодам.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. ნოსირის ბორცვის სქემატური გეგმა.
სურ. 2. ნოსირის ბორცვი. 1—ძველი ობსკურთა განათხარის აღმ. ნაწილი (წინა პლანზე) და 1971 წლის ტრანსპეისებური განათხარი (უკანა პლანზე). ხედი ჩრდილოეთიდან; 2—1971 წლის განათხარის ჩრდ. ნაწილი, ხედი სამხრ.—დასავლეთიდან.
სურ. 3. ნოსირის ბორცვი. კერამიკული მასალა I კულტურული ფენიდან.
სურ. 4. ნოსირის ბორცვი. 1—13—მასალები I კულტურული ფენიდან; 14—23 — მასალები I ფენის ზედა პორიზონტიდან ან II ფენიდან.
სურ. 5. ნოსირის ბორცვი. მასალები II კულტურული ფენიდან.

სურ. 6. ნოსირის ბორცვის მასალები: 1—2—II ან III კულტურული ფენა; 3—II (?) ან IV კულტურული ფენა; 4—12—III კულტ. ფენა; 13—17 — მდ. ტეხურის ნაპირის გათხრილი სხვადასხვა ფენა.

სურ. 7. ნოსირის ბორცვი. მასალები IV კულტურული ფენიდან.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. Схематический план Носирского холма.

Рис. 2. Носирский холм. 1 — Вост. часть старого четырехугольного раскопа (на переднем плане) и раскоп 1971 года в виде траншеи (на заднем плане). Вид с севера; 2— Сев. часть раскопа 1971 года. Вид с Юго-востока.

Рис. 3. Носирский холм. Керамический материал из I культурного слоя.

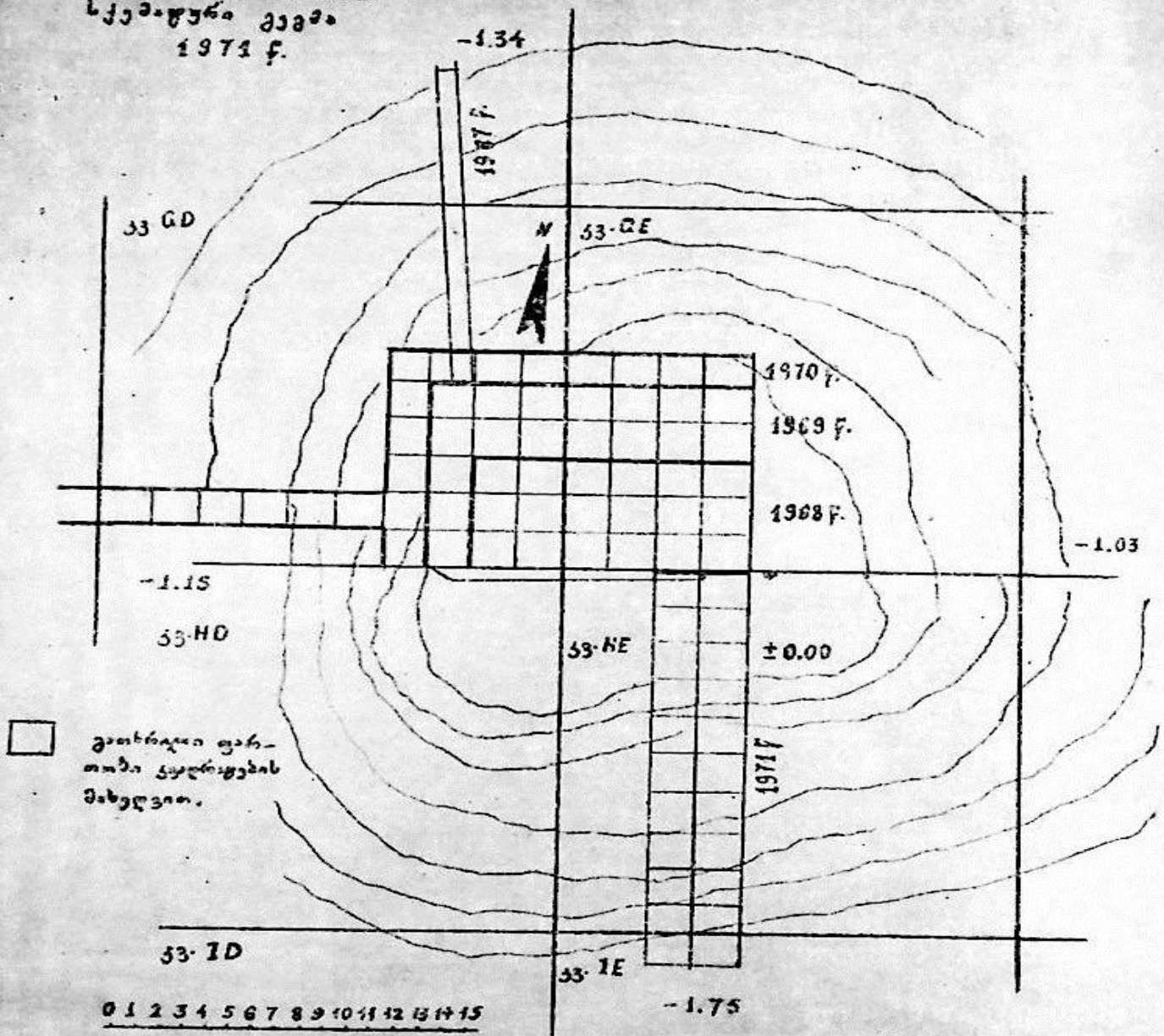
Рис. 4. Носирский холм. 1—13 — Материалы из I культурного слоя; 14—23 — Материалы из верхнего горизонта I слоя или из II слоя.

Рис. 5. Носирский холм. Материалы из II культурного слоя.

Рис. 6. Материалы Носирского холма: 1—2 — II или III культурный слой; 3—II (?) или IV культурный слой; 4—12 — III культ. слой; 13—17 — Разные слои, раскопанные у берега р. Техури.

Рис. 7. Носирский холм. Материалы из IV культурного слоя.

განბნის პლან
 სკალირება 1:1000
 1973 წ.

სურ. 1

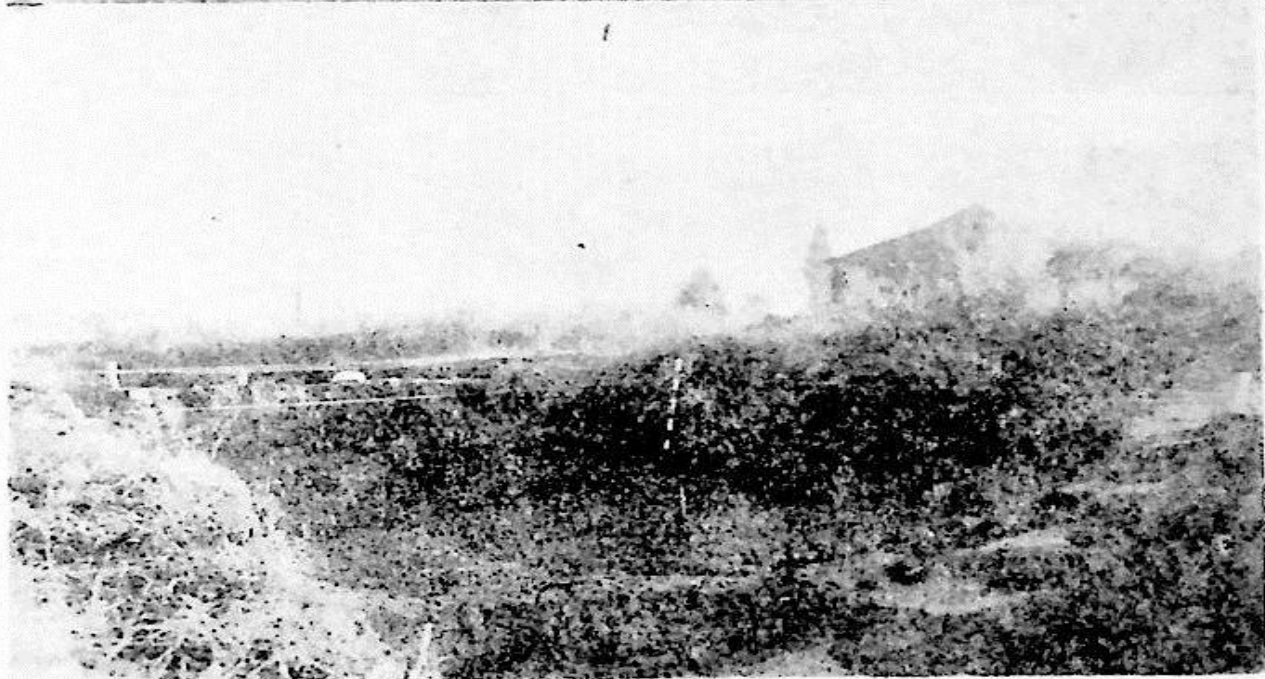
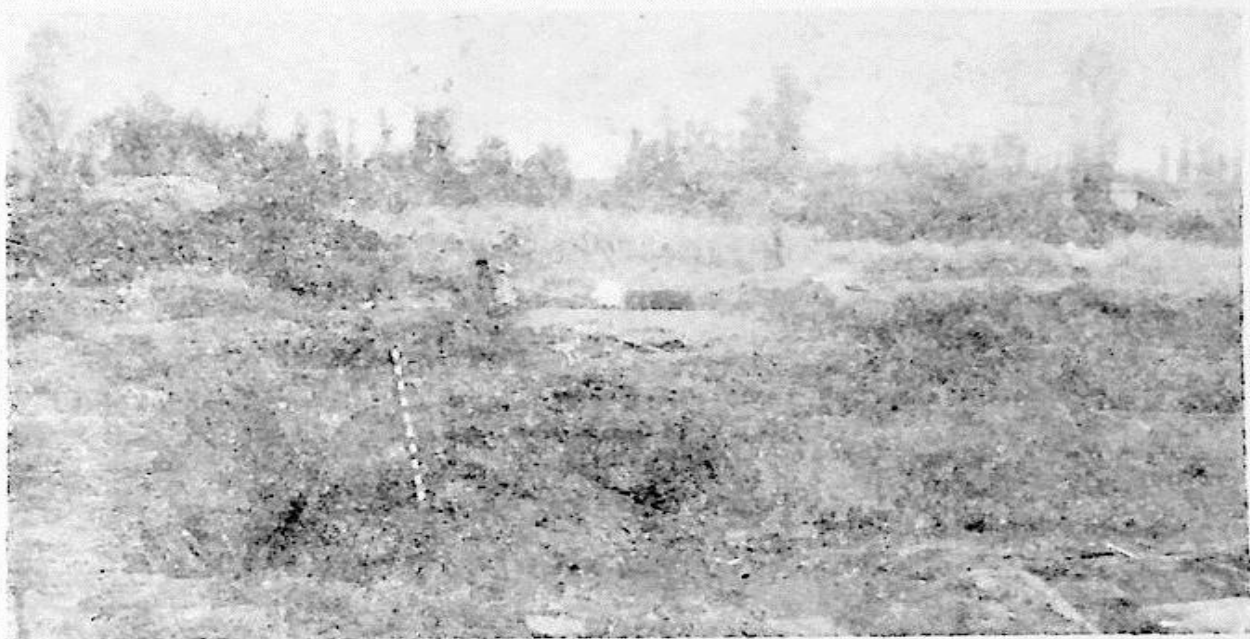
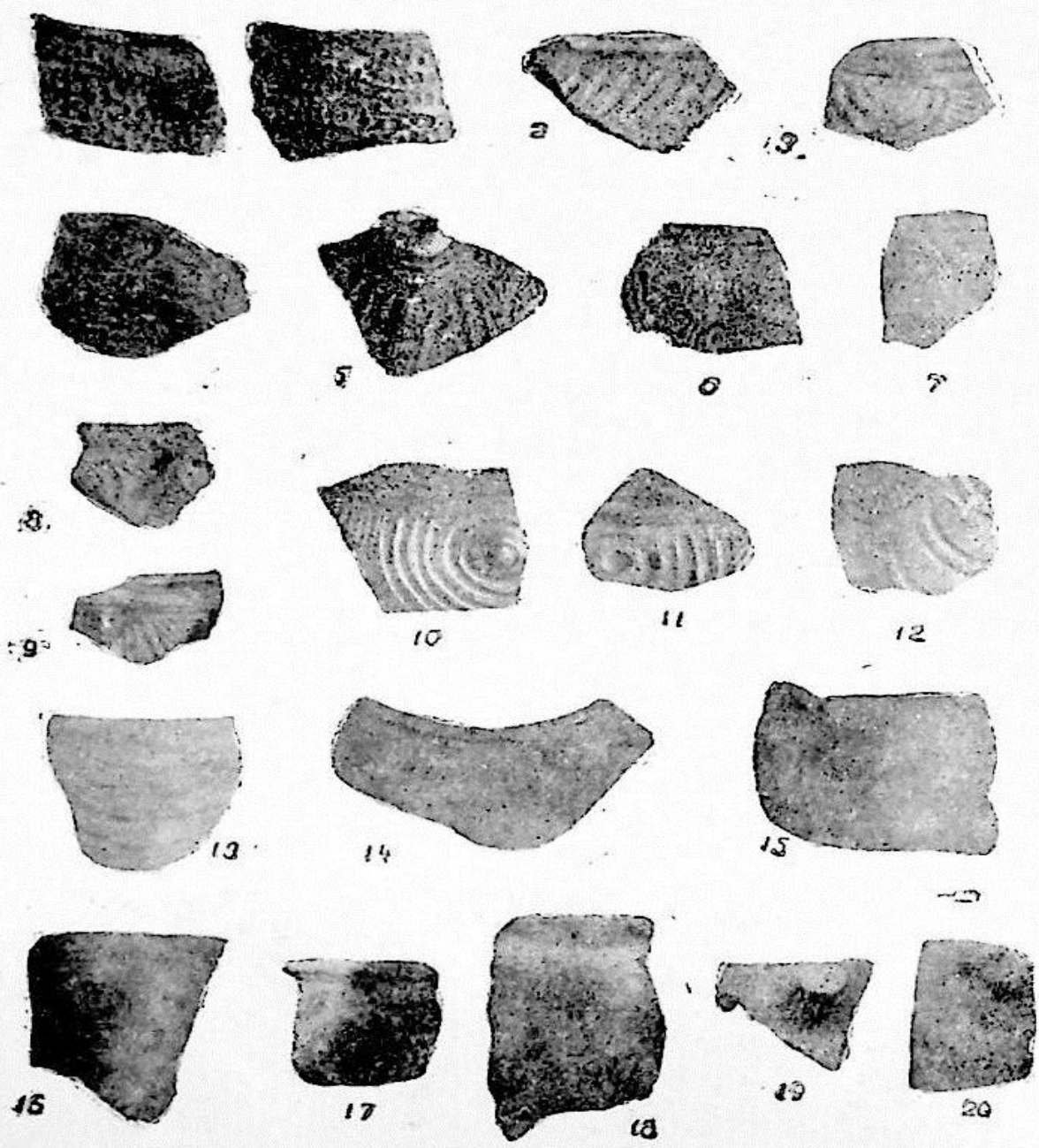

Fig. 2

Лгр. 3

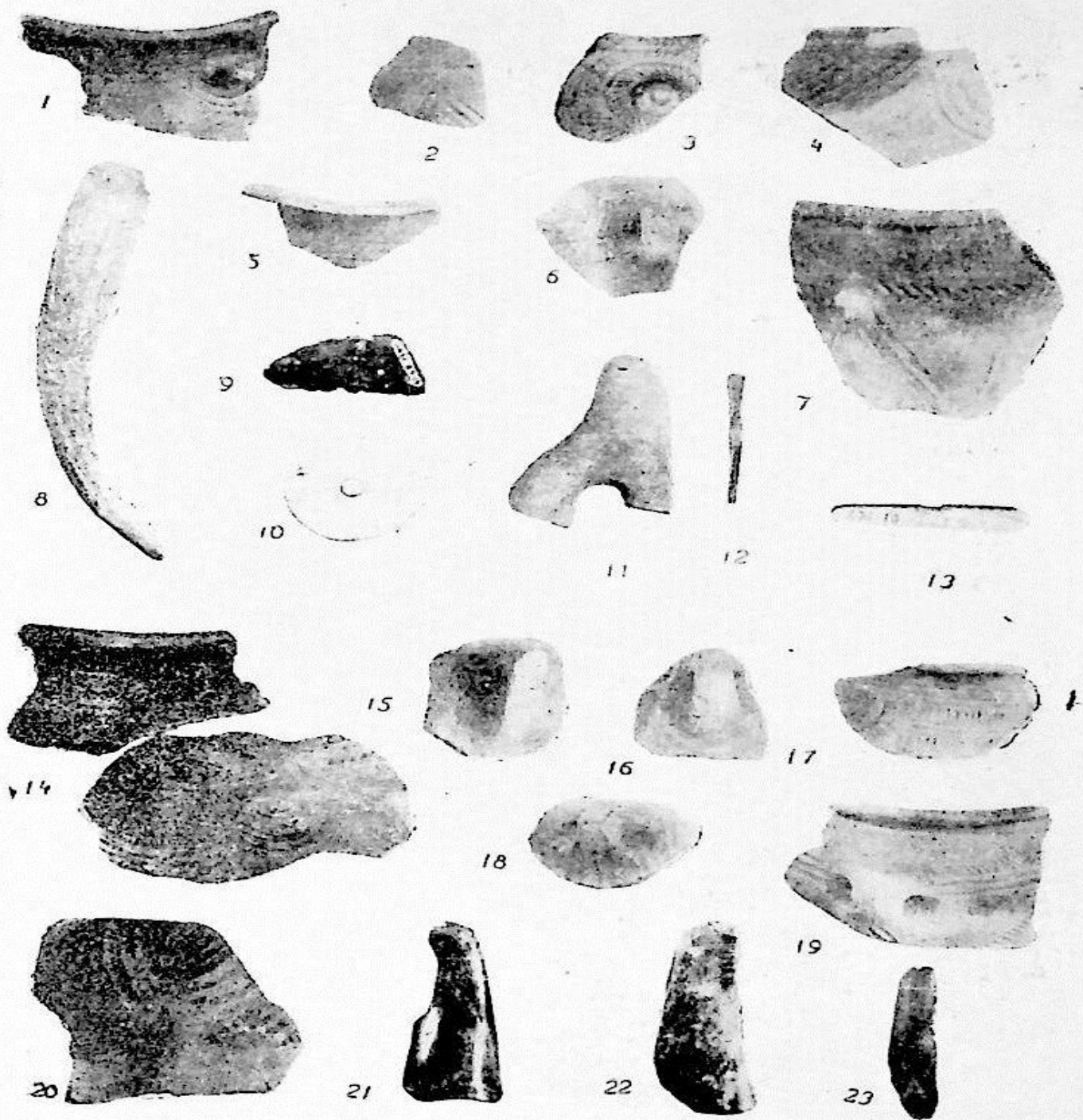

Fig. 4

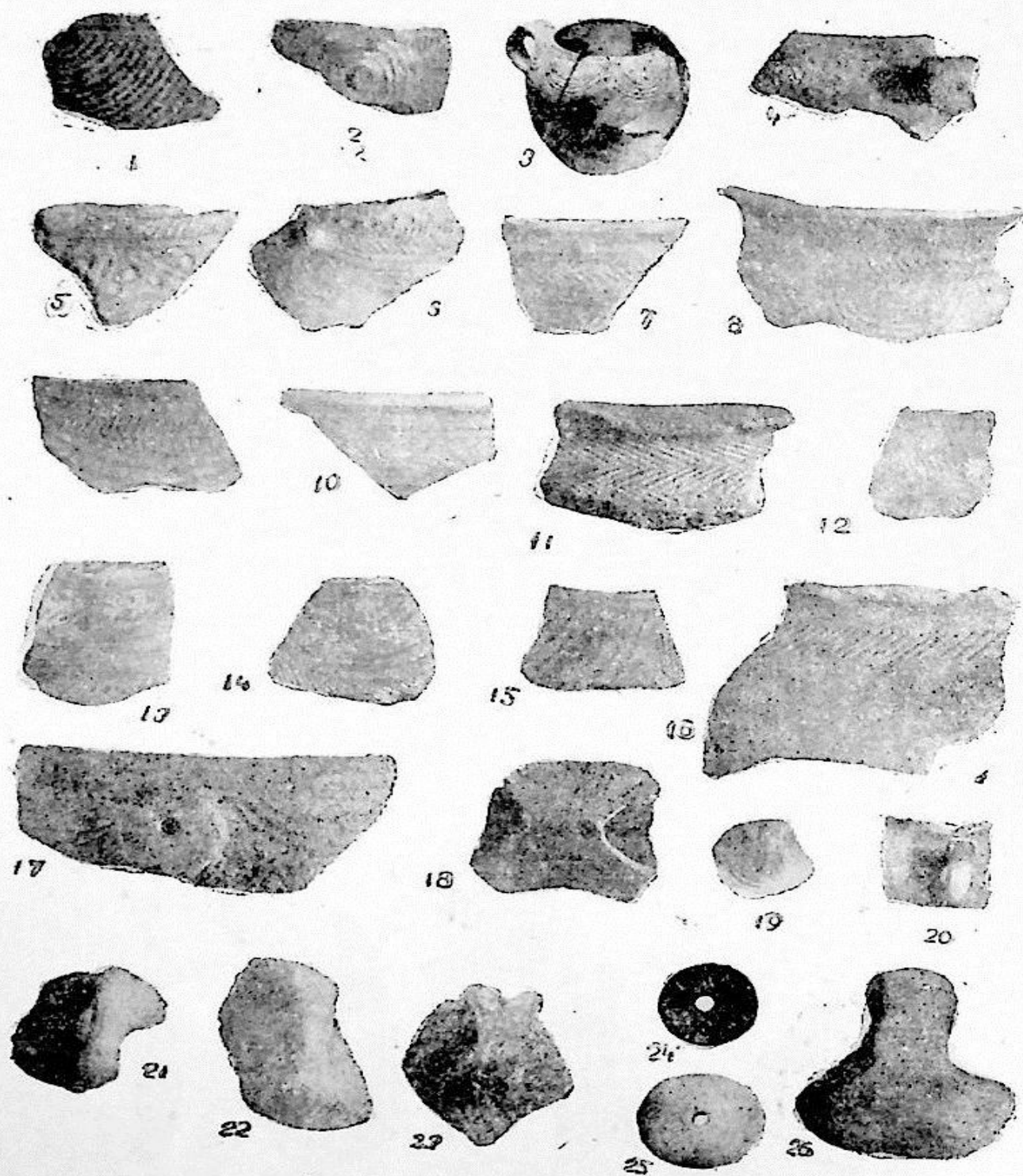
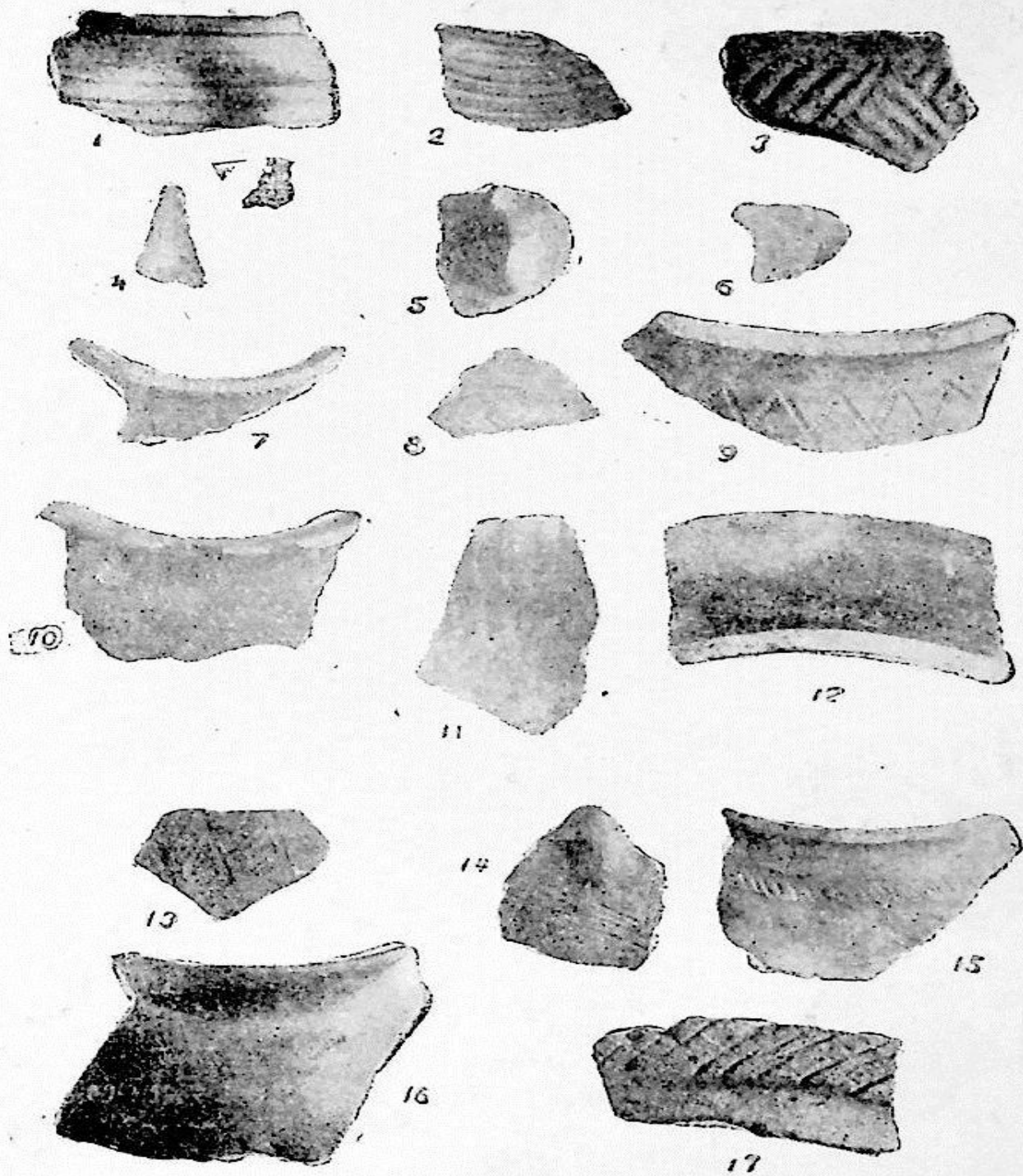

Fig. 5

სურ. 6

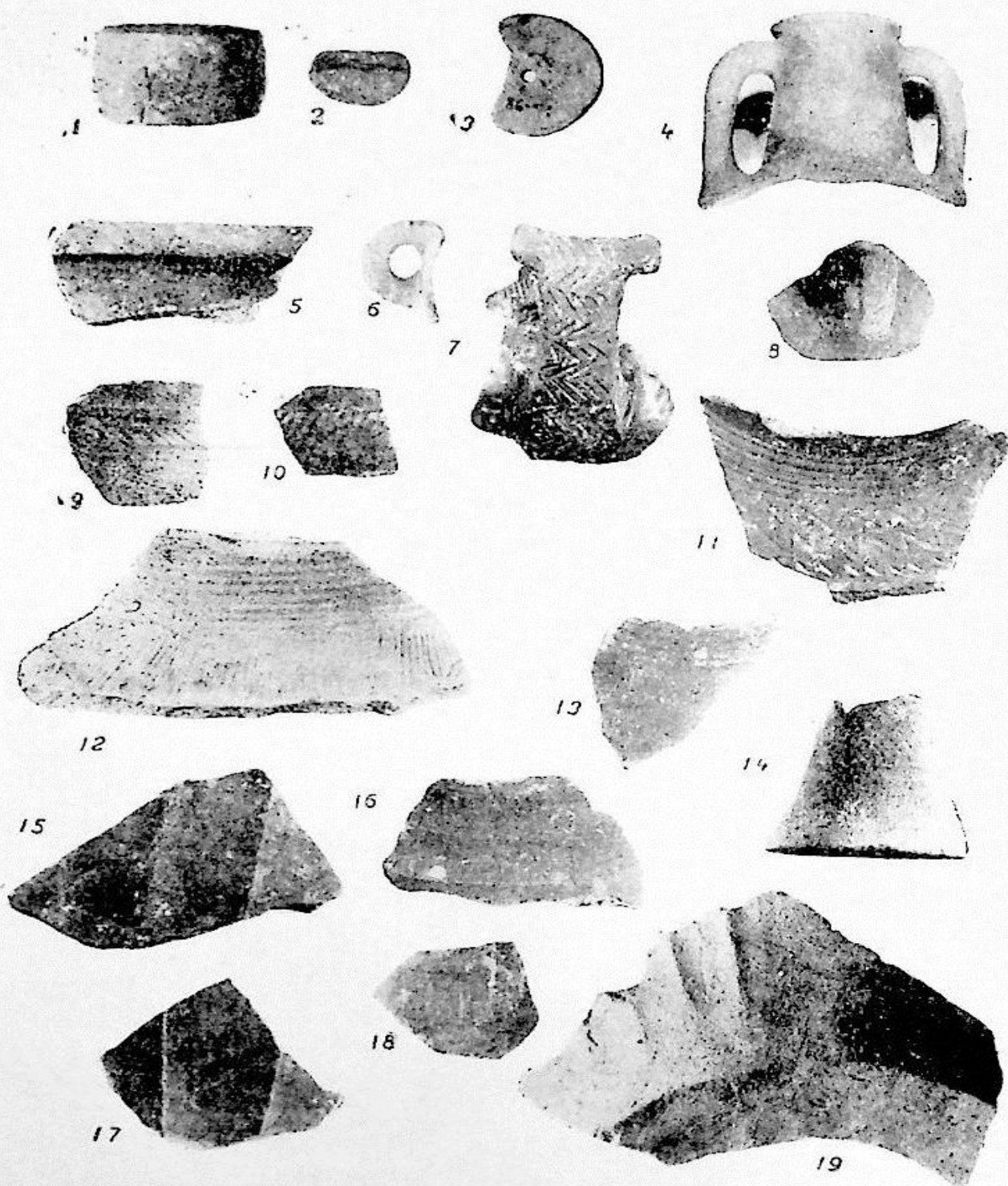

Fig. 7

ი. გაგოშიძე

ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—71 წლების მუშაოების მოკლე ანგარიში.

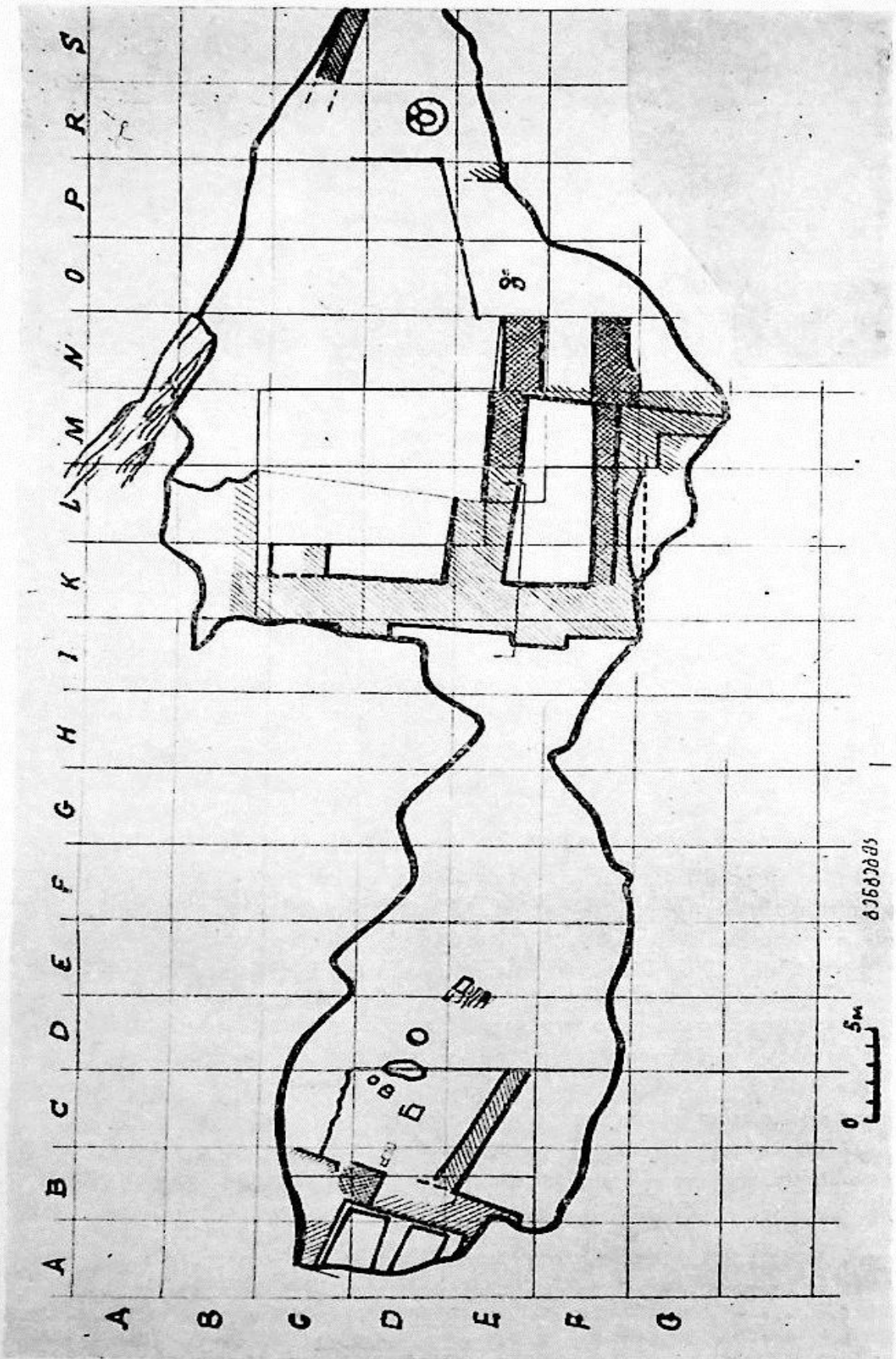
ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1970 და 1971 წლებში აგრძელებდა გათხრებს სამადლოს ნამოსახლარის I უბანზე (სამადლო I), 1971 წელს კი დაიწყო გათხრები ნამოსახლარის აღმოსავლეთ ნაწილში, ე. წ. სამადლო III¹.

სამადლო I-ის გათხრები წარმოებდა როგორც ქვედა ნაწილში (CD, DD, DE, ED, EE, FD და FE კვადრატები), ისე ზევით (BK, BE, CK, CL, CM, DK, DL, DM, EN, FN, EO, FO, FP, CR, CS, DR, DS და ER კვადრატები).

გაირკვა, რომ სამადლო I ფერდობზე ნაგებობები განლაგებული იყო საფეხურებად, წინასწარ მომზადებულ ტერასებზე. ასეთი ტერასა სამადლო I-ზე სულ შვიდია შერჩენილი. ზედა ოთხი ტერასა ქვის სუბსტრუქციას წარმოადგენს: ამოყვანილია თიხის ხსნარზე ნაწყობი ფლეთილი ქვის 2—3 მ-ის სიმაღლის განივი კედლები და მათ უკან მოქცეული სივრცე ნიველირებულია ასევე ფლეთილი ქვით. ტერასებზე აღმართულია ნაგებობათა ალიზის კედლები. ზოგ შემთხვევაში გამოყენებულია თვით ტერასის მასივიც სარდაფის ტიპის სათავსოების მოსაწყობად. მაგ: ასეთი სათავსოებია კონტრფოსებიანი ნაგებობის №1 და №2 სათავსოები, რომელთა იატაკის დონე 2 მ-ით დაბალია ტერასის ზედაპირზე. კარი ან სარკმელი ამ სათავსოებს, ცხადია, არ გააჩნიათ. როგორც ჩანს, მათში ჩადიოდნენ ზედა (პირველი) სართულის იატაკში ამოღებული ერთდონი, ალბათ, ხის კიბით. სართულებს შორისი გადახურვა ხის ძელებით იყო განხორციელებული: დამწვარი და ჩაწოლილი ძელების ნაშთები კარგად ჩანდა სათავსოებში ჩაყრილი ალიზის კედლების ნანგრევის ამოწმენდისას.

მიწისზედა ნაგებობებსაც ხის გადახურვა ჰქონიათ. სახურავი კრამიტით იყო დაფარული და, უთუოდ, ორფერდა იყო, რადგანაც სამადლოზე ჩვეულებრივ სოლენებსა და კალიპტერებს გარდა აღმოჩნდა სპეციალური კეხის კრამიტიც— დიდი დიამეტრის მქონე ლარისებრი კრამიტი, სიგანით 0,6 მ და სიგრძით 1 მეტრამდე.

¹ ექსპედიციამ იმუშავა 1970 წელს 1 აგვისტოდან 10 სექტემბრამდე, ხოლო 1971 წელს 1 აგვისტოდან 17 სექტემბრამდე შემდეგი შემადგენლობით: ხელმძღვანელი ი. გაგოშიძე, ხელმძღვანელის მოადგილე გ. ნემსაძე, მეცნიერ-მუშაკები ქ. ჯავახიშვილი, ბ. აბხაზავა (1971 წ.) ლ. ხვედელიძე (1971 წ.), პრაქტიკანტი ა. ორჯონიკიძე (1971 წ.), მხატვარი-არქიტექტორი უ. ჩაგუნავა, ფოტოგრაფი ე. ცხადია (1970 წ.), მძღოლები რ. მჭედლიძე (1970 წ.) ა. მოძმანიშვილი (1971 წ.).

Կր. 1

კრამიტებისა და ალიზის კედლების ნანგრევებს ქვეშ, რომელთა საერთო სიმაღლე 1-დან 5 მ-მდეა, აღმოჩნდა არქეოლოგიური მასალა, უპირატესად კერამიკა.

წარმოდგენილია როგორც სამხარეულო კერამიკა, ისე სუფრისა. სამხარეულო კერამიკა შედარებით უხეშად ნაძერწია, რუხი ფერისაა. ქარბობს ცალყურა ქოთნები.

სუფრის კერამიკა გვაქვს როგორც შევპრიალა, ისე წითლად გამომწვარი. დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი პირმოყრილი ჯამები, ფიალები, ხელადები, რიტონები და სხვა. წითლადგამომწვარი ქურჭლის ნაწილი წითელი ანგობითაა დაფარული ან მოხატულია გეომეტრიული სახეებით (სამკუთხედების სისტემები და სხვა). გვაქვს თეთრი ანგობის კონცენტრული წრეებით მოხატული ქურჭელიც, იმ ტიპისა, რომელიც ფართოდაა გავრცელებული კახეთის ტერიტორიაზე ელინისტურ ხანაში.

დიდი ზომის თიხის ქურჭელი (ქვევრებისა და ისარნას ტიპისა) დაფარულია სიუჟეტური მხატვრობით, რომელიც აგრეთვე წითელი ან მოყავისფრო ანგობითაა შესრულებული მოყვითალო ან მოწითალო ფონზე. ყველა ასეთი ქურჭელი აღმოჩნდა სამადლო I ზედა ოთხ ტერასაზე განლაგებულ სათავსოებში.

1970 წლის ყველაზე ეფექტური აღმოჩენა იყო ზევიდან I ტერასის სათავსოში *in situ* მდგარი მოხატული ქვევრის აღმოჩენა². ქვევრი მთლიანად აღდგა. მისი სიმაღლე 1,80—მ-ია, მუცლის დიამეტრი 1,60 მ; პირის დიამეტრი 0,70. მოხატულია ქვევრის მთელი ზედაპირი გადაშლილი პირის ბაკოდან ძირამდე. ყელის გარშემო, მხრებზე და მუცელზე შემოსდევს ორმაგი (ყელზე სამმაგი) გრებილი რელიეფური ზოლების ოთხი სარტყელი. სარტყლებს შორის მოქცეულია მოხატულობის სამი ფრიზი. ზედა ფრიზზე წარმოდგენილია ნადირობისა და ბრძოლის სცენები; დატოტვილ რქებიან ირემს ორი მხრიდან თავს ესხმის ორი ძაღლი და ორი შუბშემართული მხედარი. ერთი შუბი ირემს ზურგში ჩარჭობია. ამავე ფრიზის მეორე მხარეს ბრძოლის სცენაა. ბრძოლაში მონაწილეობენ ოთხი მხედარი და სამი ქვეითი. მხედრები შეიარაღებულნი არიან სატყორცნი შუბებით, ქვეითნი კი — ფარებითა და მოკლე მახვილებით. თავებზე მებრძოლებს კონუსური მუზარადები ჰხურავთ.

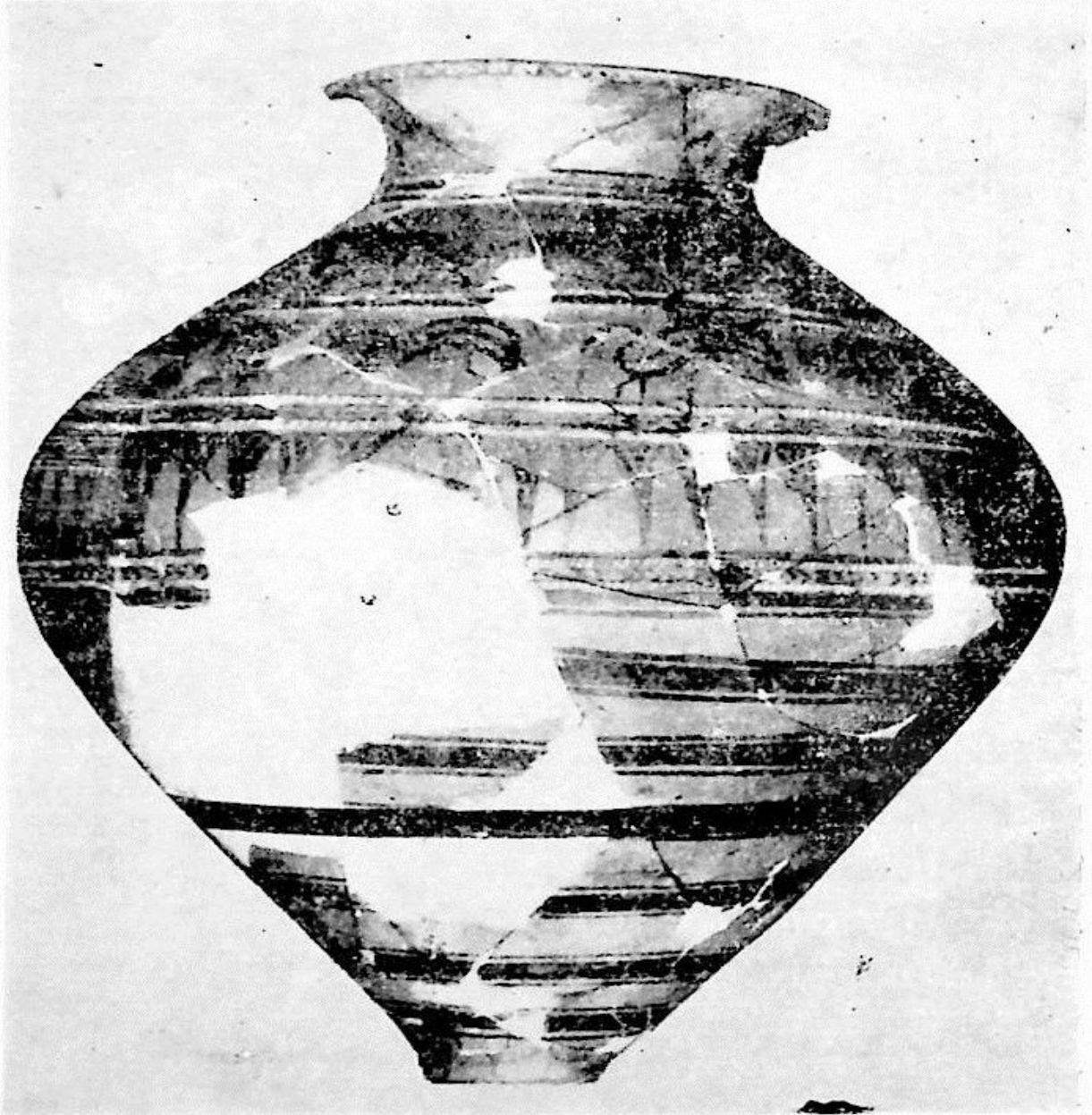
მეორე ფრიზზე აგრეთვე ორი სცენაა, რომლებიც ერთმანეთისაგან გამოყოფილია ჯვარედინა დიაგონალებიანი ოთხკუთხა ფიგურებით. ცალ მხარეს დახატულია 5 გედისებური ფრინველის მსვლელობა, მეორე მხარეს კი ფერხული, რომელშიც 10 მამაკაცია ჩაბმული.

მესამე ფრიზი შევრონებითაა შევსებული. მას ქვემოთ კი, ქვევრის ქვედა ნაწილზე დატანილია ანგობის თითო ფართო და ორ-ორი წვრილი ზოლით შედგენილი შვიდი სარტყელი. სულ სამადლო I-ის ტერიტორიაზე ჯერჯერობით ათამდე ამგვარი ქურჭლის ფრაგმენტი აღმოჩნდა, რომელთაგანაც ნაწილობრივ აღდგენა მოხერხდა ორისა — ერთი ამავე ზომის ქვევრის ყელი და მხრებია, მეორე — ოთხყურა პირგადაშლილი და ბრტყელძირა ქურჭელი — თანამედროვე ისარნას (თალარი) ან ანტიკური საბერძნეთის ზარისებრი კრატერის ფორმისა.

² ტერმინ „ქვევრს“ პირობითად ვხმარობთ ამ ტიპის ქურჭლის აღსანიშნავად. ცხადია, ისინი ნამდვილი ქვევრებით არც მიწაში იყო ჩაფლული, არც მარცვლეულის ან რაიმე სითხის შესანახად შეიძლებოდა ყოფილიყო განკუთვნილი.

უშუალო ანალოგიები სამადლოს ამ კურქელს საქართველოს ფარგლებს გარეშ. არ მოეპოვება.

სხვა არაკერამიკული არქეოლოგიური მონაპოვრიდან აღსანიშნავია ქვაში ნაკვეთი რელიეფის ორი ფრაგმენტის აღმოჩენა. ორივე ფრაგმენტი ერთი რელიეფის ნატეხებია და ორივე აღმოჩნდა ზედაპირულ ფენაში, ერთმანეთისაგან საკმაოდ მოშორებით — ერთი EE, მეორე კი CR კვადრატში. აშქარაა. ნატე-

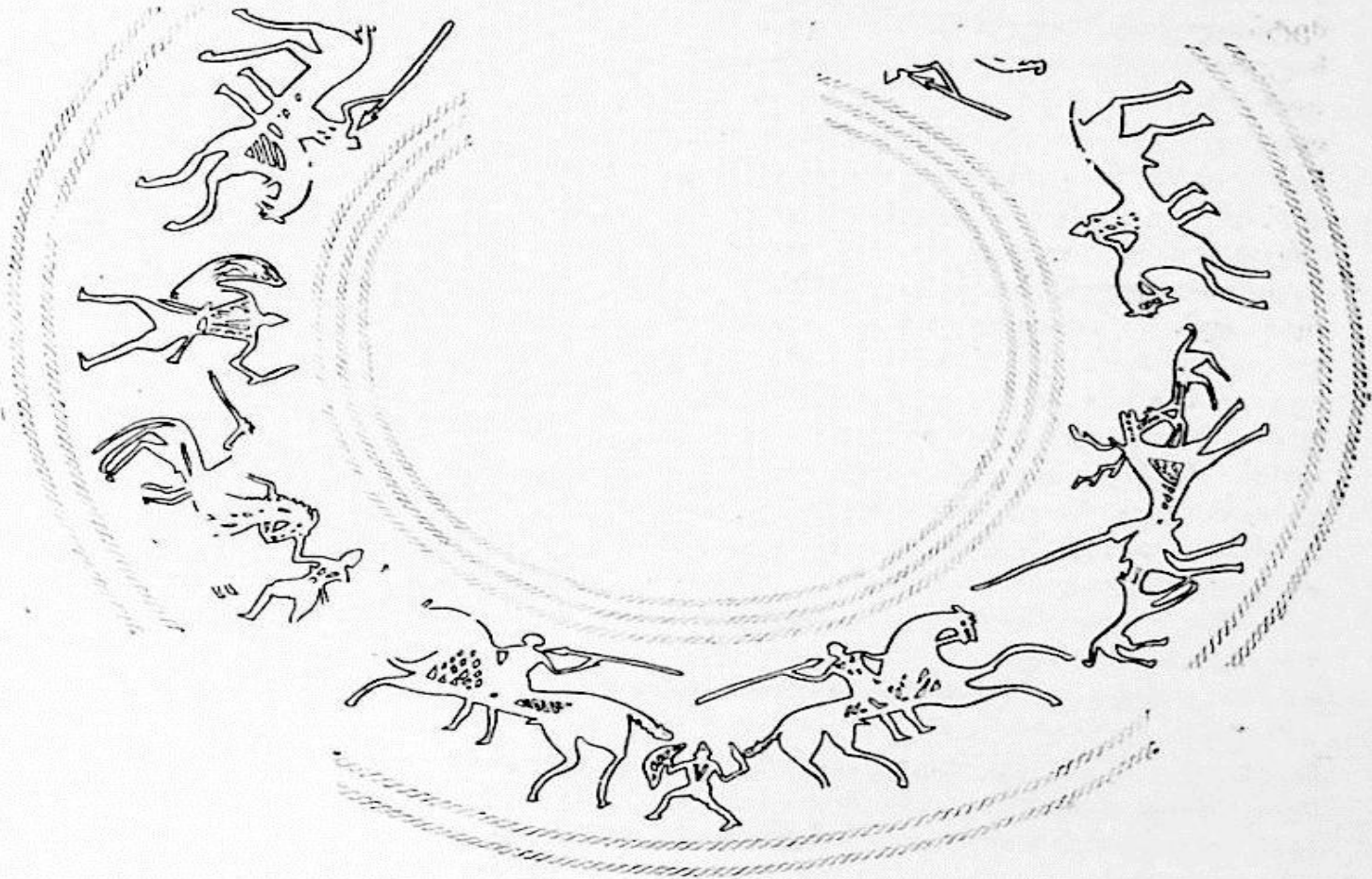
სურ. 2

ხები ჩამოცვენილია სამადლოს ბორცვის მწვერვლიდან, რომელიც აქამად აღარ არსებობს. რელიეფი ნაკვეთია ოდნავ მოყვითალო, რბილ, წვრილმარცვლოვან კირქვაში³. იგი შესანიშნავი ხელობისაა და ნადირობის სცენას გამო-

³ სამადლოზე აღმოჩენილია ასეთივე კირქვის ბლოკებიც.

სახავს. შერჩენილია გაქმნიებული ცხენის წინა ფეხები და ნახტომში გამოსახული გარეული ცხვრის პროტომა და უკანა ფეხების ჩლიქები. მიუხედავად რელიეფის მცირე ზომისა, გასაოცარია დეტალების გადმოცემის სიზუსტე და სიმკვეთრე, რითაც იგი აქემენიდური ტორევიტიკის საუკეთესო ნიმუშებს წააგავს. რელიეფი არ უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი რაიმე ნაგებობის შესამკობად. იგი უთუოდ რაღაც მცირე ზომის ნივთის, შესაძლებელია, საკურთხევლის ნატეხია. რელიეფი, ისევე როგორც მოხატული ქვევრი და სამადლო I-ში აღმოჩენილი მთელი დანარჩენი მასალაც, ძვ. წ. IV—III ს. ს. მიეკუთვნება.

როგორც აღვნიშნეთ, 1971 წელს დავიწყეთ გათხრები სამადლო III უბანზე.

სურ. 3

სამადლო III მდებარეობს ნამოსახლარის აღმოსავლეთ ნაწილში განცალკევებით მდგარი ბორცვის (მტკვრის დონიდან 80 მ) მწვერვალზე, რომლის ფართობი სულ 50-მდე კვ. მ-ია. გორის ფერდობები სამი მხრიდან (გარდა ჩრდილოეთი მხარისა) თითქმის შვეულადაა ჩამოჭრილი და გაშიშვლებულია დამწვარი ქვის წყობა.

1971 წელს სამადლო III-ზე გავლებულ იქნა მცირე თხრილი. დავიწყეთ დამწვარი კედლის პრეპარაცია. კედლის ძირის დონეზე აღმოჩნდა — პირველად

სამადლოს ნამოსახლარის გათხრების დაწყების შემდეგ — ძვ. წ. VII—V საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი კერამიკა, ე. ი. სამადლო III-ზე მივაკვლიეთ ადრეულ დასახლებას, რომელიც წინ უსწრებს ნამოსახლარის დანარჩენი ტერიტორიის ათვისებას. ნამოსახლარის დაზიანების გამო შეუძლებელია იმის განსაზღვრა, თუ რა ფართობი ეკავა ამ პირველ სამოსახლოს. ყოველ შემთხვევაში, არც სამადლო I არც II ძვ. წ. IV საუკუნის დასასრულზე უფრო ადრეულ მასალას არ იძლევა.

საყურადღებოა, რომ სამადლო III-ის უბანზე კრამიტის არც ერთი ნატეხი არ აღმოჩენილა, თუმცა ზედა ფენა, უფრო სწორად, ზედაპირზე აკრეფილი მასალა, ელინისტური ხანისა ჩანს.

ამგვარად, სამადლოს ნამოსახლარის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მეტნაკლებად სრული წარმოდგენა შეგვექმნა ადრეელენისტური ხანის იბერიის მატერიალური კულტურის მთელ რიგ საკითხებზე. მაგ., საფუძვლიანად შეიცვალა ჩვენი წარმოდგენა იმ ხანის ქართულ კერამიკაზე. ამჟამად ჩვენს ხელთაა ძვ. წ. IV—III ს-ის ყოფითი კერამიკის ფორმათა მთელი მრავალფეროვნება; აღმოჩნდა მხატვრული ხელოსანობის საქართველოსათვის სრულიად ახალი, აქამდე უცნობი დარგი — თიხის კურჭლის მხატვრობა; დაზუსტდა და გაარკვა სამშენებლო ხელოვნების მრავალი ასპექტი (ტერასებისა და ქვისა და ალიზის კედლების მშენებლობის ტექნიკა, გადახურვის სისტემა და სხვ.); აღმოჩნდა აღმ. საქართველოში უძველესი კრამიტი, ე. წ. მცხეთური კრამიტის უშუალო წინამორბედი; ქვაში ქანდაკების ასევე უძველესი ნიმუშები (კირქვის რელიეფი ნადირობის სცენით, 1970 წლის აღმოჩენა). სამადლომ მოგვცა ელინისტური ხანის აღმ. საქართველოსათვის უნიკალური სამარხი ნაგებობა — აკლდამა (1967 წ.) და სამარხეული კომპლექსი — ქალის მდიდრული სამარხის ინვენტარი — რომელიც ერთგვარად ავსებს ადრეანტიკური ხანის ახალგორის ვანძისა და გვიანანტიკური ხანის არმაზისხევის პიტიახშთა სამარხებს შორის არსებულ ლაკუნას.

ამგვარად, სამადლოს ნამოსახლარის არქეოლოგიურმა გათხრებმა, რომელთაც თავიდანვე დაცვითი ხასიათი ჰქონდა, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მოგვაწოდა. მაგრამ, იმის გამო, რომ ოდესღაც ვრცელი ნამოსახლარისაგან კარიერმა დაგვიტოვა ასე თუ ისე ხელუხლებელი ზედაპირის მხოლოდ სამი უმნიშვნელო ნაგლეჯი, რიგი საკითხების გადაჭრა შეუძლებელი შეიქნა. ვარაუდების გარდა არაფრის თქმა არ შეიძლება ნამოსახლარის გამაგრების სისტემისა და საერთო გეგმარების შესახებ, გაურკვეველია გამოვლენილი ნაგებობების ხასიათი და ურთიერთკავშირი; ძეგლის ერთფენიანობის გამო (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სამადლო III) დაზუსტებას მოითხოვს სამადლოს მასალების კავშირი წინამორბედ და მომდევნო პერიოდის არქეოლოგიურ ძეგლებთან და ა. შ.

1966 წელს, როცა დაიწყო სამადლოს გათხრები, უკვე ცხადი იყო, რომ ძეგლთან დაკავშირებული ყველა საკითხი ვერ გადაწყდებოდა, ამიტომ მუზეუმის წინაფეოდალური ხანის საქართველოს მატერიალური კულტურის განყოფილებაში დაისვა საკითხი, მოგვექმნა სხვა ისეთი ძეგლი, რომლის გათხრები შეავსებდნენ და დაზუსტებდნენ სამადლოს მონაცემებს. სასურველი იყო, რომ ეს ძეგლი ყოფილიყო სტრატეგიცირებული და მეტნაკლებად სრულად დაცული. სამადლოს გამოცდილება გაგვიადვილებდა ამ ახალ ძეგლზე სათანა-

დო ფენის გამოყოფას და მასში გარკვევას. ასეთ საკონტროლო გათხრისათვის შესაფერის ძეგლად მივიჩნიეთ ჩოჩეთის ციხია-გორა.

1969 და 1970 წელს ციხია-გორაზე აკრეფილმა მასალამ და გორის მრავალგზის დათვალიერებამ დაგვარწმუნა, რომ 1. ციხია-გორა მრავალფენიანი ძეგლია და რომ მასზე წარმოდგენილი უნდა იყოს ფეოდალური, ანტიკური, ადრეკინის ხანისა და ადრებრინჯაოს ხანის ფენები. 2. ფენებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია ანტიკური ფენა, რომლის მასალა სავსებით ანალოგიურია სამადლოსი; წარმოდგენილია ისეთივე მოხატული ჭურჭელი, როგორც სამადლოზე და სავსებით ისეთივე კრამიტი. მასალა იმდენად მსგავსია, რომ სრულიად უეჭველად ერთ საწარმოში უნდა იყოს დამზადებული როგორც სამადლოს, ისე ციხია-გორას კერამიკა, მით უმეტეს, რომ ძეგლებს შორის მანძილი სულ 8—9 კმ-ია. 3. ძეგლი საკმაოდ კარგად შენახული ჩანდა, მხოლოდ რამდენიმე უმნიშვნელო ზომის ორმო და სორო ჩანდა ზედაპირული დათვალიერებისას.

გადაწყდა 1971 წელს გაგვევლო ციხია-გორაზე რამდენიმე სადაზვერვო თხრილი, რათა შეგვემოწმებინა მისი გათხრის მიზანშეწონილობა.

ციხია-გორა მდებარეობს კასპის რაიონის კავთისხევის სასოფლო საბჭოს სოფ. ჩოჩეთის ჩრდილოეთით, მტკვრის მარჯვენა შენაკად კავთურას მარცხენა ნაპირზე, შესართავიდან ორიოდ კმ-ის მანძილზე. იგი მკვეთრად ამოზიდული გორაა, სიმაღლით 15—20 მ. ოვალური მოყვანილობის დაბრტყელებული ზედაპირის სიგრძე 90 — მ-ია, სიგანე 35 მ. (საერთო სიგრძე — 140 მ-დეა, სიგანე — 70 მ). ჩოჩეთის ციხია-გორა აღნიშნულია კავკასიის ხუთვერსიან რუკაზე და ა. ჯავახიშვილის შედგენილ საქართველოს 1:200 000 მასშტაბიან რუკაზე, როგორც გორა ციხე. მართლაც, როგორც ირკვევა, ციხია-გორას ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ბოლო დრომდე ჩანდა ქვის (ქვითკირის?) წყობა, გალავნისა თუ საყრდენი კედლის ნაშთი, რომელიც ჩოჩელებს დაუშლიათ და ქვა გაუზიდიათ. ამ ორი ათეული წლის წინ დიდი „სამუშაოები“, ჩაუტარებია ციხია-გორაზე პირველი მსოფლიო ომის დროს ყარსიდან ჩოჩეთში შეხიზნულ ლევონ მიხაკიანცს, რომელმაც შემოთხარა გორის აღმოსავლეთი და ნაწილობრივ სამხრეთი ფერდობი და მოშალა ფლეთილი ქვით ნაგები გალავანი, რომლის ქვა მოხმარდა მისი სახლის მშენებლობას ჩოჩეთში.

გორის ზედაპირის აღმოსავლეთი, დადაბლებული ნაწილი (ციხია-გორის ზედაპირი ორსაფეხურიანია — აღმოსავლეთი, უფრო მომცრო ნაწილი ორიოდ მ-ით მაღალია, დასავლეთ ნაწილზე), ადგილობრივ მოსახლეთა თქმით, სისტემატურად იხვნებოდა.

გორის ზედაპირი მრავალრიცხოვანი სოროებითაა დაცხრილული. და ბოლოს, 1970 წლის შემოდგომაზე ვიღაცას აუყვანია ციხია-გორაზე ბუღდო-შერი და მთლად გადაუთხარა გორის დასავლეთი ნაწილი — რამდენიმე ასეულ კვადრატულ მეტრ ფართობზე დაზიანებულია კულტურული ფენა.

ყოველივე ზემოთქმულმა განსაზღვრა თხრილების რაოდენობა და მათი გავლების ადგილი.

სულ გორაზე გავავლეთ სამი თხრილი: გორის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, ცენტრალურ ნაწილში და დასავლეთ ფერდობზე.

I თხრილში ზედაპირიდანვე რბილი ნაშალი, აშკარად ნაძრავი ქვალორდიანი მიწა იყო. შიგადაშიგ გვხვდებოდა დიდი ზომის ქვებიც და კერამიკა, იშვი-

ათად ძვლებიც. კერამიკა შავიცაა და ღიაფრად გომწვარიც, შეგვხვდა 5 პარალელური წითელი ზოლით მოხატული ფრაგმენტიც, ჯამების, წითლად ანგობირებული დოქების ნატეხები, ქოთნის ძირისაგან დამზადებული დისკო, რომელიც სარქველად იყო გამოყენებული. 1,60—1,80 მ-ის სიღრმეზე თხრილში გამოჩნდა დამწვარი მიწა, თხრილის სამხრეთ ნაპირთან გაიწმინდა რიყის ქვის ცალპირა წყობა, ისეთი როგორც ჩვეულებრივ ალიზის კედელს უფენია ხოლმე ქვეშ. წყობის დონეზე ამოვიდა ყვითელ ანგობზე გეომეტრიული სახეებით წითლად მოხატული დოქების ნატეხები. ეს მასალა სავესებით ანალოგიურია კუშჩიში, ითხვისში, ვანსა და ურბნისში აღმოჩენილი მოხატული დოქებისა, რომლებიც ძვ. წ. IV ს-ით თარიღდებიან. ანალოგიური მასალა არის სამადლოზეც. აღნიშნულ დონეზე თხრილში მუშაობა შევწყვიტეთ.

III თხრილი გავავლეთ გორის დასავლეთი ფერდობის ქვედა ნაწილში, თითქმის გორის ძირში. თხრილის ზომა 4 მ² იყო. ზედაპირთან ძალიან ახლოს, 0,20 — 0,50 მ-ის სიღრმეზე, გაიწმინდა ორმოს ან მიწურის დამწვარი, ნაცრიანი იატაკის ნაშთი, რომელიც უშუალოდ უძრავ გრუნტზე იდო. იატაკის დონეზე, ნაცარში აღმოჩნდა ძვლები, თითქმის მთელი ცალყურა ქოთანი და წითლად მოხატული დიდი ზომის თიხის ქურჭლის (ქვევრის?) ფრაგმენტები. მოხატულობის ხასიათით (შევრონები და მათ ზემოთ ირიბი ხაზებით შევსებული სარტყელი) ეს ფრაგმენტები ჰგავს სამადლოურს, თუმცა რამდენადმე თავისებურიცაა. თარიღი — ელინისტური ხანა.

ყველაზე მნიშვნელოვანი თხრილი ციხია-გორაზე ჩვენი II თხრილი იყო, ამ თხრილისათვის შევარჩიეთ ადგილი ციხია-გორის ზედაპირის აღმოსავლეთი, შემადლებული ნაწილის დასავლეთ საზღვართან. 10 მ სიგანისა და ჩრდილო-სამხრეთისაკენ ორიენტირებული თხრილი ისე მოვზომეთ, რომ მას მოეცვა როგორც გორის ზედაპირი, ცენტრალურ ნაწილში, ისე ფერდობიც — სამხრეთი ფერდობი. მას უნდა ეჩვენებინა ციხია-გორის რაობა და ხასიათი და გაეცა პასუხი კითხვაზე — ღირს თუ არა ამ ძეგლის გათხრა. როგორც შემდგომში მუშაობამ დაგვარწმუნა, თხრილის ადგილიცა და ზომებიც სწორად იქნა შერჩეული და მან ყველა კითხვაზე ამომწურავი პასუხი მოგვცა.

სტერილური ზედაპირული ფენა გორის სამხრეთ ფერდობზე და ზედაპირის სამხრეთ ნაწილში ფაქტიურად არ არსებობს. ზედაპირზევეა ამოჩრილი ალიზი, ქურჭლის ნატეხები, ქვა. უშუალოდ ბალახის ფესვებქვეშ, თხრილში გაიწმინდა ორი ქვევრი ჩალეწილი *in situ* და რამდენიმე მომცროსი ქურჭელი, ქოთანი. ქვევრებიც და ქოთნებიც მოყვითალო თიხისაა, სადა. უთუოდ ამ მასალასთანაა დაკავშირებული რიყის ქვის კედლების ფრაგმენტები, რომლებიც ასევე ზედაპირთან ახლოს გაიწმინდა თხრილში.

ქვევრები ჩაჭრილი იყო დამწვარი ალიზის ფენაში. ალიზებს ზემოდან გადადიოდა რიყის კედლებიც. ქვევრებისა და კედლების თარიღი წინასწარულად შეიძლება განისაზღვროს გვიანანტიკური ან უფრო ადრეფეოდალური ხანით.

თხრილის მთელ ფართობზე გაიწმინდა დამწვარი ალიზების ყრილი, რომელიც სამხრეთ ფერდობზე ებჯინებოდა ფლეთილი კლდის ქვით მკვიდრად ნაგები 1 მ-ის სიგანის კედელს, გალავანს, რომელიც როგორც ჩანს მთლიანად შემოსდევდა გორას გარშემო. ალიზების პრეპარაციის დროს გვხვდებოდა მკვეთრად პროფილირებული შავპრიალა ჯამებისა და სხვა წვრილი ქურჭლის ნატეხები, ლითონისებური ბზინვარების მქონე თითქმის სარკისებრი ზედაპირით. ასეთი შავპრიალა მასალა სამადლოზე ჯერ არ შეგვხვედრია. ჩვენის აზრით, იგი

სამადლოზე მოგვიანო, მაგრამ ისევ ელინისტური ხანისა უნდა იყოს, II—I საუკუნისა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, და ქრონოლოგიურად უნდა შეესატყვისებოდეს ურბნისის გვიანელინისტური ხანის სამარხებს და სათანადო კულტურულ ფენას. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ამავე ხანისა გამოდგეს ფლეთილი ქვის გალავანიც: თხრილის ქვედა ნაწილში თითისებრშვერილიანი კალიპტრების ნატეხები ამოვიდა, რაც აგრეთვე ამ ფენის სამადლოსთან შედარებით გვიანდლობის მოწმობაა. დამწვარი ალიზების გულდასმითი პრეპარაციის შედეგად თხრილში რამდენიმე სათავსო მოიხაზა, რომლებიც, უნდა ვიფიქროთ, სამადლოს, ე. ი. ადრეელინისტური ხანისა (ძვ. წ. IV—III ს ს.) უნდა იყოს.

ციხია-გორის დასავლეთ ნაწილში ბულდოზერის ნათხარში დიდი რაოდენობით გვხვდებოდა სამადლოური ტიპის წითლადშეღებილი კრამიტები — სოლენები, კალიპტრები და კეხის ღარისებრი კრამიტებიც, აგრეთვე მოხატული კერამიკა, რომელიც შემკულია რელიეფური წნულებით, წითელი ანგობის ზოლებით. შევრონებით, თაღებით, ცხოველების ფიგურებით. ეს ფენა (სამადლოს შესაბამისი) ყველაზე მძლავრი ჩანს ციხია-გორაზე.

გარდა ელინისტური ფენისა ამ ნათხარში ირჩევა ადრეული რკინის ხანის მასალები და გაშიშვლებულია ადრებრინჯაოს ხანის დამწვარი ფენა, რომელმაც ტიპიური მტკვარ-არაქსული კერამიკა მოგვცა. სხვა ნაპოვნებს შორის აღსანიშნავია სუფთად თლილი პროფილირებული კირქვის ფრაგმენტი, რაც თლილი ქვის ნაგებობათა არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს. ზედაპირულად ციხია-გორაზე ფეოდალური ხანის მასალაც იკრებება.

ციხია-გორის მიდამოები გულდასმით დაიზვერა, გაირკვა, რომ ანტიკურ ხანაში დასახლებული ყოფილა გორის გარშემო მინდორიც, მივაკვლიეთ ელინისტური ხანის სამარხის ნაშთს, გვიანანტიკური ხანისა და ადრეფეოდალური ხანის სამოსახლოებს (ციხია-გორას დასავლეთით შავწყალას-ხევ გაღმა და ადგილ „დაკრილებში“), შუა და გვიანფეოდალური ხანის ძეგლებს. ჩავიწერეთ მიკროტოპონიმიკა, რამაც მეტიმეტად საყურადღებო მასალა მოგვცა. მაგალითად, აღმოჩნდა საქართველოში კიდევ ერთი პუნქტი, სადაც შემოინახა ტოპონიმი „რუსხმული“. ეს პიდროტექნიკური ნაგებობამდებარეობს ციხია-გორას ჩრდილო-დასავლეთით და ზედ დღესაც გადის კავთურადან გამოყვანილი ე. წ. სამძივის რუ, რომლის გამოღებას, ისევე როგორც რუსხმულის მშენებლობასაც ადგილობრივი მოსახლენი თამარ მეფეს მიაწერენ. საყურადღებოა თვით სახელწოდებაც „სამძივი“ (სამძივის რუ, ანუ სამძივრუ და სამძივის ქელი).

ექსპედიციის რაზმმა უმცრ. მ/თ. ლ. ზვედელიძის ხელმძღვანელობით სოფელ ნიჩბისში, ციციშვილთა გვიანფეოდალური ხანის ციხე-დარბაზის ტერიტორიაზე გაწმინდა აბანოს ნანგრევები. აბანო XVI—XVII საუკუნეთა აღმოსავლეთი საქართველოსთვის ტიპიური ნაგებობაა, მოსაცდელ-გასახდელი და საკუთრივ საბანაო სათავსოებით და იატაკქვეშ მოწყობილი კალორიფერით.

ექსპედიცია აგრძელებდა სამადლოს ნამოსახლარის მიდამოების დაზვერვებს. წინა წლებში მიკვლეული სხვადასხვა ხანის ძეგლების სია შეივსო რამდენიმე ახლით. მოვინახულეთ უცნობი ნასოფლარი სოფ. ძეგვის სამხრეთით, თრიალეთის ქედზე, ნაკოთხევის სათავეში. ნასოფლარზე ორი დარბაზული ეკლესია დგას. დაიზვერა რამდენიმე ნამოსახლარი და სამაროვანი (ადრეფეოდა-

ლური და ანტიკური ხანისა), მათ შორის აღსანიშნავია ერთი ძეგლი: კასპის რაიონის სოფელ თელათგორთან, ნიჩბის-კავთისხევის გზის სამხრეთით, იქ სადაც აღნიშნულ გზას გამოეყოფა წინარეხისაკენ მიმავალი გზა, აღმართულია ე. წ. ნაფუძარი გორა. გორის ზედაპირზე აიკრიფა არქეოლოგიური მასალა, რომელიც გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანას, ელინისტურ და გვიანანტიკურ ხანას მიეკუთვნება. დიდი რაოდენობითაა ელინისტური ხანის მოხატული კერამიკის ფრაგმენტები. არის წითლადშეღებილი კრამიტიც, ოღონდ გვიანანტიკური ხანისა.

Ю. М. ГАГОШИДЗЕ

КРАТКИЙ ОТЧЕТ РАБОТ КСАНСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ ЗА 1970—1971 гг.

Ксанская археологическая экспедиция в 1970 и 1971 гг. продолжала раскопки городища Самадло.

Было установлено, что постройки на участке Самадло I были расположены на семи искусственных террасах, ступенчато поднимающихся к вершине холма. Четыре верхних террасы представляют собой сплошные каменные субструкции высотой по фасаду до 3 м, на которых возведены саманные стены строений. В некоторых случаях использована и толща искусственной платформы для устройства подвальных помещений. Таковыми являются помещения № 1 и № 2 т. н. здания с контрфорсами. Они, естественно, не имели оконных и дверных проемов и в них, по-видимому, можно было попасть по деревянной лестнице через люк, прорезанный в полу помещения верхнего (первого) этажа. Междуэтажное перекрытие было осуществлено деревянными балками, остатки которых были зафиксированы при удалении развалин саманных стен, заполняющих помещения. Деревянной была и конструкция кровель, очевидно, двускатных, что явствует из факта находки в развалинах Самадло обломков специальных коньковых черепиц-громадных калиптеров, шириной до 0,6 м и длиной до 1,0 м.

Под развалинами стен, мощностью от 1 м до 5 м, обнаружен многочисленный археологический, в основном, керамический материал.

Представлена как кухонная, так и столовая посуда.

Кухонная посуда большей частью сероглиняная, сравнительно грубой лепки; преобладают одноручные горшки.

Столовая посуда очень разнообразна. Есть как чернолощенные, так и светлоглиняные сосуды (фналы, миски, кувшины, зооморфные сосуды и т. п.).

Часть светлой керамики покрыта красным ангобом или расписана геометрическими узорами. Встречаются также сосуды из желтоватой глины, покрытые концентрическими кругами белого ангоба — керамика, характерная для Кахети эллинистического времени.

Крупные сосуды, типа пифосов и кратеров, покрыты сюжетной росписью. За отчетный период коллекция расписных сосудов Самадло пополнилась несколькими великолепными экземплярами, среди которых следует отметить расписной пифос, обнаруженный *in situ* в помещении на самой верхней террасе Самадло I.

Пифос восстановлен полностью. Высота его 1,80 м, диаметр венца — 0,70 м, наибольший диаметр тулова 1,60 м. Он сплошь распи-

сан красным ангобом. Роспись расположена фризами, которые отделены друг от друга поясками из двойных рельефных жгутов. На верхнем фризе представлены две сцены — сцена охоты и сцена битвы. В охоте на оленя участвуют два всадника, вооруженные дротиками. Олень, пронзен дротиком, в его круп и горло вцепились два пса.

Во второй сцене представлены три всадника и двое пеших бьющихся со всадником и пешим. Всадники вооружены метательными дротиками, пешие войны — короткими мечами — махайра и щитами. Хвосты всех коней, как в сцене битвы, так и охоты завязаны в узел. Единственным исключением является конь «противника». Хвост этого единственного коня свободно спускается до его копыт.

На втором фризе также две сцены, отделенные друг от друга заставками в виде квадратов с перекрещивающимися диагоналями. С одной стороны пифоса нарисовано шествие каких-то водяных птиц, с другой стороны — хоровод с десятью мужскими фигурами.

На третьем фризе представлены шевроны. Вся нижняя часть сосуда до самого дна покрыта тройными поясами красной краски. Прямых аналогий этому сосуду за пределами Грузии мне не известно.

Среди других находок особо примечательны два обломка желтоватого мелкозернистого мяпкого известняка с рельефным изображением прекрасной работы: сохранились передние ноги окачущего коня и задние копыта и протома с вытянутыми в прыжке передними ногами преследуемого охотником дикого барана. Сохранились также кусочки нижнего обрамления рельефа в виде широкого жгута.

В 1971 году были начаты раскопки в восточной части городища Самадло, на небольшом участке неповрежденной карьером поверхности, площадью около 50 м², сохранившимся на вершине отдельного холма, высотой около 80 м. Участок условно назван Самадло III. Здесь частично зачищена горелая стена. Кроме верхнего, эллинистического слоя, на этом участке, впервые для городища Самадло, установлено наличие доэллинистического культурного слоя, который по керамике датируется VII—V вв. до н. э. Следует отметить, что в этом слое не найдено ни одного обломка черепицы.

В 1971 году в селе Ницбиси, отрядом экспедиции (руков. Л. Хведелидзе) расчищены развалины бани в позднесредневековой крепости феодалов Цицишвили. Баня — типичное строение для Восточной Грузии XVII века. Она состоит из двух основных частей — раздевалки и собственно банного помещения, между которыми расположены подсобные помещения. Рядом с купальной — котельная. Под вымощенным тесаными плитами полом купального зала устроен калорифер. Баня снабжалась родниковой водой по керамическому водопроводу.

Экспедиция продолжала вести разведочные работы в окрестности городища. Заложили несколько разведочных раскопов на поселении Цихна-гора, в 9 км западнее Самадло, у с. Чочети, где в предыдущие годы были собраны фрагменты расписных сосудов, аналогичных материалам из Самадло. Раскопы подтвердили наличие средневекового, раннесредневекового, позднеантичного и эллинистического слоев на поселении. В его западной части оголен слой эпохи ранней бронзы. Подъемный материал дает основание предполагать наличие также и слоя поздней бронзы или раннего железа. В античное время холм был окружен оборонительной стеной, на восточной, возвышенной части холма располагались здания, построенные из саманных кирпичей. Были заселены также склоны и окружающее холм поле. В двухстах метрах восточнее холма замечены следы погребения позднеэллинистического времени.

Разведками выявлен ряд памятников (поселения, церкви и т. д.). Следует отметить обнаружение многослойного селища Напудзари-гора у с. Телат-гори, раннесредневекового поселения в местности «Дачрилеби» у хр. Самдзивари, восточнее дороги ведущей от с. Кавтисхеви к ж. д. станции и южнее действующего по сей день земляного насыпного акведука — «рухмули» с оросительным каналом, проведение которого местные жители приписывают царице Тамар.

სურათების აღწერილობა

1. სამადლო I. განათხარის გენგეგმა.
2. სამადლო I. მონატული ქვევრი.
3. სამადლო. I. მონატული ქვევრის პირველი ფრიზის სქემატური განაშალი.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

1. Самадло I. Генплан раскопа.
 2. Самадло I. Расписной пифос.
 3. Самадло I. Схематический разворот первого фризa расписного пифоса.
-

1970—1971 წწ. კაზრეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია

1970—1971 წწ. აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის კაზრეთის ექსპედიცია გათხრებს აწარმოებდა ბოლნისის რაიონში კაზრეთის კარიერზე, სადაც მადნეულის სამთო-გამამდიდრებელი კომბინატის სამუშაოებმა დააზიანა ისტორიულ-არქეოლოგიური მნიშვნელობის რამდენიმე ძეგლი¹.

ექსპედიციაში მონაწილეობას ღებულობდნენ: ხელმძღვანელი — ისტორიის მეცნ. კანდიდატი მ. სინაურიძე, მოადგილე — თ. ბერიძე, მეცნ. თანამშრომლები: რ. დოლაბერიძე, მ. მიქაძე, ნ. აფხაზავა, მ. ლაბაძე — ლაბორანტი, ი. მღვივანი — ფოტოგრაფი, ნ. ველიაშვილი — მხატვარი.

1970 წ. ექსპედიცია შეუდგა აფეთქებისაგან დაზიანებული ორი ობიექტის გათხრას. ამავე დროს ჩატარდა კომბინატის მთელი ტერიტორიის დაზვერვები. რის შედეგადაც დაიგეგმა პირველ რიგში იმ ძეგლების შესწავლა, რომლებიც კომბინატის სამუშაოთა გამო უახლოეს ხანაში საფრთხეში ექცეოდა.

ჯერ კიდევ 1970 წ. დაიწყო გათხრები ბუჩურიანის ეკლესიის უბანზე. ეს ძეგლი აფეთქებამდე წარმოადგენდა არაერთგზის გადაკეთებულ გვიანსაუკუნეების დარბაზულ ეკლესიას, რომლის კედლებში ჩაშენებული იყო მრავალი საინტერესო რელიეფი². ერთ-ერთი ასეთი ქვის (რომლის ორ პარალელურ მხარეზე ძლიერ გადასული ბოლნური ჯვარი იყო გამოსახული) გვერდებზე მოთავსებული ბერძნული წარწერა გამოსცა და VII—IX სს-ით დაათარიღა თინათინ ყაუხჩიშვილმა³.

¹ იხ. კაზრეთის ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ძეგლები, მ. სინაურიძე, თ. ბერიძე, ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“, № 27—28, თბ. 1971, გვ. 46—49.

² ბუჩურიანის ეკლესია აფეთქებამდე ფიქსირებული იყო დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ანაზომები შეასრულა მუზეუმის მეცნიერმა თანამშრომელმა არქიტექტორმა ს. ბოლქვაძემ.

³ თ. ყაუხჩიშვილი, კაზრეთის ბერძნული წარწერა, ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XXVII—B, 1967.

ამ ეკლესიას და მის წარწერას (თ. ყაუხჩიშვილის მიხედვით) ეხება ვ. ჯაფარიძე წერილში: „ქართული ხელოვნებისა და დამწერლობის ახლად აღმოჩენილი უძველესი ძეგლები ქვემო ქართლიდან“, ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“ № 20, 1969. ავტორს ეკლესიის არც რამდენადმე სრული აღწერა და არც დათარიღების ცდა მოცემული არ აქვს. მას ყურადღება არ მიუქცევია იმ ფაქტისათვის, რომ ბერძნულწარწერიანი გამოსახულების შესრულებისას ბაზა ხელახლა საგანგებოდ გაუთლიათ, და ამ დროს ჩამოუქრიათ ორ მოპირდაპირე გვერდზე არსებული წრეში ჩახატული ჯვრის გამოსახულების ნაწილი. მაშასადამე, ბერძნულწარწერიანი გამოსახულება

ეკლესიის აფეთქებული ქვების აღების შემდეგ გამოვლინდა ნათალი კვადრებით ნაგები უძველესი ნაგებობის ნაშთები (სურ. 1). იქვე, დას. კედლის წინ 1 მ სიღრმეზე აღმოჩნდა ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, ქვის ჯვრებისა და სტელეების ნატეხები. კერამიკიდან აღსანიშნავია ერთი მთელი ცუდად გამომწვარი თიხისფეხიანი ჭრაქი, ლიაფერკეციანი და აგურისფრად გაპრიალებული თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი. განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია სტილიზებული მცენარეულ გეომეტრიული მოტივებით შემკული ჯვრები და სტელეები შროშანების უწყვეტი რიგის, ვაზის რტოს მტევნისა და ფოთლის, ურთიერთგადამკვეთი წრეების პალმეტებისა და სხვ. გამოსახულებებით. საყურადღებოა სტელა ადამიანის გამოსახულებით, რომელსაც ხელში ჯვარი უჭირავს. (შერჩენილია გამოსახულების ზედა ნაწილი). მეორე ფრაგმენტზე, პირველი მსგავსად, ადამიანი ყოფილა გამოსახული მთელი ტანით, კარგად ემჩნევა მისი სამოსი. ორივე ფრაგმენტის ჩარჩო შედგენილია ბალიშებისა და სვეტების მორიგეობით და ძლიერ ემსგავსება დავით გარეჯის ნათლისმცემლის VI—VII სს. სტელის მოჩარჩოებას⁴. ასეთივე ჩარჩო ჩვენთვის ცნობილია ადრეფეოდალური ხანის სხვა სტელეებზეც. რაც შეეხება ადამიანის გამოსახულებას ხელში ჯვრით, მის უშუალო პარალელად ჩვენ მიგვაჩნია შტანდარტიანი გამოსახულებები ხანდისის სტელაზე, რომელსაც ნ. ჩუბინაშვილი VI ს. მეორე ნახევარს აკუთვნებს⁵.

მაღალი მხატვრული ოსტატობით არის შესრულებული ჯვარი, რომლის ქვედა მკლავზე ერთმანეთზე გადაწულ მედალიონებში წვეროსანი მამაკაცის (წმინდანის?) და სტილიზებული ცხოველის გამოსახულებაა. ეს უკანასკნელი როგორც გამოსახულების სიციხოველით და ფორმისა და რიტმის გრძნობით, ისე თავისუფალი სტილიზაციით, წარმოადგენს თეთრიწყაროს რელიეფის უშუალო ანალოგიას⁶.

ძლიერ საყურადღებოა იმავე კედლის მახლობლად აღმოჩენილი აკროტერის ნაწილები. (აკროტერის ოთხი ნატეხიდან მხოლოდ ორი უდგება ერთმანეთს). აკროტერს თავზე ადგას უხეშად გამოთლილი კოპი, რომელიც გუმბათს გამოსახავს. გვერდები გადმოსცემს ეკლესიის ფასადებს. ერთ გვერდზე ფრონტონი წარმოდგენილია ირიბად დაჭრილი ორი რელიეფური ხაზის საშუალებით. ქიმის ქვემოთ სარკმლისა და ჯვრის რელიეფური გამოსახულებაა მფრინავი ანგელოზებით აქეთ-იქით. უფრო ქვემოთ, შედარებით ღრმად ჩაჭრილია ფართო კარი, რომლის ერთ მხარეს დაბალი რელიეფით მოცემულია პირით ცენტრისაკენ მიმართული კონუსურთავსაბურავიან გრძელ სამოსში ჩაცმული სასულიერო პირი ხელში ჯვრით. მეორე მხარეს სიმეტრიული გამოსახულება უნდა ყოფილიყო, რაზედაც მიგვითითებს ერთ-ერთ ფრაგმენტზე შერჩენილი ჯვრის ისეთივე გამოსახულება, როგორიც ზემოთ აღწერილ პირს უჭირავს ხელში (სურ. 13).

ტოლმკლავა ჯვრის გამოსახულებასთან შედარებით გვიანდელია. იგი შეასრულეს მაშინ, როდესაც ბაზა ხელშეორედ გამოიყენეს.

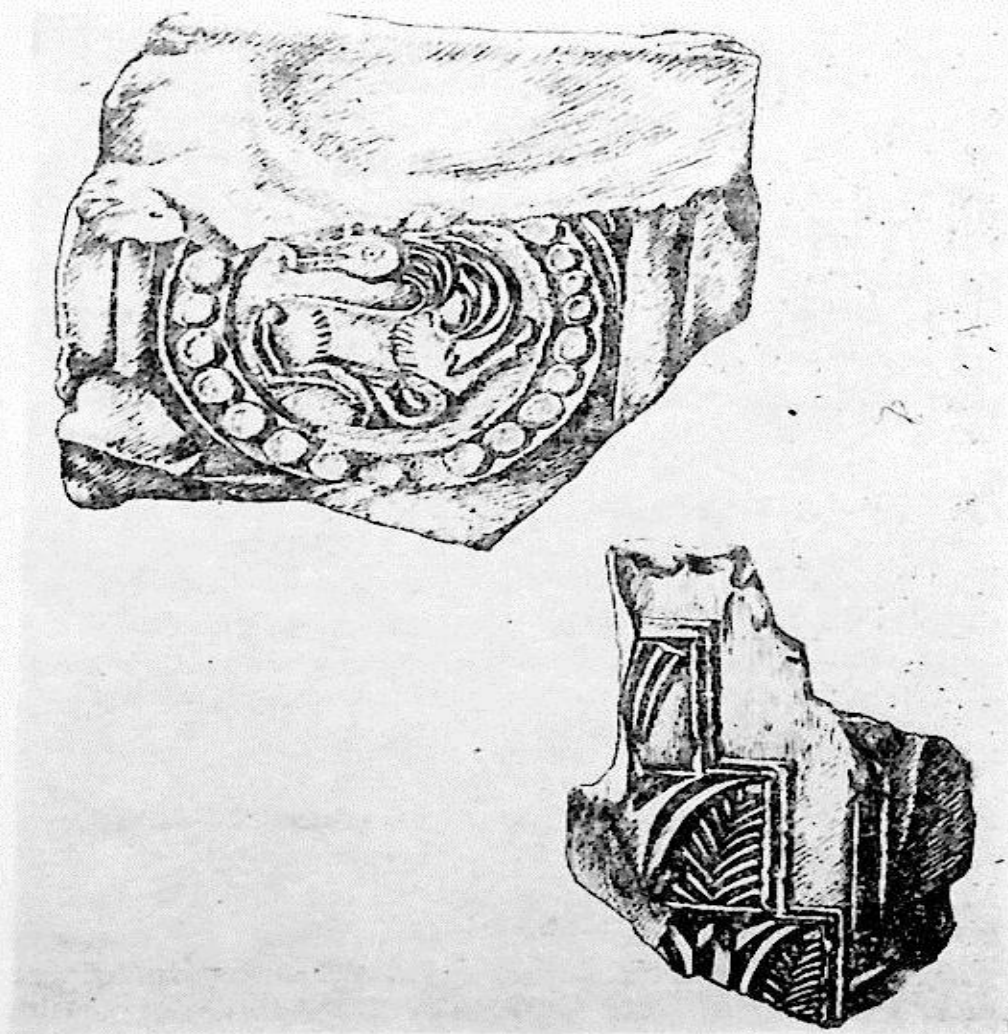
⁴ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, Тбилиси, 1948, стр. 31—33, рис. 7—37.

⁵ Никко Чубинашвили, Рельефы Хандисской стелы, тезисы докладов VII Всесоюзной конференции Византинистов в Тбилиси, Тбилиси, 1965, стр. 84.

⁶ Н. Чубинашвили, Р. Шмерлинг, Храмы в древних селениях Триалетии-Олтиси и Тетри-Цкаро, ქართული ხელოვნება II, თბილისი, 1948, გვ. 61—64, სურ. 31.

სურ. 1

სურ. 2

მომიჯნავე გვერდი მთლიანად შერჩენილია. მასზე გამოსახულია ფრონტონი, მოჩარჩოებული სარკმელი და ორნაწილიანი კარი. ასეთივე კარისა და სარკმლის გამოსახულების ნაწილი შერჩენილია აკროტერის იმ ნაწილზე, რომელიც გრძივი ღერძის მეორე გვერდს წარმოადგენს.

რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, აკროტერები ადრეფეოდალური ხანის დასაწყისში არა გვხვდება. ისინი ფართოდ ვრცელდება განვითარებულ შუა საუკუნეებში. მაგრამ ბუჩურიანის აკროტერი დაბალი რელიეფით და კვეთის გრაფიკული მანერით დასახელებულ ხანაში არ ექცევა, შესაძლოა იგი ეკლესიის აშენების ხანას უკავშირდებოდეს.

ნათალი კვადრებით ნაგები კედლის მცირე ფრაგმენტის გარდა, ჩვენ არ მოგვეპოვება სხვა საბუთი იმის დასამტკიცებლად, რომ ბუჩურიანის ეკლესიის ადგილას VI—VII სს ეკლესია უკვე იდგა. აქ აღმოჩენილი სტელეებისა და ჭვრების სიმრავლე შეიძლება იმაზედაც მიგვიითებდეს, რომ ეს იყო საკულტო ადგილი, სადაც შემდეგ ეკლესია დადგეს.

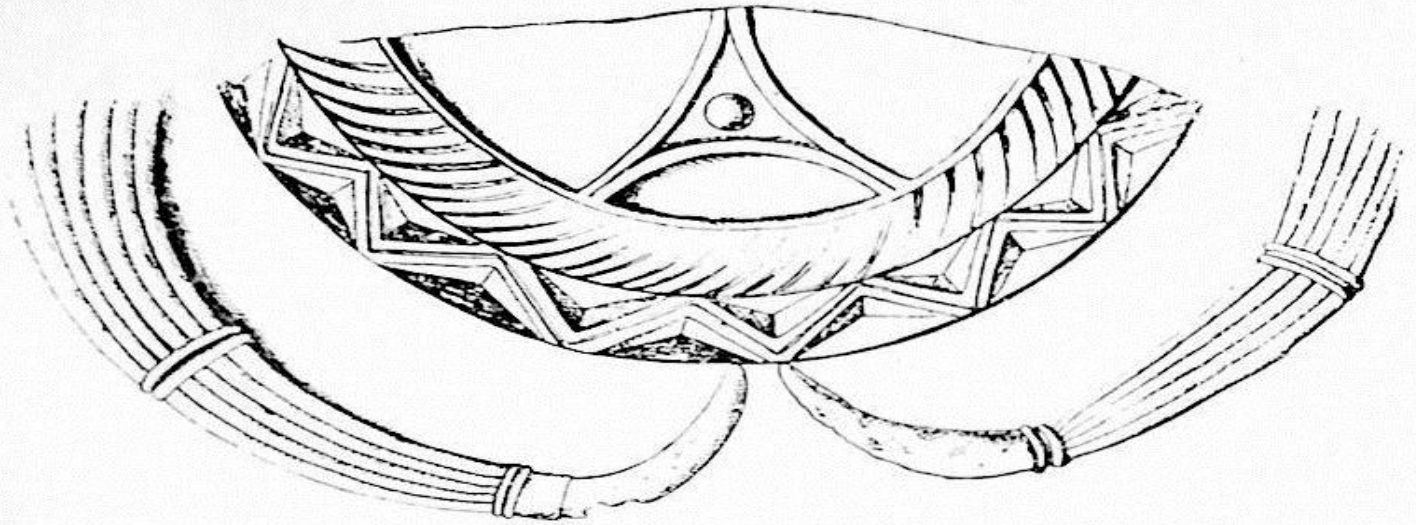
განვითარებულ შუა საუკუნეებში ეკლესიას რაღაც გადაკეთება განუცდია. ამაზე მიგვიითებს როგორც მოტიქული პოლიქრომული კერამიკის და კრამიტის ნატეხების აღმოჩენა, რომელზედაც ქართული ასომთავრული **ხ, ო, მ** (ლ. ი. მ) ასოებია ამოკვეთილი, ისე ეკლესიის ფასადის შემკულობის ისეთი დეტალი, როგორცაა XI—XIII სს დამახასიათებელი ორნამენტური კოპები. სავარაუდოა, ამავე ხანას ეკუთვნოდა ბუჩურიანის ეკლესიის „ეზოში“ არსებული სამარხების — რამდენიმე ქვაყუთის ნაშთი შიგ ჩარჩენილი ჩონჩხის ნაწილებით, რომლებიც შეიმჩნეოდა ეკლესიის დასავლეთით აფეთქებისაგან ჩამოქრჩილი მაღალი ფერდობის კრილში. სამარხების შემადგენელი ფილაქვები გამოირჩეოდა აგრეთვე აფეთქების შედეგად ჩამოქცეული ქვების გროვაში. ვერც ერთგან და ვერც მეორეგან ჩვენ ვერავითარ ინვენტარს ვერ მივაკვლიეთ. ერთადერთი ნივთი, რომელიც გადმომცემის ცნობით, ბუჩურიანის ეკლესიის მახლობლად არის ნაპოვნი და ამდენად, სავარაუდოდ, ამ ფენის განადგურებას შეიძლება დაუკავშირდეს, არის ბრინჯაოს საისრე ლარის რგოლი, რომელიც XII—XIII სს, მონღოლთა შემოსევების შემდგომი ხანით თარიღდება.

ბუჩურიანის მიდამოებში აღმოჩენილა კიდევ რამდენიმე ნივთი, რომლებიც ექსპედიციას გადმოსცეს კომბინატის მუშაკებმა. მათ შორის აღსანიშნავია: ადრეანტიკური ხანის ბრინჯაოს ზარი, ბრინჯაოს ბეჭედი არწივის გამოსახულებით და სტელის ნაწილი სტილიზებული ცხოველის რელიეფით, რომელსაც მანერული სტილიზაციის მიხედვით ჩვენ ადრეშუასაუკუნეებს ვაკუთვნებთ. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამავე სტელის ფრაგმენტი ბერძნული ასოებით აღფა და სიგმა (Α, Σ) აღმოჩნდა ეკლესიის ნაშთის გათხრების დროს.

მეორე ობიექტი, რომელიც ძირითადად 1971 წ. გაითხარა, წარმოადგენს მღ. კაზრეთულას მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ვრცელ სამაროვანს (18 მ×22 მ) მცირე ეკლესიითურთ (3,3 მ×4,8 მ). თავდაპირველად ჩვენი ყუარდლება მიიქცია საკურთხეველმა და ბაზამ ოთხკუთხა ფოსოთი, რომლებიც სანახევროდ მიწაში იჯდა. ბაზის გაწმენდის შემდეგ გამოირკვა, რომ ის იყო პატარა ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადის კუთხის ქვა. კედლის გაგრძელებაზე მეორე კუთხეშიც აღმოჩნდა ასეთივე მასიური კვადრი. თითოეულზე გამოსახული იყო წრეში ჩახატული თითო ტოლმკლავა ჭვარი, ერთი კოსტებით, მეორე კი პოსტამენტით. სიუჟეტისა და კვეთის მანერის მიხედვით ეს რელიეფები V—VII სს განეკუთვნება. როგორც ჩანს, კვადრები თავდაპირველად სტელის ბა-

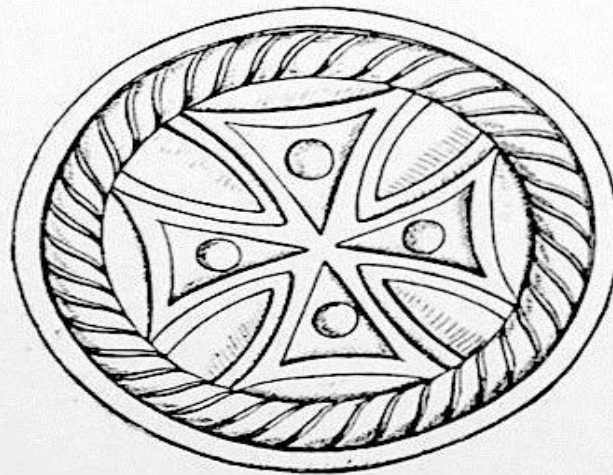
ზებს წარმოადგენენ რომლებიც შემდეგ ეკლესიის მშენებლობაში გამოუყენებიათ.

გათხრების შედეგად გამოვლენილი ეკლესიის გეგმა კარგად იკითხება. გარედან ეკლესია მოქცეულია ოთხკუთხედში. შიგნით აღმოსავლეთით ოდნავ შემალლებული აბსიდა აქვს. მასში დგას ქვის მაღალი საკურთხეველი. ეკლესიის კედლები შერჩენილია 1—1,2 მ სიმაღლეზე. სახურავი ჩანგრეულია. კარის

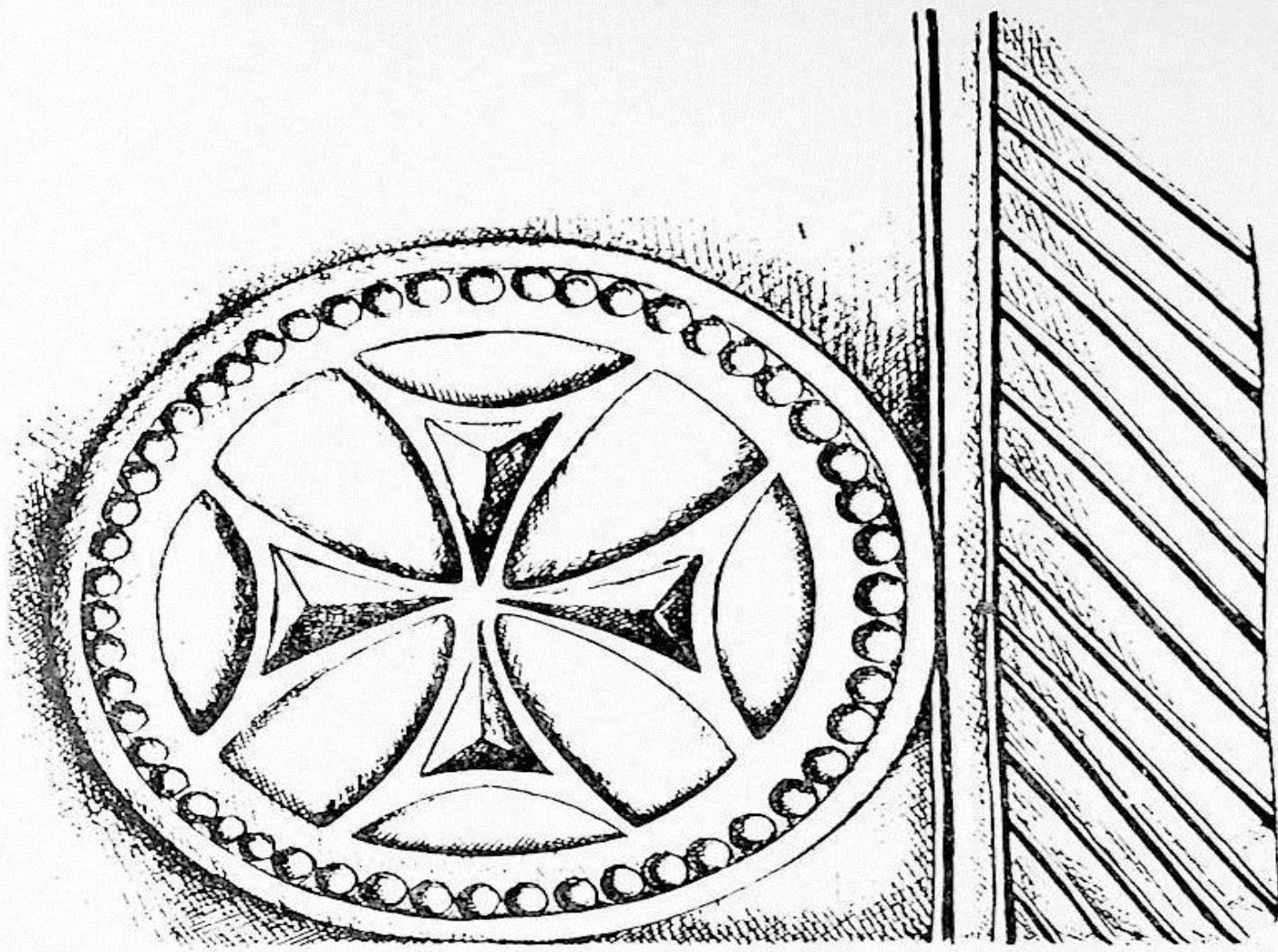
სურ. 3

ღირეში ჩაშენებულია ორი ადრეული ხანის რელიეფი ჯვრის გამოსახულებით. შესასვლელი კარის მარჯვნივ იატაკში, ჩადგმულია ქვის ოთხკუთხედი ემბაზი. სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ჩაშენებულია ნათალი კვადრი ამოღარული ფოსოთი — ბაზა, რომლის რელიეფი გადასულია.

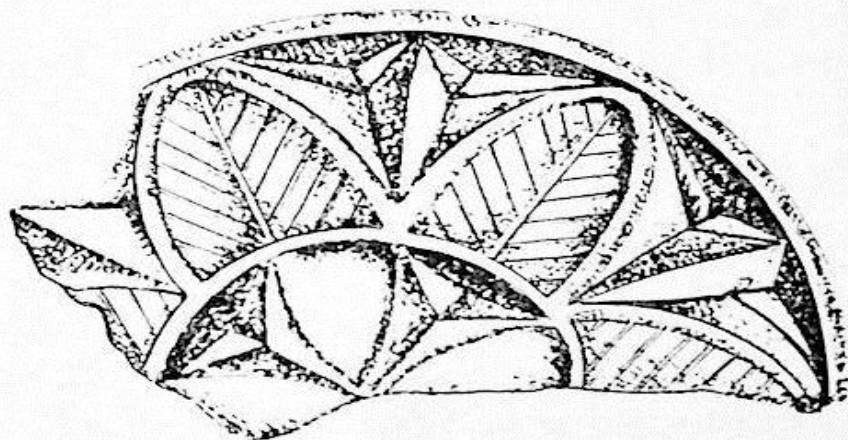

სურ. 4

ეკლესიის შინაგანი სივრცის გასუფთავებისას საკურთხეველის ახლოს აღმოჩნდა ქვის ჯვრებისა და ფილების ფრაგმენტები. აღსანიშნავია ერთი ფილა თექვსმეტფურცელა პატარა ვარდულისა და წრეში ორიგინალურად ჩახაზული

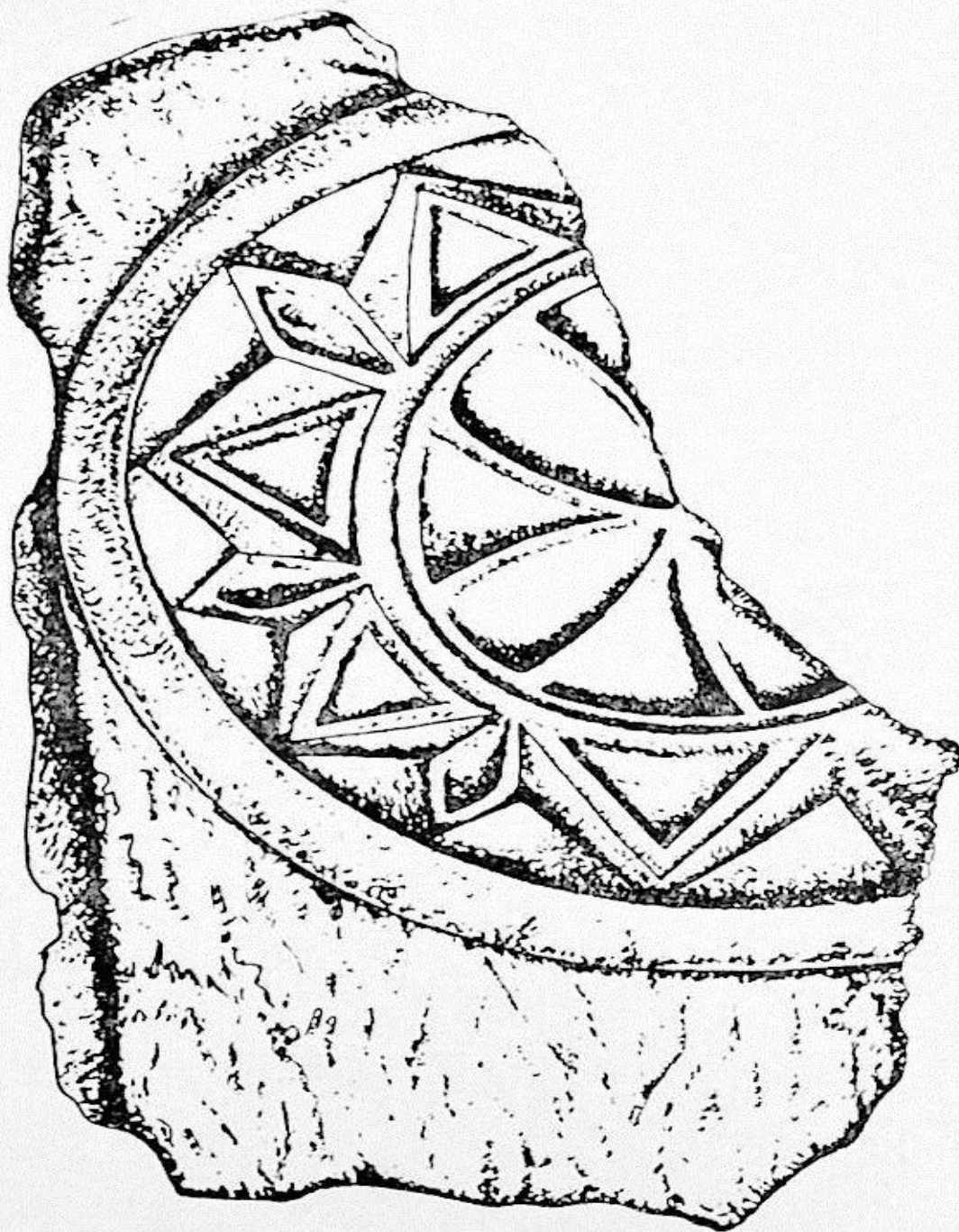

სურ. 5

სურ. 6

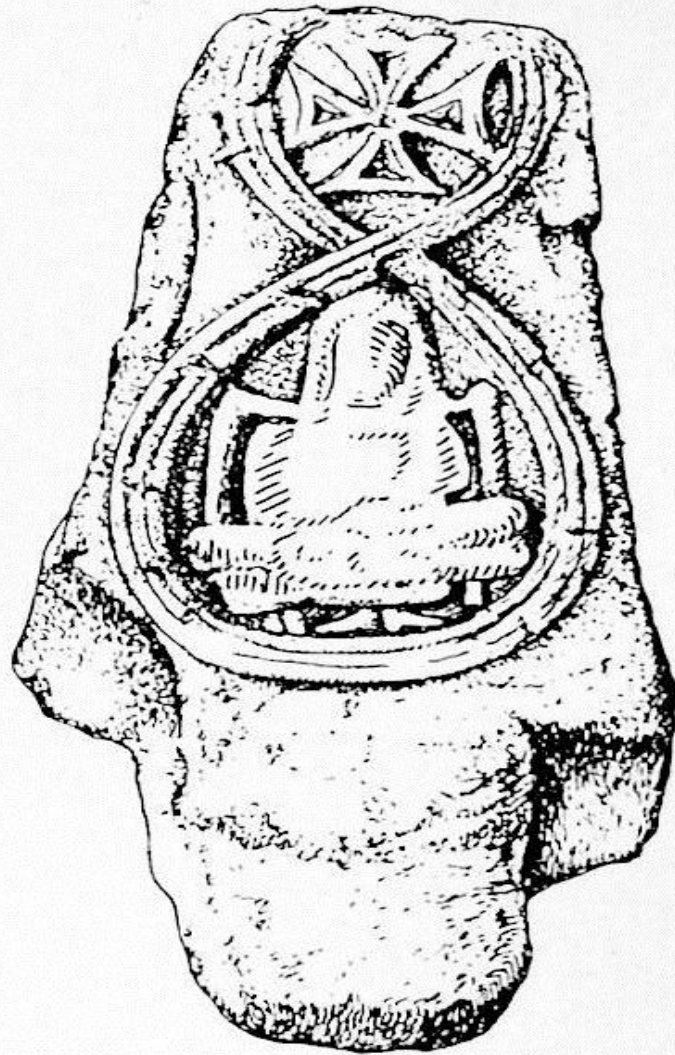
(მკლავის ბოლოები მრგვალად არის ამოღებული, წვერები კი მოკვეთილია წრე-
ხაზით) ჯვრის გამოსახულებით. განსაკუთრებით საყურადღებოა ჯვრის ქვედა
მკლავი ორი ერთმანეთზე გადაბმული რელიეფური მედალიონით, რომელთაგან
ერთში ტოლმკლავა ჯვარია, ხოლო მეორეში საყდარზე მჯდარი ღვთისმშობელი

სურ. 7

თუ ქრისტეა გამოსახული (რელიეფი ძლიერ გადასულია) იგი ზის ზურვიან და
ფეხებიან სავარძელზე, რომელზედაც ორი ბალიში დევს. მას სახე არ უჩანს,
ფეხთ აცვია ქუსლიანი ფეხსაცმელი. მთელი გამოსახულება ფასურია. ამავე
ხასიათს გადმოსცემს პროფილში გამოსახული და აქეთ-იქით მიმართული ფე-

ხებიც. საყდარზე მჯდარი ღვთისმშობლის თუ ქრისტეს გამოსახულება ცნობილია ადრეფეოდალური ხანის დასაწყისის ძეგლებზე მაგ., ბოლნის-ქაფანაქჩის, ბარმაქსიზის რელიეფებზე, ხანდისის სტელაზე და სხვ. ჩვენი ჯვრის რელიეფი ამ უკანასკნელს განსაკუთრებით ემსგავსება გამოსახულების დამოუკიდებელი ვაზრებით. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში საგნის ფორმა ზღუდავდა ოსტატს. მეორე მხრივ, ამ კომპოზიციის მედალიონში გამოსახვა, აშკარად მიუთითებს, რომ ამ გამოსახულებას დაკარგული აქვს პირვანდელი შინაარსი და იგი დეკორატიულ მოტივს წარმოადგენს. ამრიგად, კაზრეთის ჯვა-

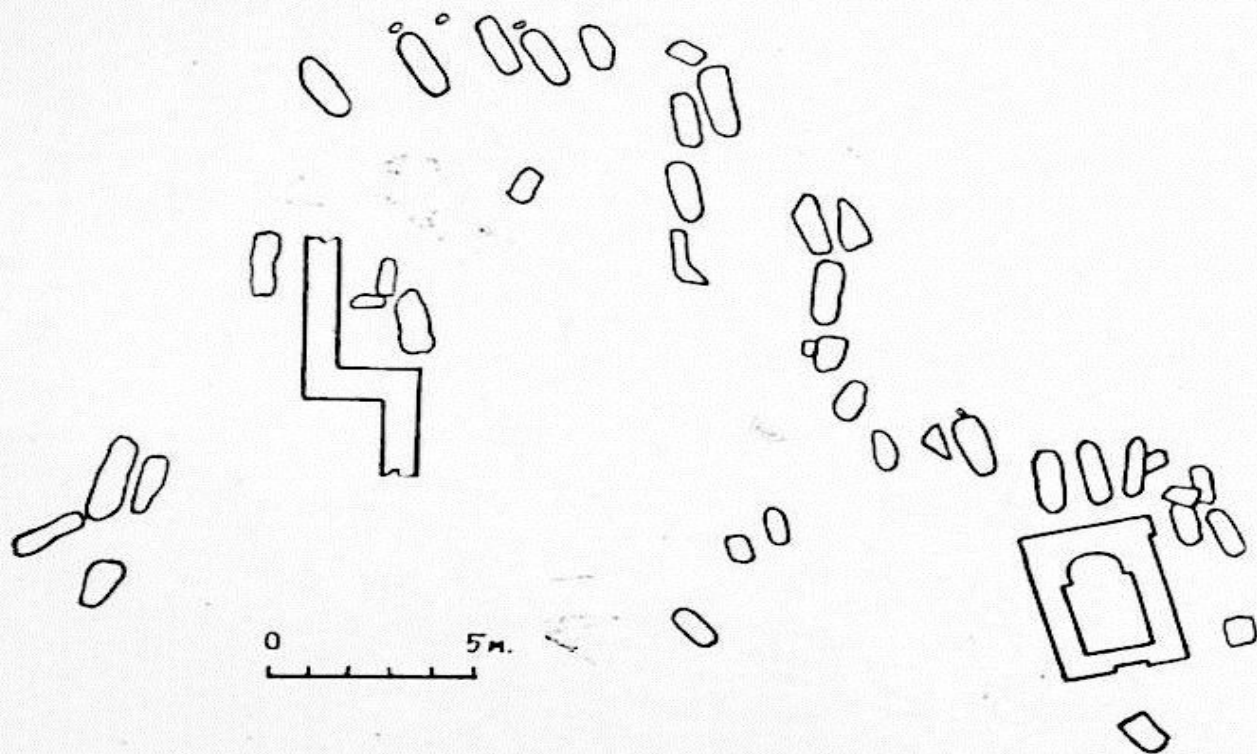
სურ. 8

რი ზემომოყვანილ ანალოგებთან შედარებით, რომლებიც V—VI სს ექცევა, ჩვენ ცოტა უფრო მოგვიანო ძეგლად მიგვაჩნია. თუმცა არა გვგონია, რომ იგი მათ ბევრად სცილდებოდეს.

ამრიგად, ეკლესიის კედლებში გამოყენებული და მის გარშემო აღმოჩენილი რელიეფური ქვები მხოლოდ ადრეფეოდალურ ხანას ეკუთვნის. კედლებში ჩაშენებული სტელის ბაზები კი გვაფიქრებინებს, რომ ეკლესიის მშენებლობაში გამოიყენეს ადრეფეოდალური ხანის სასაფლაოს ქვები. სავარაუდოა, რომ ეს სასაფლაო სადღაც ახლო იყო (ფერდობის ქვემოთ).

როდის აშენდა ეკლესია? ეს საკითხი უკავშირდება სამაროვნის დათარიღების საკითხს.

სამაროვანი შეიცავს ქვის მასიური ფილებით დახურულ გრუნტულ სამარხებს, რომლებსაც სამარხის თავთან დაყენებული აქვს პატარა ქვები. ჩვენ მივაკვლიეთ 40-დე სამარხს, რომელთაგან გაითხარა ერთი მეოთხედი. სამარხები თითქმის უინვენტარო იყო, მათში ჩონჩხიც კი არ იყო შემონახული, დადასტურდა მხოლოდ მათი ცალკეული ნაწილები.

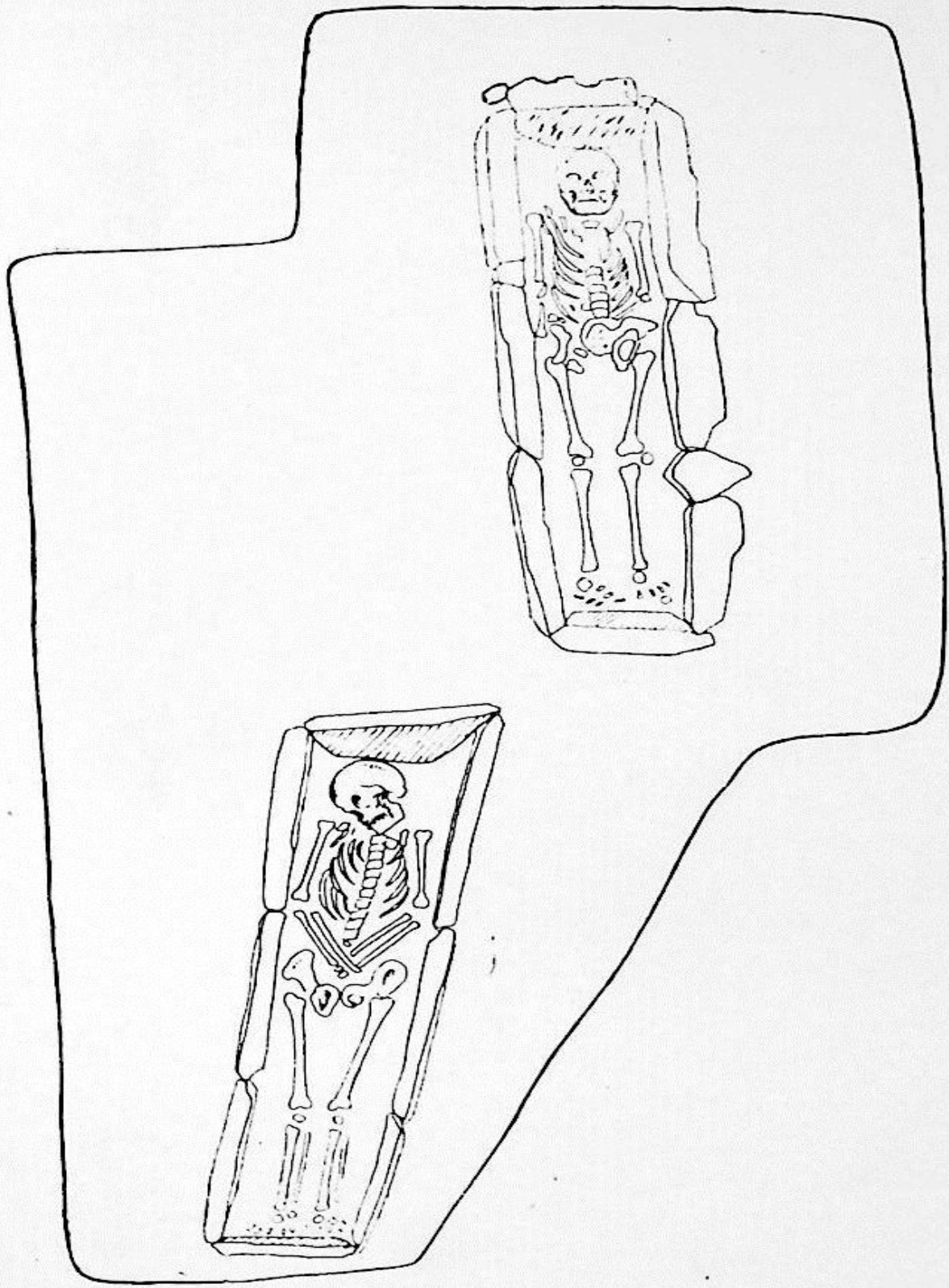
სურ. 9

გათხრისას სამაროვნის ფართობზე გამოვლინდა კრამიტით დახურული XII—XIII სს ნაგებობის ნაშთები და მოჭიქული და სადა ჭურჭლის ნატეხები. ამავე ხასიათის კერამიკა აღმოჩნდა ეკლესიაში შურფის გაჭრისას. უნდა ვიფიქროთ, რომ მას შემდეგ, რაც შემოადნიშნული ნაგებობა დაინგრა და დავიწყებას მიეცა, ამ ტერიტორიაზე გაჩნდა ეკლესია სამაროვნით. XVII ს. სამაროვანზე უკვე სომხური სამარხები — ხაჩკარები ჩნდება. როგორც ცნობილია, XVI ს. ამ კუთხეში სომხური მოსახლეობის მოძალევა ჩანს⁷, ამრიგად, ქვის მასიური ფილებით დახურული სამარხები შეიძლება მიეკუთვნოს შუალედ ხანას, რომლის ქვედა ზღვარი XIII ს-ეა ზედა კი XVI—XVII სს⁸.

კარიერისაკენ მიმავალი გზის მარცხენა მხარეს აღმოჩნდა ქვაყუთების შემ-

⁷ ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშავრის ხეობაში, თბილისი 1941.

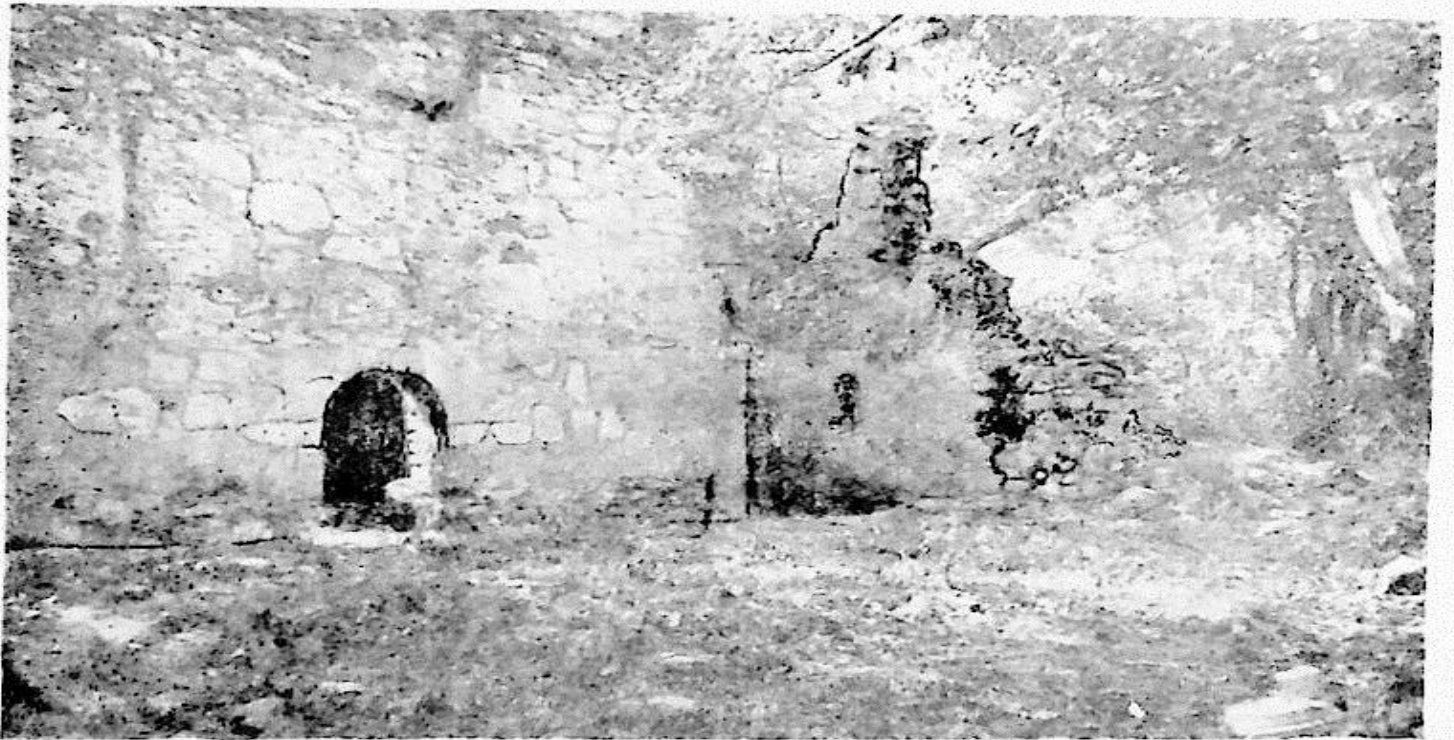
⁸ იქვე მახლობლად ისტორიის ინსტიტუტის ექსპედიციამ ი. გრძელიშვილის ხელმძღვანელობით გამოავლინა ძველი სამთო საქმისა და რკინის მეტალურგიის ნაშთები. იხ. სამეცნიერო სესიების მოკლე ანგარიშები მიძღვნილი საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, XIV—1966, XV—1967, XVI—1967.

სურ. 10

ცველი სამაროვანი. ქვაყუთების სახურავი და სიგრძივი კედლები შეკრული იყო სამ-სამი ფილით, თავში და ბოლოში თითო ფილა ჰქონდა დაყენებული. მიცვალებული დასვენებული იყო ზურგზე პირით აღმოსავლეთისაკენ. გახსნილ შვიდ სამარხში ინვენტარი არ აღმოჩნდა. (სურ. 10).

როგორც აღვნიშნეთ, ექსპედიციამ დაზვერა კომბინატის მთელი ტერიტორია. ფიქსირებული იქნა რამდენიმე ძველი. მათ შორის: გვიანფეოდალური ხანის სასახლე მარნითა და სხვა სათავსოებით სამტრედეში (სურ. 11,12), მად-

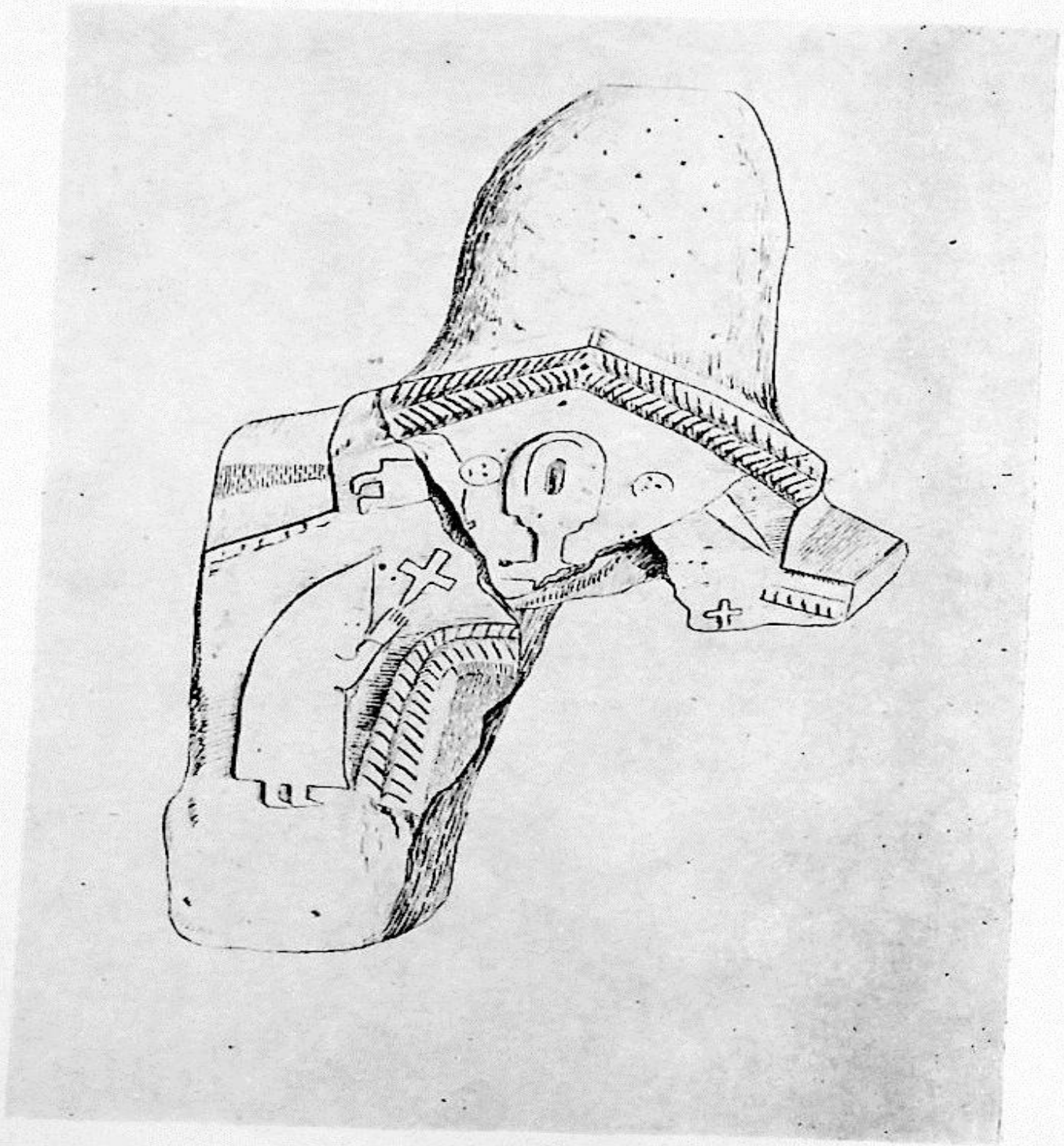

სურ. 11

ნის გამოსაღები მალაროები კარიერზე, სამაროვანი სათხეში, ხაჩკარები თეთრ-წყლებში. ორი ეკლესია სამაროვნით, ცალკეული სამარხები და მავზოლეუმი ბალიკში, რამდენიმე ეკლესია და სამარხი კაზრეთში. სწორედ ერთ-ერთ ამ ობიექტზე 1971 წ. შემოდგომაზე მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ქვის სარკოფაგი ძველი ქართული ასომთავრული წარწერით. რომლის გათხრები აწარმოა საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტმა.

სურ. 12

სურ. 13

М. И. СИНАУРИДЗЕ

КАЗРЕТСКАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ 1970—1971 гг.

В 1970—1971 гг. экспедиция Гос. Музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа произвела раскопки в Болнисском районе на территории Маднеульского горно-обогатительного Комбината, где в связи с работами Комбината было повреждено несколько археологических памятников. Раскопки велись главным образом на Казретском карьере. Наряду с ними были произведены разведки всей территории Комбината. В результате этих работ было запланировано неотложное изучение памятников, подлежащих в ближайшее время сносу.

На участке церкви Бучуриани археологические работы начались еще осенью 1970 г. Под разрушенными стенами небольшой церкви зального типа, известной по греческой надписи VII—IX вв, выполненной на встроившей в одну из стен базе, обнаружены остатки древнего сооружения, сложенного из хорошо отесанных камней. У стены на глубине 0,7—1 м были раскопаны обломки раннефеодальной керамики и один целый вазообразный светильник на ножке. Тут же были обнаружены части каменных крестов и стел, украшенных стилизованными растительно-геометрическими мотивами. Наряду с ними следует отметить обломки стел с рельефами человеческих фигур. На двух обломках сохранились части изображений держащей крест фигуры и вельможи (?) в особом одеянии. Оформление обеих фрагментов, составленное чередованием подушечек и столбиков, напоминает стелу VI—VII вв. из Давид Гареджи и некоторые другие стелы раннехристианского времени. Что же касается фигуры с крестом, то его аналогией мы считаем изображения на хандисской стеле, датированное Н. Г. Чубинашвили VI веком. Обращает на себя внимание рукав креста с изображениями лежащей антилопы и лица святого в двух перевитых медальонах. По чувству формы и ритма, по свободной стилизации изображение животного находит себе прямую аналогию в рельефе из Тетрицкаро (VI в.).

Весьма интересны также фрагменты акротера с куполом. На одной стороне акротера изображены фронтоны, под ним окно со спускающимся от него рельефом креста по сторонам которого два парящих ангела. Ниже — широкий дверной (?) проем (на этом месте фрагмент обломан), возле которого изображено обращенное к двери держащий крест священное лицо в длинном одеянии с капюшоном. О существовании симметричного изображения на другой стороне проема указывает фрагмент с сохранившимся на нем крестом.

Смежная сторона акротерия полностью сохранилась. На ней изображен другой фасад с фронтоном, с окном и с двухчастной дверью. Такое же изображение окна и двери имеется на том обломке акротерия, который представляет противоположную сторону фасада.

Насколько нам известно, акротерии распространены с начала развитого средневековья. Вышеописанный нами акротерий с низким рельефом и графической манерой резьбы выглядит несколько обособленно. Несомненно акротерий связан с церковью и его точная датировка представляет не только самостоятельный интерес. Она способна осветить вопрос воздвижения и перестройки церкви.

Не располагая прямыми доказательствами, мы не можем утверждать, что в местечке Бучуриани церковь стояла уже в раннехристианское время. Множество обнаруженных крестов и стел этого времени доказывает, что в VI—VII вв. оно представляло по крайней мере культовое место, где впоследствии была воздвигнута церковь, в свою очередь подвергшаяся неоднократным разрешениям и переделкам.

С одной из этих перестроек в XII—XIII вв. связаны находки полихромной глазурованной керамики, черепицы с древнегрузинскими буквами письма «асомтаврули» и архитектурного орнамента в виде шишек. Возможно о характере катастрофы, вызвавшей гибель этого слоя указывает бронзовое кольцо для натягивания тетивы, датирующееся XII—XIII вв. и распространенное после монгольских нашествий. (Оно было обнаружено до раскопок рабочими).

По-видимому, к этому же слою относятся погребения в каменных ящиках, видневшихся в образованном взрывом высоком откосе земли. Ни в оставшихся частях ящиков, ни в обвалившейся земле и груде камней обнаружить какой-либо погребальный инвентарь нам не удалось.

Из случайно обнаруженного и любезно предоставленного нам работниками Комбината материала, по-видимому, происходившего из Бучуриани, особо следует отметить несколько предметов. Один из них раннеантичный колокольчик, другой — перстень-печать из латуни с многогранной шишкой, с совершенно уникальным изображением орла, вырезанного глубоко и с экспрессией, относящейся к концу раннего средневековья. Третий — часть стелы с изображением стилизованного животного, по манерной стилизации, датируемого нами примерно VII в. Следует отметить, что малый фрагмент этой же стелы был обнаружен нами при раскопках. На нем вырезаны отдельные греческие буквы: сигма, альфа и др., неподдающиеся чтению.

Второй объект, изученный главным образом в 1971 г., представляет собой расположенный на склоне близ речки Казретула обширный могильник (18 м×22 м) с небольшой полуразрушенной церковью (2,3 м×4,8 м), покрытой слоем земли. Наше внимание привлекли видневшиеся на уровне могильных плит части алтаря и баз. В результате раскопок оказалось, что массивные квадраты лежали в углах фасадов церкви. На каждом из находившихся в углах восточного фасада таких камней имеется по одному рельефу со вписанными в круг равноконечными крестами с «костями» и со ступенчатым постаментом. Имеющиеся на них квадратные выемки указывают на то, что они служили базами и на них установлены были стелы. Таким образом, базы относящиеся по сюжету изображения и по манере выполнения к VI—VII вв. (как и другие разные камни этого же времени) впоследствии были применены в строительстве церкви.

Церковь зальная, снаружи вписана в четырехугольник. Абсида выделена одной ступенью. В ней стоит высокий алтарь. Вход в цер-

ковь с Запада. Справа от него в пол встроена каменная купель. Стены сохраниены на высоте 1—1,5 м.

При раскопках внутренней части церкви возле алтаря были обнаружены обломки крестов и рельефных плит. Следует отметить плиту с маленькой розеткой и оригинально вписанным в круг крестом. Особый интерес представляет рукав креста с изображением сидящей на престоле Богородицы (рельеф сильно поврежден) находящийся ближайшим аналогиям в памятниках VI в. (Рельефы Болнис-Капаначи и Бармакзиси, Хандийская стела).

Таким образом, использованные в строительстве малой церкви и обнаруженные в ней рельефные камни, все без исключения, относятся к раннефеодальному времени. Это приводит нас к заключению, что при строительстве церкви в нее были включены находящиеся тут же по близости остатки памятников, по-видимому, погребений. Что же касается времени постройки церкви, этот вопрос связывается с датировкой могильника.

Могильник содержит грунтовые погребения, покрытые массивными в большинстве случаев плоскими каменными надгробиями, у головья которых вертикально установлены камни малых размеров. Захоронения были почти безинвентарными. В них сохранились лишь отдельные части костяка.

В развитом средневековье территорию находящегося вокруг церкви могильника занимали сооружения, на что указывают остатки стен с множеством черепицы и с обломками полихромной глазурированной и простой посуды XII—XIII вв. Такая же керамика обнаружена и в шурфе заложенном в самой церкви. В последующее время эти сооружения, по-видимому, подверглись разрушению и со временем тут появилась церковь с могильником. Это произошло, вероятно, после того когда в Нижней Картли наступил период передышки от бесконечных войн.

В XVI—XVII вв. на территории могильника появляются уже армянские погребения в виде хачкаров. Таким образом, погребения с массивными надгробиями относятся ко времени после XIII века, но не позднее XVI—XVII вв. Следовательно к этому времени относятся и церковь.

На участке дороги, поднимающейся к карьере, были обнаружены каменные ящики, крышки и продольные стены которых были составлены из трех плит, поперечными стенками служила одна широкая плита. Костяки лежали на спине, лицом к Востоку, со скрещенными руками. В семи вскрытых погребениях инвентарь не обнаружен.

В результате произведенных разведочных работ в Казретском ущелье было зафиксировано, обмерено и зарисовано несколько памятников, в том числе, позднефеодальное дворцовое сооружение с винным погребом и пр. службами в Самтреде, древние рудоносные копи на карьере, могильники в Сатхе, Хачкары в Тетри-Цхлеби, две церкви с могильниками, отдельные погребения и мавзолей в Баличи, несколько церквей и погребения в Казрети. Именно на одном из этих объектов осенью 1971 г. при земляных работах был обнаружен каменный саркофаг с древнегрузинской надписью, раскопанный Институтом истории, археологии и этнографии АН ГССР им. акад. И. Джавахишвили.

სურათების აღწერილობა

1. ბუჩურიანის ეკლესიის ნაშთი.
2. ბუჩურიანის უბანზე აღმოჩენილი სტელის ფრაგმენტები.
- 3—7. „მცირე ეკლესიის“ კედლებში ჩაშენებული და მის შახლობლად აღმოჩენილი ადრე-ფეოდალური ხანის რელიეფები.
8. ჯვრის მკლავი ქრისტეს თუ ღვთისმშობლის გამოსახულებით.
9. სამაროვნის და ეკლესიის გეგმა
10. „გზისპირა სამაროვნის“ № 1 და № 2 სამარხები.
- 11—12. სამტრედე. სასახლის დარბაზი და კიბე.
13. ბუჩურიანში აღმოჩენილი აკროტერი.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

1. Остатки церкви Бучуриани.
 2. Фрагменты стелы, обнаруженные на участке Бучуриани.
 - 3—7. Встроенные в «малую церковь» и обнаруженные возле нее рельефы раннефео-
дального времени.
 8. Рукав креста с изображением Христа или Богоматери.
 9. План и разрезы «могильника с малой церковью».
 10. «Придорожный могильник», № 1, и № 2 погребения.
 - 11—12. Самтреде. Зал и лестница дворца.
 13. Акротерий обнаруженный в Бучуриани.
-

ლ. ჰილაშვილი

ახალსოფლის არქეოლოგიური ექსპედიცია (1970—71 წწ. ანბარიში)

ახალსოფლის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1970 წ. გათხრებს აწარმოებდა უშუალოდ ახალსოფელში („კოპალე“, ძველი გავაზის ეკლესიის ეზო), 1971 წელს კი წამოიწყოს დაცვითი ხასიათის სამუშაოები ლაგოდეხის რაიონის სოფ. საქობოსთან, ანტიკური ხანის სამაროვნის გადარჩენის მიზნით¹.

ექსპედიციის ახალსოფლის რაზმს მიზნად ჰქონდა დასახული „კოპალეს“ სამიწათმოქმედო რაიონში ადრე წამოწყებული სამუშაოების გაგრძელება, რომელიმე ნასახლარისა და ეზოს გათხრა და ძველი გავაზის ეკლესიის ეზოში შუასაუკუნეების სამარხების შესწავლა. ქვემოთ ამ უბნების შესახებ ცალ-ცალკე იქნება ლაპარაკი.

I. „კოპალე“

„კოპალე“ ვრცელი ნაქალაქარის ერთ-ერთი ძირითადი უბანია. მისი დაზვერვითი გათხრა პირველივე კამპანიის დროს დაიწყო, 1969 წელს. იგი მდებარეობს სოფლის განაპირას, კავკასიონის კალთებზე, მდინარეების ავანის წყლისა და იულდას ორმდინარეთში. მდინარეთა შორის მანძილი არ არის დიდი 800—1000 მეტრია საშუალოდ. სიგრძე შემორჩენილი დაუსახლებელი ადგილისა დაახ. 3 კმ-ია. თანამედროვე ახალსოფელი ნაწილობრივ ფარავს შუასაუკუნეების დასახლებას, მიწის სამუშაოების დროს, სოფელში, არცთუ იშვიათად, ჩნდება ხოლმე შუასაუკუნეებისათვის დამახასიათებელი მოჭიქული კერამიკა.

სოფლის ცენტრალურ ნაწილში, ავანის წყლის მარცხენა ნაპირზე, თანამედროვე სასაფლაოს ტერიტორიაზე ანტიკური სამაროვანი ყოფილა განლაგებული რაზედაც მიუთითებს აქ სამარხების ნაშთებისა და არქეოლოგიური მასალების დადასტურება.

„კოპალე“ დღეს დაუსახლებელია და არც სამიწათმოქმედოდ არის გამოყენებული, რის გამოც მისი პირვანდელი სახე თითქმის შემონახულია. ირკვევა, რომ აქ იყო განლაგებული აგრარული ნაწილი, იმ დიდი დასახლებისა, რომ-

¹ ექსპედიციის შემადგენლობა: ექსპედიციის ხელმძღვანელი ისტ. მეცნ. დოქტორი ლ. ჰილაშვილი; მოადგილე — ისტ. მეცნ. კანდიდატი ნ. ქანთარია; რაზმის უფროსი — ისტ. მეცნ. კანდიდატი ვ. ცისკარიშვილი; უმცროსი მეცნ. თანამშრომლები — დ. აბჯანდაძე თ. კერესელიძე, გ. კიკნაძე; არქიტექტორი — ტექნიკის მეცნ. დოქტორი ირ. დუდუშაური; ფოტოგრაფი — გ. ქარელიშვილი (1971 წ.); ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტები: დ. ნიორაძე (1970 წ.) და ა. ორჯონიკიძე (1970—71 წწ.).

მელიც აღმოცენდა ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანაში. „კოპალეს“ სამიწათმოქმედო ზონა, შემორჩენილი ნაწილის მიხედვით, შეიძლება ითქვას უხიკალურია: შუაში ჩამოუდის ორივე მდინარიდან ავანის წყლიდან და იულდადან გამოღებულ საკმაოდ მოზრდილი რუ, რომელიც რწყავდა არხის ორივე მხარეს. ავანის ხევი უფრო წყალუხვია, ვიდრე იულდა და იგი არასოდეს შრება, ამიტომ არხი ძირითადად აქედან მარაგდებოდა წყლით. თუმცა ტექნიკურად ავანის ხევიდან წყლის გამოღება უფრო რთული საქმე იყო, რამდენადაც მას გაცილებით დაბალი ნიშნული აქვს და საჭირო გახდებოდა რთულ პირობებში ტრასის გაყვანა საკმაოდ შორი მანძილიდან, ეს იმ დროს, როდესაც იულდადან საკმაოდ იოლად შეიძლებოდა წყლის გადმოგდება არხში.

არხის ტრასა დღეს კარგად დგინდება უშუალოდ „კოპალეს“ ტერიტორიაზე, იგი მიემართება აღნიშნული მდინარეების პარალელურად და დღევანდელი სოფლის ტერიტორიაზე იკარგება. გადმოცემით, ამ 30—40 წლის წინათ არხის კვალი კარგად ჩანდა სოფლის ბოლოშიც და ალაზნის ველისაკენ მიემართებოდა. ისე, რომ როგორც ირკვევა აღნიშნული არხის დანიშნულება არ ყოფილა მაინცდამაინც მხოლოდ „კოპალეს“ მორწყვა. ასეთი საჭიროებისათვის ალბათ პატარა რუც იკმაროდა. არხის დიდი გამტარიანობა გვაპარაუდებინებს, რომ ის მნიშვნელოვან საირიგაციო სისტემას ჰქმნიდა, იღებდა რა წყალს ორი მდინარიდან და მორწყავდა ვრცელ ტერიტორიას ავანის წყალსა და შორახევს შორის (იულდა უერთდება შორახევს).

ზემოაღნიშნული არხი მხოლოდ ერთი კომპონენტია „კოპალეს“ სამეურნეო ზონისა. მთლიანად აგრარული რაიონი დაყოფილია დიდ-პატარა ეზოებად, რომლებიც შემოფარგლულია მსხვილი ქვებით ნაგები ღობე-ყორეებით შემოზღუდული მამულების გეგმარება დაახლოებით სწორკუთხოვანია. ერთმანეთისაგან გამიჯნული არიან ზემოხსენებული ღობე-ყორეებით, რომლებიც ერთიმეორეს უკავშირდებიან სპეციალური „ქუჩებით“. დადასტურებულია ცენტრალური „ქუჩებიც“, რომელთა სიგანეც სამ მეტრამდე აღწევს.

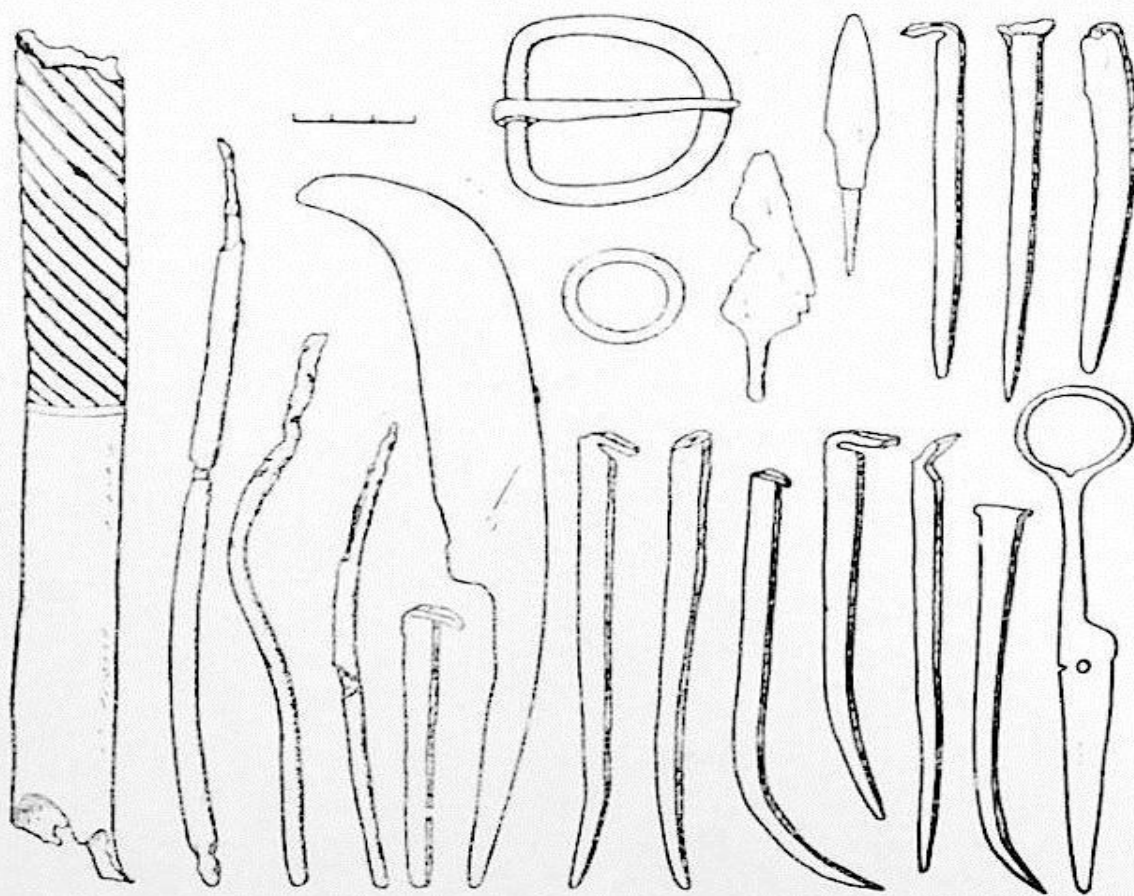
ქვითნაშენი ღობეების არსებობის გამო კარგად ჩანს, რომ საქმე უნდა გვექონდეს არა ერთიან მამულთან, არამედ ცალკეულ ეზოებთან. თუ სავსაშუალოდ, ან სახნავ-სათეს ფართობებთან. ამის გამოა, რომ აქ არქეოლოგიური ფენები არ არის დადასტურებული და აღმოჩენილი მასალა შემთხვევით ხასიათს ატარებს, რადგანაც „კოპალეზე“ საცხოვრებელი კომპლექსები არ არის დადასტურებული, საფიქრებელია, რომ მოსახლეობა განლაგებული იყო სადმე მის მახლობლად, „კოპალეზე“ კი მათი ვენახები და სახნავ-სათესი მიწები მდებარეობდა. სხვათაშორის ასეთი სურათია დღევანდელ კახეთშიაც, სადაც სავენახე და სახნავი ადგილები კარმიდამოსგან მოცილებითაა განლაგებული. აღნიშნული სამეურნეო ნაკვეთების დაზვერვებისას აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთ მათგანში ყორედქცეული რაღაც მომცრო ნაგებობის, ნაშთები იყო დადასტურებული. ექსპედიციამ გათხარა 5 ასეთი ბორცვი და აშკარა გახდა, რომ საქმე გვექონდა ერთნაირი ტექნიკით ნაგებ მარტივ ოთხკუთხა სათავსოებთან. ხუთივე დაახლოებით კვადრატულია გეგმაში, კედლების სიგრძე მერყეობს 4 და 6 მ შორის, ნაგებია ფლეთილი ქვით, ტალახის ხსნარზე. მიწის ზედაპირიდან კედლები ამოცილებულია დაახლ. 0,8 მ-დე, კედლების სისქე მერყეობს 0,6—0,8 მ შორის, არცერთ მათგანში არ არის დადასტურებული არც კარი და არც სარკმელი. სავარაუდოა, ეს მხოლოდ საძირკველი და ცოკოლია (სურ. 1) ზედა ნაწილი კი ალიზის ან ხისა უნდა ყოფილიყო. აღნიშნული სათავ-

бгн, 1

სოები თავისი მარტივი აღნაგობით არ შეიძლება საცხოვრებელ კომპლექსებად ჩავთვალოთ და უფრო მართებული იქნება თუ მათ დროებით სადგომებად მივიჩნევთ სამეურნეო სამუშაოებისა და მოსავლის აღების პერიოდში.

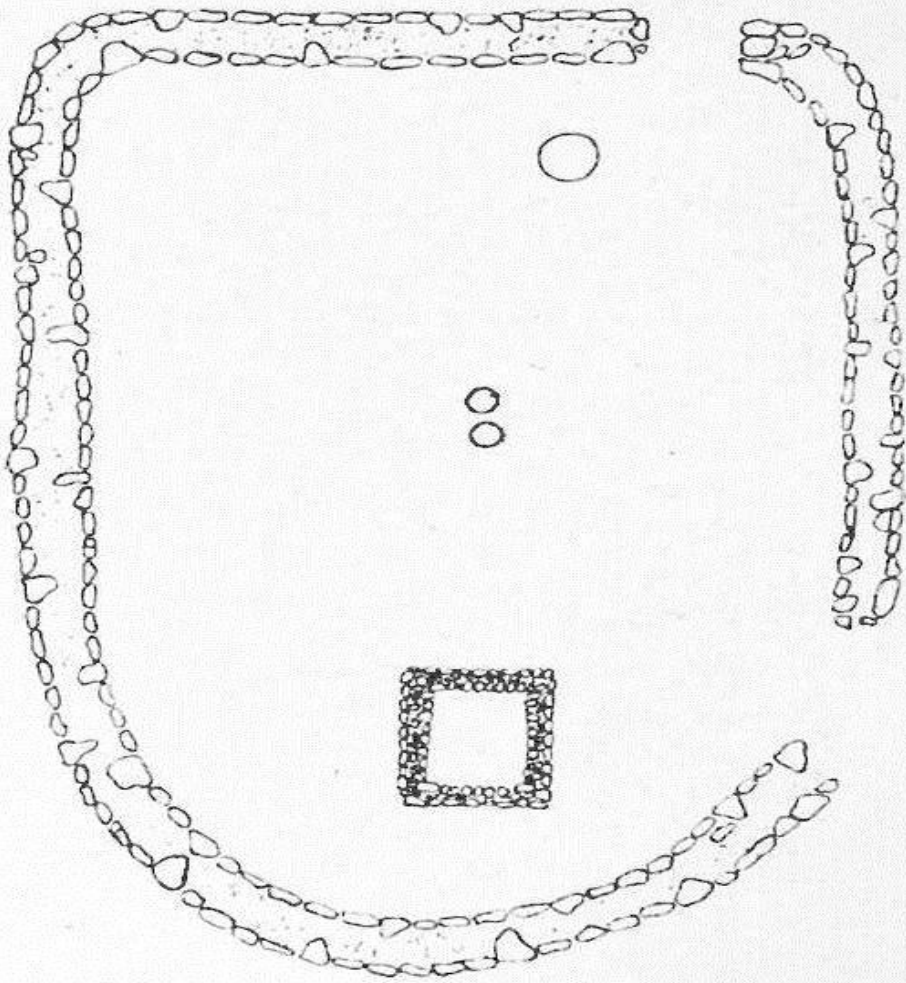
აღნიშნული სადგომების გათხრებისას არქეოლოგიური ნივთები თითქმის არ არის აღმოჩენილი, თუ არ ჩავთვლით რამდენიმე თიხის ჭურჭლის ნატეხს და დამტვრეული ქვევრის ნაწილს № 5 ნაგებობაში. გამოჩენილია № 2 სადგომი, რომელსაც ემჩნევა მეორადი გამოყენების კვალი. თვით ნაგებობა არ გამოირჩევა სხვებისაგან, ქვით არის ნაშენი, ტალახზე (4 მ×4,7 მ). კედლების სივანეა 0,8 მ. ამოყვანილია 1 მ-ზე. კულტურული ფენა ჩავიდა 1,3 მ-დე. როგორც ირკვევა აქ გვიან შუა საუკუნეებში მოუწყვიათ სამკედლო. რაზედაც პითითებს აღმოჩენილი რკინის ნივთები, წიდეები და დამწვარი მიწა. რამდენიმე გაურკვეველი რკინის იარაღის გარდა დადასტურებულია წალდი. მაკრატელი, ორი ცალი ისრისპირი, ბალთა, რგოლი და 30 მდე განაკვეთში ოთხკუთხა მსხვილი ლურსმანი (სურ. 2). აქვეა აღმოჩენილი სადა თიხის ჯამი ცეცხლში მო-

სურ. 2

ხვდრისაგან დეფორმირებული. იგი ძლიერ მიაგავს XIV—XV სს ჯამებს. ნივთებს არ ეტყობა ხმარების კვალი და ჩანს უშუალოდ აქ ამზადებდნენ მათ. ჩვენი ვარაუდით ოთხკუთხა ნაგებობა, ისევე როგორც „კობალეს“ სხვა მსგავსი სათავსოები, დროებით სადგომს წარმოადგენდა IX—XIV სს-ში. შემდგომად აქ სახელოსნო მოუწყიათ, რომელიც უეცარი კატასტროფის მსხვერპლი გამხდა-

რა. სახელოსნოს თარიღი შეიძლება განისაზღვროს XV—XVI საუკუნეებით. სავარაუდოა ის ყიზილბაშთა შემოსევების დროს იყოს დაქცეული.

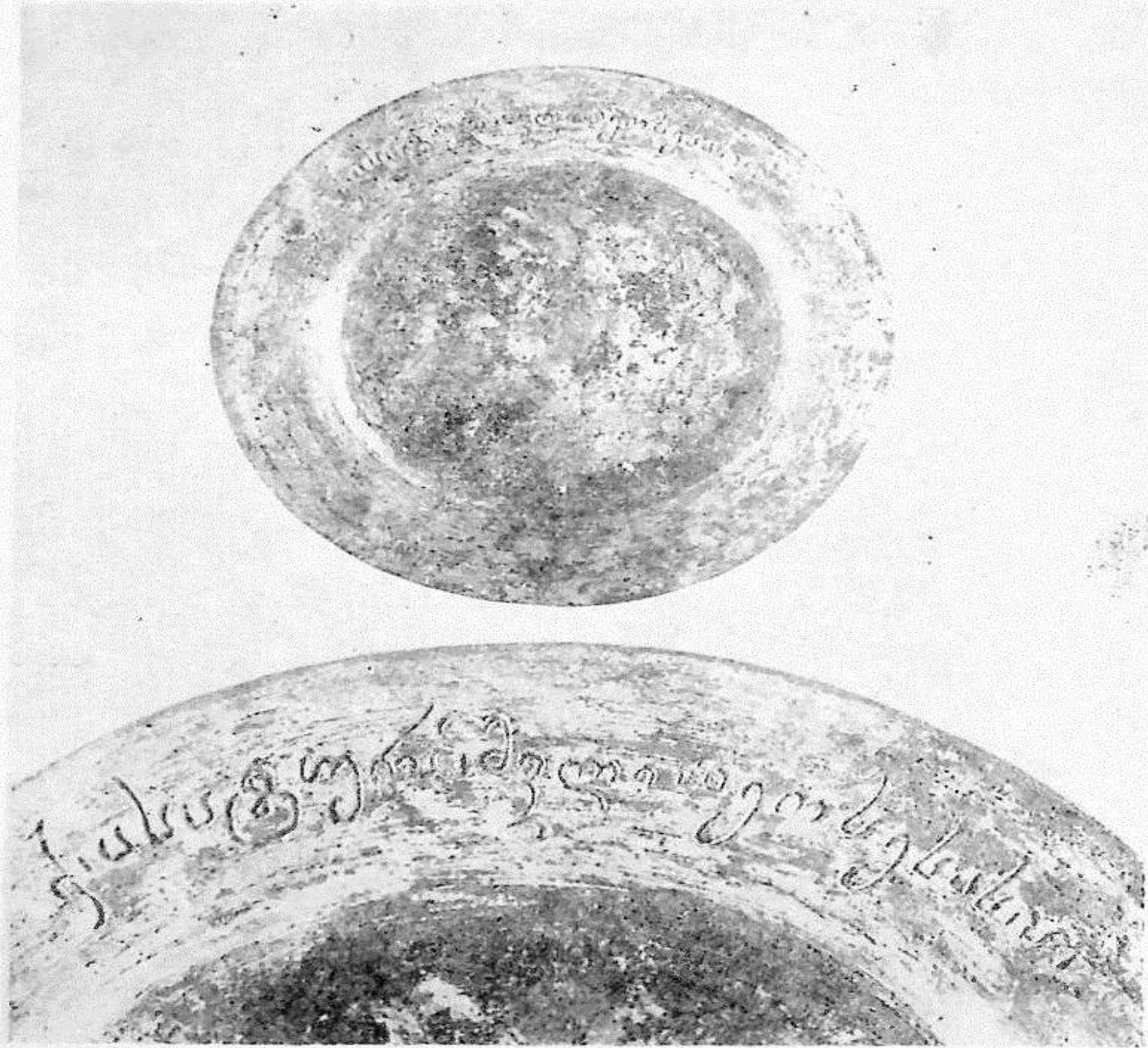
M 1:100

სურ. 3

სადგომი № 2 სხვებთან შედარებით უკეთესად არის შესწავლილი, რამდენადაც შევძელით არა მარტო ნაგებობის, არამედ მთლიანად მომცრო ეზოს გათხრაც, რომელიც უშუალოდ მას აკრავს ირგვლივ. ვარაუდით მცირე ეზო მას გაუჩნდა გვიან შუა საუკუნეებში, როდესაც ის სახელოსნოდ აქციეს, ადრე კი ის მსგავსად სხვა დროებითი სადგომებისა, რომელიმე სამეურნეო ნაკვეთში იქნებოდა მოქცეული. მცირე ეზო მას გაუჩნდა სახელოსნოს საჭიროებისათვის. 1971 წ. კამპანიის დროს დავასრულეთ ეზოს გათხრა პირალებით. იგი შემოფარგლულია დიდრონი ქვებით. სიგრძეა 26 მ, სიგანე 15 მ. ასეთი მოცულობის ეზო სახელოსნოს საჭიროებისათვის იქნებოდა მხოლოდ საკმარისი (სურ 3). ეზოს ჩრდ. დასავლეთ კუთხეში, გარედან, სპილენძის თევზია აღმოჩენილი,

რომელსაც ქართული წარწერა შემოუყვება: „ქ. ასატურაშვილი ნერსესასია“ (სურ. 4).

წარწერა მხედრულით არის შესრულებული და ძლიერ წააგავს გვიან შუა საუკუნეებში გავრცელებულ წარწერებს, რაც კიდევ ერთხელ ემოწმება ზემოთაღნიშნულ დათარიღებას.

სურ. 4

ეზოში სამი ქვევრის ნაშთი იყო დადასტურებული. ერთი ეზოს ჩრდ. კედლიდან 2 მ მდებარეობდა, მუცლის დიამეტრია 1,2 მ; აღდგენილი პირის დიამეტრი 40—45 სმ. ყელზე თოკის ორნამენტი შემოუყვებოდა. ქვევრი ჩაკირული იყო. ძირში ყურძნის წიპწები იყო შემორჩენილი. მეორე ქვევრის მუცლის

დიამეტრია 0,7 მ. ესეც ჩაკირულია. მესამე ქვევრი ნაგებობის ჩრდ. კედლიდან 5 მ არის დაცილებული. მუცლის დიამეტრია 0,8 მ.

როდესაც ნაქალაქარის სამეურნეო რაიონზე — „კობალეხეა“ ლაპარაკი აქ შემორჩენილი შემოფარგლული ნაკვეთებისა და საირიგაციო სისტემის მიხედვით ვგულისხმობთ, რომ ის არის აგრარული რაიონი, რომლის დამუშავებაც ხდებოდა საუკუნეების განმავლობაში. მას შემდეგ კი, რაც აქ და ასევე თანამედროვე სოფელშიაც გაითხარა ოთხი საწნახელი, შესაძლებელია, რომ მისი მეურნეობის ერთ-ერთი მთავარ და წამყვან დარგად ვივარაუდოთ მევენახეობა და მეღვინეობა.

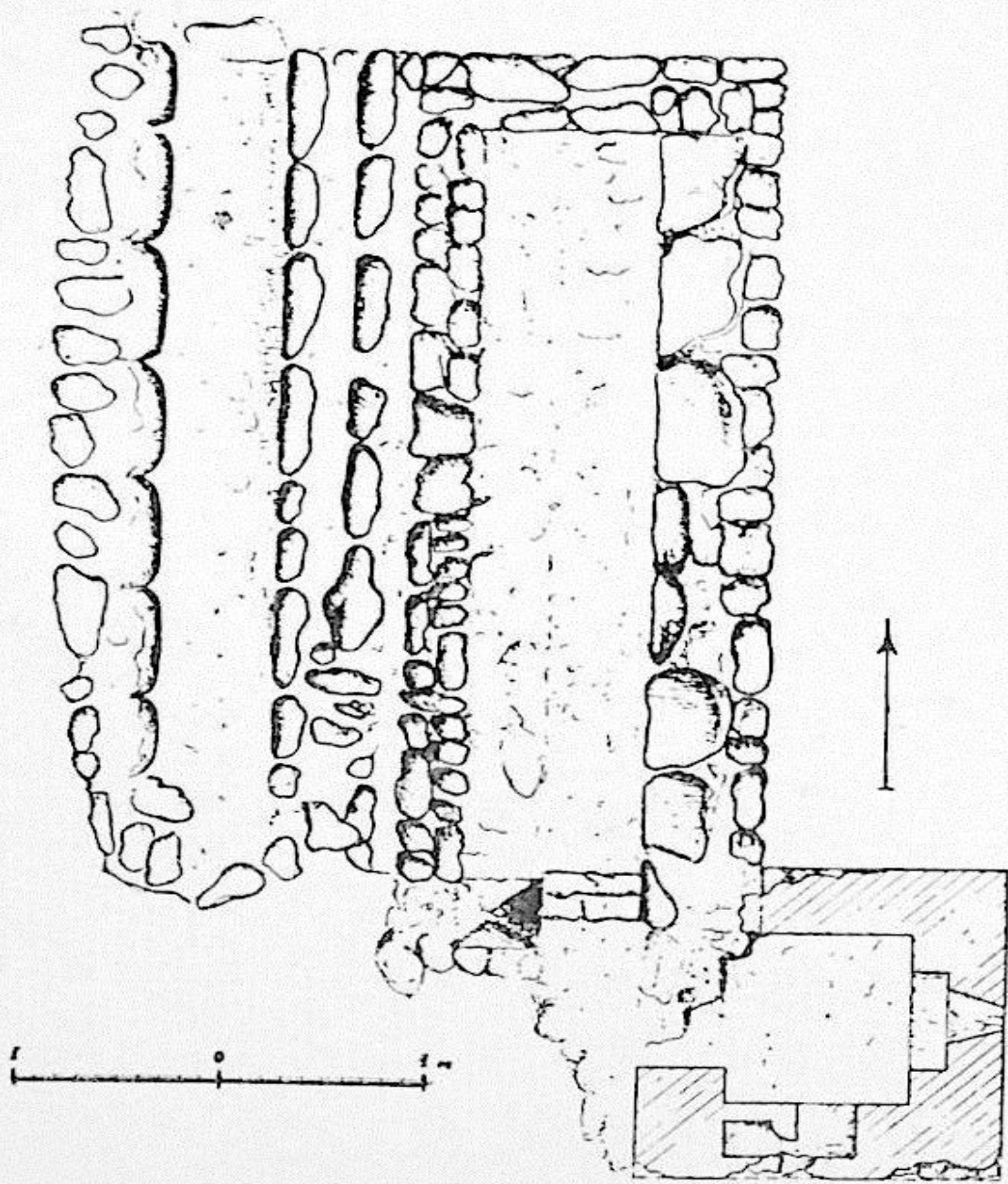

სურ. 5

ახალსოფელში გათხრილი საწნახელებიდან მხოლოდ ერთი იყო განსხვავებული, სამი დანარჩენი კი, მცირეოდენ სხვაობას თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, ერთი ტიპისანი არიან და თავისი ორი საწური განყოფილებით სრულიად უჩვეულონიც.

საწნახელი № 1 გაითხარა „კობალეს“ ტერიტორიაზე საფუტკრე მეურნეობის ეზოში. საწნახელი განივ კვეთში სწორკუთხა ოთხკუთხედის ფორმისაა. მისი ზოგი ნაწილი მიწის ზემოთაც იყო ამოშვერილი. ნაგებია რიყის მსხვილი ქვებით კირის ხსნარზე. გამოყენებულია ფლეთილი ქვებიც (სურ. 5). სიგრძე გარედან — 4,95 მ, სიგრძე — 3 მ. შიდა არე 4,8 მ-ია. იგი ორი განყოფილებისაგან შედგებოდა. შემორჩენილია საფუძველი (საძირკვლის ნაწილი), იატაკი, ტიხრის ნაწილი და დასავლეთის კედლის ფრაგმენტი. იატაკის სიგანე მეტნაკლებად 0,45 მ-ია, არც საწნახლის შიდა კედლები და არც ტიხარი შვეულად არ არის ამოყვანილი. ქვების ქვედა ერთი რიგი „წოლით“ არის დალაგებული და შემდეგ კი ვერტიკალურად. ასეთნაირად საწური განყოფილებების კედლები ქვევით შევიწროებულია. რადგანაც კედლის სიმაღლე არსად

არის შემორჩენილი, თვით საწნახლის სიმაღლესაც ვერ ვსაზღვრავთ. საწნახელს დაქანება სამხრეთითა აქვს, სადაც დასავლეთის განყოფილებაში შემორჩენილია ღარის ნაწილი, უშუალოდ ქვაში ამოღებული. საწნახელთან ქვევრები ან რაიმე საღვინე ჭურჭელი არ არის დადასტურებული. სავარაუდოა ორგანო-ყოფილებიანობა მიუთითებდეს სხვადასხვა ჯიშისა და ფერის ყურძნის დაწურვაზე, რაც მეღვინეობის მაღალი კულტურის მაჩვენებელია.

სურ. 6

მეორე საწნახელიც „კობალეზეა“ გათხრილი. იგი სხვებთან შედარებით დამოუკიდებელ ნაგებობას არ წარმოადგენს, მიშენებულია ძლიერ პატარა სამლოცველოზე. ასეთი მომცრო ეკლესია ჩვენთვის სხვა არაა ცნობილი. ნაშენია რიყის მსხვილი ქვებით, შიგნით გალესილია. აღმოსავლეთის კედელი სწორია, რომელშიც ამოღებულია რკალურთაღიანი სარკმელი. სარკმლის ირგვლივ ფრესკული მხატვრობის ნაშთებია შემორჩენილი. სამხრეთის კედელში მომცრო ნიშაა დატანებული სეიფით (სურ. 6). სამლოცველო თუ ეკლესია ძლიერ პატა-

რა ზომისაა $0,83 \times 1,15$ მ, სიმაღლე იატაკიდან სარკმლის თავამდე 1,85 მ-ია. ერთი კაცი თუ გაიმართება თავისუფლად. ჩრდილოეთის კედლის კუთხესთან მიშენებულია ორგანოფილებიანი საწნახელი, პირველი საწნახლის მსგავსად ნაგები. საწნახელს ეტყობა გადაკეთება (სურ. 7). შესაძლებელია დასავლეთის განყოფილება შემდგომ იყოს მოწყობილი. რა დამოკიდებულებაშია სამლოცველო საწნახელთან ძნელი დასადგენია. ერთი რამ ცხადად ჩანს, რომ ისინი ერთ კომპლექსს წარმოადგენენ. ხომ არ იყო ის საეკლესიო საკუთრების მაჩვენებელი? ანდა აქ საეკლესიო მამული ხომ არ იყო? ეს კითხვები არ შეიძლება არ დაგვეხადოს, რაზედაც ჯერჯერობით პასუხის გაცემა გაძნელდება. თუ გავითვალისწინებთ, რომ აქ ძლიერი საეკლესიო ორგანიზაციები არსებობდა ძვ. გავაზის და წმ. გიორგის ტაძრების სახით, მაშინ შეიძლება აღნიშნულ კითხვებზე დადებითი პასუხი გავცეთ. აღნიშნული კომპლექსის ირგვლივ გათხრებისას აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები X—XIV საუკუნეებისაა. ეს თარიღი შეიძლება გავავრცელოთ უშუალოდ საწნახელ-ეკლესიაზედაც.

მესამე საწნახელი თანამედროვე სასაფლაოს ტერიტორიაზეა გათხრილი. იგი ზუსტად იმეორებს პირველ საწნახლის ფორმებს; ნაგებია ქვით, კირის ხსნარზე, ორი განყოფილებისაგან შედგებოდა. ქვევრები არ არის დადასტურებული.

მეოთხე საწნახელი სოფელშია აღმოჩენილი საკარმიდამო ვენახში. იგი განსხვავდება სხვებისაგან იმით, რომ ერთგანყოფილებიანია, ნაგებია ქვით, კირის ხსნარზე. შეგვატყობინეს, რომ საწნახელთან ქვევრიც ყოფილა დადასტურებული, რომელიც ამოუღიათ. არ არის მოულოდნელი, რომ წინა სამი საწნახლის ქვევრებსაც ასეთი ბედი სწვევოდათ.

საწნახლების განხილვისას, ცალკე უნდა შევჩერდეთ მეორე საწნახლის კომპლექსზე.

ეკლესია-საწნახლის კომპლექსის გულდასმითი დაკვირვებისა და ანალოზის შემდეგ ისეთი შთაბეჭდილება გვექმნება, რომ ეკლესია ამ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა, მისი მცირე მოცულობის გამო, სამლოცველო ყოფილიყო, თანაც ასეთი სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობასთან კავშირში. ის უფრო ეკლესიის იმიტაციაა, მისი ასლია. აღმოსავლეთის სარკმელი, მაგალითად, თავისი რკალური თალით უფრო საკურთხეველს მოგვაგონებს, აქ მინიატურულად გადმოცემულს. საფიქრებელია აქ იმყოფებოდა წარმომადგენელი იმ დიდი საეკლესიო ორგანიზაციისა, რომლის მამულებიც იყო განლაგებული „კოპალეზე“. ეკლესიის მსახური ტაძრის ფილიალში (მეტოქში) თვალყურს ადევნებდა და პატრონობდა საეკლესიო მამულებს და მოსავლის აღებისას აღრიცხავდა მას. ბუნებრივია, რომ მეტოქი მოაწყეს საწნახლის გვერდით, რადგანაც როგორც ზიკითაც ითქვა, აღნიშნული ადგილები ვენახებით იქნებოდა დაფარული. მათი საჭიროებისათვის იყო შექმნილი სარწყავი სისტემაც. რომ „კოპალე“ სრულიად თუ ნაწილობრივ საეკლესიო იყო, ჩანს იქიდანაც, რომ დღესაც კი ის სამლოცველოა, აქ არის მისალოცი ხატი და ცაცხვის ხე წმ. გიორგის სახელობისა. თვით სახელიც ხომ ძველ ღვთაებაზე მიუთითებს. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ ზოგჯერ „კოპალე“ და წმინდა გიორგი „მთვარის ღვთაება, თითქოს ერთი და იგივე არის“². კითხვაზე თუ, რომელ ტაძარს შეიძლება დაუკავშირდეს კოპალეს საეკლესიო მამულები ჯერჯერობით ვერ ვუპასუხებთ. აქ ორი

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, გვ 97.

Fig. 7

ძველი ეკლესია იყო განლაგებული: ძვ. გავაზის ტაძარი — ადრექრისტიანული საეკლესიო წარმონაქმნი ყოვლადწმინდის ე. ი. ღვთისმშობლის სახელზე დაფუძნებული და წმ. გიორგის ეკლესია დარბაზოვანში „კოპალეს“ ჩრდილოეთით სამიოდე კმ-ზე მდებარე კომპლექსი, რომლის მისალოცი ხატი და ცაცხვის ხე არის „კოპალეზე“. თუ შემორჩენილი ტოპონიმური მასალები, სარიტუალო ჩვევები და გადმოცემები სანდოა, მაშინ უფრო წმ. გიორგის ეკლესიაზე უნდა შევჩერდეთ, როგორც სატაძრო მამულების მფლობელზე. ეს რა თქმა უნდა მხოლოდ წინასწარული დასკვნაა უშუალოდ საველე შთაბეჭდილებიდან მიღებული.

II. ძველი გავაზის ეკლესიის უბანი

ძვ. გავაზის ადრეფეოდალური ხანის ეკლესიის ეზოში სადაზვერვო თბრილი 1970 წ. კამპანიის დროს დავდეთ. პირველივე საცდელმა შურფმა დაგვარწმუნა, რომ აქ სამარხები იყო მიჯრით განლაგებული. პირველ წელს ორ სადაზვერვო თბრილში 9 სამარხი გაითხარა. რამდენადაც სამარხებში საყურადღებო ნივთები იყო დადასტურებული, გადაწყდა შეგვეერთებინა გასულ წელს დადებული თბრილები და აღნიშნული ფართობი შეგვესწავლა პირალებით. შესწავლილი ობიექტი ტაძრის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარეობს უშუალოდ ეკლესიის კედლებთანვე. სულ გაითხარა 35 სამარხი. ქვევით ვიძლევიტ სამარხთა აღწერილობებს და აღმოჩენილი მასალების მოკლე დახასიათებას.

სამარხი № 1 დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. შეკრულია ბრტყელი ქვებით. სამხრეთის კედელი ერთი მთლიანი ქვაა. ჩრდილოეთის კედელი კი ორი ბრტყელი ქვით არის შედგენილი. თავსა და ბოლოში თითო ბრტყელი ქვა იდო. სახურავად კი რამდენიმე ბრტყელი ქვის ნაგლეჯი იყო გამოყენებული³. სამარხის სიგრძეა 2,1 მ, სიგანე 0,7 მ. სამარხის სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცილებული იყო 1 მ-ით. სამარხი მიწით იყო სავსე. გაწმენდის შედეგად აღმოჩნდა ერთმანეთში არეული ადამიანის ძვლები. კარგად ჩანდა ერთი ჩონჩხი. გაშოტილი, ხელები ეწყო მკერდზე. გარდა აღნიშნული ჩონჩხისა სამარხში კიდევ სავარაუდო ოთხი ჩონჩხის ნაშთი იყო დადასტურებული. სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი № 2 დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. ბრტყელი ქვებითაა შეკრული. ჩრდილოეთის კედელს წარმოადგენს ერთი ბრტყელი ქვა. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის კედლები თითო ქვით არის შედგენილი. სამხრეთის კედლად გამოყენებულია ორი ქვა. სამარხის სახურავს წარმოადგენდა სამი ბრტყელი ქვა. სამარხის სიგრძეა — 2,2 მ, სიგანე — 0,8 მ. სამარხის სიმაღლეა 0,5 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 1 მეტრით. სამარხი მიწით იყო ამოვსებული. გაწმენდის შემდეგ აღმოჩნდა სამი ჩონჩხის ნაშთი ერთმანეთში არეული. სამარხი არაერთდროული დაკრძალვისათვის ყოფილა გამოყენებული. სამარხის აღმოსავლეთ ნაწილში დადასტურებულია: მინის სამაჯურის ნატეხი, სპილენძის საყურე, ინკრუსტირებული მინის მძივი, სპილენძის მძივსაკიდი, სპილენძის ზარაკი, სპილენძის საკიდი, სპილენძის ბეჭედი-სპირალი.

³ რადგანაც სამარხთა უმეტესობა რამდენიმეჯერ იყო გამოყენებული დასაკრძალვად, ამდენად ყველაზე ძლიერ სახურავები ჩანს დაზიანებული.

სამარხი № 3 ქვაყუთია შეკრული თხელი ქვის ფილებით. დამხრობილი იყო დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხი დაუდევრად იყო შეკრული ბრტყელი ქვებით. სახურავად ოთხი ფილა იყო გამოყენებული. სამარხის დასავლეთ ნაწილში სამი თავის ქალა იყო დადასტურებული — უწესრიგოდ მიყრილი. ერთი თავის ქალა აღმოსავლეთის კედელთან იყო. ძვლები ერთმანეთშია არეული. სამარხი რამდენიმეჯერ გამოყენების გამო თითქმის დარღვეული იყო. სამარხის სიგრძეა 2,10 მ, სიგანე 0,85 მ, სიმაღლე 0,7 მ.

სამარხში დადასტურებულია: 1. სპილენძის ორი რგოლი; 2. რკინის ნივთის ნაშთი; 3. სპილენძის საყურე; 4. მინის სამაჯური.

სამარხი № 4 ბრტყელი ქვებით შეკრული ქვაყუთია. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით, თავით დასავლეთით. სამარხის სიგრძეა 1,95 მ, სიგანე 0,8 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,75 მ, სამარხის სიმაღლეა 0,65 მ, დადასტურებულია ერთი ჩონჩხი გამოტილ პოზაში. ხელები ეწყობო მკერდზე, ძვლები კარგად იყო შემონახული. ჩონჩხის სიგრძეა 1,65 მ.

სამარხში დადასტურდა: 1. სპილენძის ორი სფერული საკიდი; 2. სპილენძის ფარაკიანი ბეჭედი.

სამარხი № 5 ქვაყუთია, დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით, თავით დასავლეთით, შეკრულია ბრტყელი ქვებით, ჩრდილოეთის კედლისთვის გამოყენებული იყო 2,12 მ სიგრძის ქვა, სამხრეთის — 2,1 მ, დასავლეთის — 0,9 მ. აღმოსავლეთის კედლის ქვა გადავარდნილი იყო და დამტვრეული. სამარხის სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცილებული იყო 0,3 მ. სამარხი ამოვსებული იყო მიწით. წმენდისას ზედაპირიდან 0,4 მ გამოჩნდა ძვლები. ორი ჩონჩხი იყო დადასტურებული, რომელთაც ხელები მკერდზე ელაგათ, თავები კი ეწყობო დასავლეთის კედლებთან. აღმოსავლეთის კედელთან მიხვეტილია უფრო ადრე დაკრძალული ოთხი მიცვალებულის ჩონჩხის ნაწილები. ოთხივე თავის ქალა უწესრიგოდ იყო მიყრილი სამარხის გვერდით. ძვლები კარგად იყო შენახული. შემორჩენილი ჩონჩხების სიგრძეა 1,75 და 1,80 მ. ორივე მიცვალებული ერთდროულად ყოფილა დაკრძალული. სამარხებში ნივთები არ არის დადასტურებული.

სამარხი № 6 მდებარეობდა № 5 სამარხის გვერდით. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით, თავით დასავლეთით. ქვაყუთი შეკრულია ბრტყელი ქვებით. სახურავად გამოყენებული იყო სამი ბრტყელი ქვა. სამარხის სიგრძე 1,65 მ, სიგანე 0,95 მ. ეს სამარხიც მრავალჯერ ჩანს გამოყენებული. უკანასკნელად დაკრძალული კარგად იყო შემორჩენილი. ჩონჩხი იდო გამოტილი, ქრისტიანულ პოზაში, ქვეშ კი ადრედაკრძალულთა ძვლები იყო არეული. სამარხის დასავლეთ ნაწილში ერთიმეორეზე მიყრილი ოთხი თავის ქალა იყო დადასტურებული. სამარხი მიწის ზედაპირიდან 0,60 მ იყო დაცილებული.

სამარხში აღმოჩნდა: 1. მინის სამაჯური; 2. რკინის რგოლი; 3. გიშრისა და მინის მძივები.

სამარხი № 7 ოთხი ბრტყელი ქვით შეკრული ქვაყუთია. დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით, თავით დასავლეთით. სახურავად რამდენიმე ქვა ედო. სამარხის სიგრძეა 2 მ, სიგანე 1 მ, სიმაღლე 0,5 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან დევს 0,6 მ. სამარხი მიწით იყო სავსე. გაწმენდის შემდეგ გამოჩნდა ერთი კარგად შენახული ჩონჩხი ქრისტიანულად დაკრძალული. ჩონჩხის ალაგების შემდეგ ჩრდილოეთის კედლის ქვეშ დარღვეული სამარხის ნაშთთან ერთად აღმოჩნდა მინის სამაჯური.

სამარხი № 8 დარღვეული იყო და ამდენად სამარხის მოწყობისა და ზომების მხრივ ვერაფერს ვიტყვით. მისი ცალკე აღნიშვნა იმდენად არის საჭირო, რამდენადაც აქ ვხედავთ ორსართულიან სამარხს, რომელიც საინტერესო სურათს იძლევა ძვ. გავაზის ეკლესიის გასამაგრებელ კედელთან დაკავშირებით. № 8 სამარხით ჩაჭრილი კედელი როგორც ჩანს იმავე ხნისაა, რა ხნისაცაა ეკლესიის გასამაგრებელი კედელი. სამარხის იატაკად გამოყენებულია ქვედა ფენის სამარხის (№ 9) სახურავი, ე. ი. № 9 სამარხის შემდეგ ააშენეს გასამაგრებელი კედელი, შემდეგ კი მოაწყეს № 8 სამარხი, რისთვისაც ჩაიჭრა კედელი.

სამარხი № 9 მდებარეობდა № 8 სამარხის ქვეშ. შედგენილია ბრტყელი დიდი ქვებით. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით, თავით დასავლეთით. სამარხი-აკლდამა მოწყობის მხრივ გამოირჩევა სხვებისაგან. ჩრდილოეთის კედლის ქვა მონოლითია 2,2 მ. სიგრძისა, სამხრეთის კედელიც ასეთივე ზომისაა, დასავლეთისა და სამხრეთის კედლებს შეადგენენ 0,9 მ სიგანის ქვები, სამარხის სიმაღლეა 1 მ. მიწის ზედაპირიდან სამარხის სახურავი დაცობილია 0,95 მ. სამარხი მიწით იყო სავსე. გაწმენდისას, სამარხის ზედა ნაწილში 0,4 მ. სიღრმეზე ერთი ჩონჩხი იღო (სიგრძე 1,8 მ) ქრისტიანულ წესზე ჩასვენებული.

აღნიშნულ ჩონჩხს ინვენტარი არ ახლდა. ჩონჩხის ალაგების შემდეგ კვლავ გამოჩნდა ძვლები — 6 თუ 7 ჩონჩხის ნაწილები უწესრიგოდ იყო არეული ერთმანეთში. ინვენტარი, რომელიც სამარხში იყო დადასტურებული ქვედა ჩონჩხებს უნდა მიეკუთვნოს.

სამარხში აღმოჩნდა: 1. ცალყურა დოქი სამყურა ბალახის მოყვანილობის პირით. იღო სამარხის დასავლეთ ნაწილში. დოქის პირი ჩანდა ზედა ჩონჩხის თავთან, თუმცა ის აღნიშნულ ჩონჩხს ვერ დაუკავშირდება; 2. მინის თბელ-კედლიანი ქურჭელი, რომელიც სულ პატარა ნატეხებით იყო ქცეული. ქურჭელი რესტავრირებულია; 3. მინის სამაჯური, იღო სამხრეთის კედელთან; 4. რკინის ნივთების უფორმო ნატეხები; 5. პასტის, სარდიონის, მინის მძივები; 6. სპილენძის საკიდი; 7. სპილენძის საყურეების ნაწილები.

სამარხი № 10. ბრტყელი ქვებით შეკრული ქვაყუთია, დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხის ჩრდილოეთსა და სამხრეთის კედლებს წარმოადგენენ ბრტყელი ქვიშაქვის ფილები. ორი დანარჩენი ვიწრო გვერდი კი ბრტყელი ფიქლის ნატეხებით არის შედგენილი. სამარხს სამი ბრტყელი ქვა ედო სახურავად. სიგრძე 1,95 მ, სიგანე 0,65 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან მდებარეობდა 0,5 მ. სამარხში დადასტურებული იყო სამი ჩონჩხი. ორი (ქვედა) ერთმანეთში იყო არეული. ზედა მესამე კი გამოტილი იწვა, ქრისტიანულად დაკრძალულის პოზაში. ინვენტარი არ იყო დადასტურებული.

სამარხი № 11 ქვაყუთია, მიწის ზედაპირიდან 0,3 მ-ზე მდებარეობს. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით, სიგრძე 1,9 მ, სიგანე 0,8 მ. სამარხი ოთხი კვით იყო შეკრული; გვერდებზე ქვიშაქვის ფილები ეწყო, თავში და ბოლოში კი ფიქლის ნატეხები. სამარხში დადასტურებული იყო სამი ჩონჩხის ერთმანეთში არეული ნაწილები.

სამარხეული მასალა არა ყოფილა აღმოჩენილი.

სამარხი № 12 ქვაყუთია, შედგენილი ქვიშაქვებისა და ფიქლის ფილებით. ზემოდან ედო ქვიშაქვის ორი ფილა, დაკეცილი რომელიც ბასრი იარაღით, სამარხი დამხრობილი იყო დასავლეთ-აღმოსავლეთით, სიგრძე 2,2 მ, სიგანე 0,8 მ. სამხრეთის კედელი შედგენილია ერთი ქვიშაქვის ფილით, ასევეა-

თავსა და ბოლოში. ჩრდილოეთის კედელი არ არის შემორჩენილი. სამარხი რამდენიმეჯერ არის გამოყენებული. ვერ დავადგინეთ თუ რამდენი ჩონჩხი იყო ჩასვენებული; ერთი თავის ქალის ნაწილი დასავლეთ კედელთანაა აღმოჩენილი, რამდენიმე თავის ქალა კი აღმოსავლეთ კედელთან იყო მიხვეტილი. შესაძლებელია სამარხის მრავალჯერ გახსნის გამო ჩრდილოეთის კედლის ქვა სულ მოაცილეს.

სამარხში აღმოჩნდა: 1. ორად გატეხილი თიხის ჯამი, რომელიც აღდგა, თიხა უხეშად არის დამუშავებული. იღო სამხრეთის კედელთან; 2. მინის გრეხილ-ღეროვანი სამაჯური დასავლეთის კედელთან, სამაჯური აღმოჩნდა სამარხის ძვლების ალაგების შემდეგ. კედლიდან ოციოდე სმ-ზე. 3. ფაიანსის მძივები.

სამარხი № 13 ქვაყუთია, ნაწილობრივ დაზიანებული. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. აკლია ჩრდილოეთის კედლის ერთი ნაწილი. შემოდან ბრტყელი ქვები ეხურა. სიგრძე 1.8 მ, სიგანე 0.9 მ. ძვლები ერთმანეთში იყო არეული. ეტყობა სამარხი რამდენიმეჯერ იყო გახსნილი და გამოყენებული დაკრძალვისათვის. ინვენტარი არ არის აღმოჩენილი.

სამარხი № 14 ნაწილობრივ დარღვეულია. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. შემოდან ეფარა პატარა ბრტყელი ფილები. ჩრდილოეთის კედლად გამოყენებული იყო № 15 სამარხის კედელი, დანარჩენი კედლები არ არის შემორჩენილი. სამარხში მხოლოდ ერთი მიცვალებული იყო დაკრძალული, გაშოტილი, ქრისტიანული დაკრძალვის წესით. ინვენტარი არ არის დადასტურებული.

სამარხი № 15 დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით, ქვაყუთია. ირგვლივ შემოწყობილი აქვს ბრტყელი ქვები, შემოდანაც დაფარულია ფილებით. მდებარეობდა № 14 სამარხის გვერდით, ინვენტარი არა ყოფილა დადასტურებული.

სამარხი № 16 ქვაყუთია, დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. შემოდან ელავა უსწორმასწორო ბრტყელი ქვები. თავსა და ბოლოში კედლები შედგენილი იყო ფიქლის ფილებით. ჩრდილოეთის კედლად გამოყენებული იყო ერთი მთელი ქვიშაქვის ფილა. სახურავი დაცობილია მიწის ზედაპირიდან 0.6 მ-ით. სიგრძე — 1.7 მ, სიგანე — 0.65 მ. გაწმენდის შემდეგ გამოჩნდა მხოლოდ ერთი ჩონჩხი, გაშოტილი. ჩონჩხის სიგრძეა 1.65 მ. ტანის ზედა ნაწილის ძვლები ცუდად იყო შენახული. № 16 სამარხით ჩაქრილი იყო სანახევროდ და დაზიანებული სხვა სამარხი. დაზიანებულ სამარხში დადასტურდა ორი გრეხილ-ტანიანი მინის სამაჯური და მძივები.

სამარხი № 17 ქვაყუთია, შემოწყობილი მომცრო ზომის ბრტყელი ქვებით. ასეთივე ქვები ეფარა შემოდანაც. დამხრობილი იყო დასავლეთ-აღმოსავლეთით. ერთი ჩონჩხი იყო დადასტურებული გაშოტილ პოზაში. გულზე ხელდაკრეფილი. ინვენტარი არ ახლდა.

სამარხი № 18 ქვაყუთია, დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლები ქვიშაქვის თითო ფილით არის შედგენილი. დასავლეთის კედელი ფიქალია, აღმოსავლეთისა კი ფიქალი და ქვიშაქვა. სამარხის სიგრძეა 2,5 მ, სიგანე 1 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცობილია 0,8 მ. სამარხში ერთი ჩონჩხია დადასტურებული, გაშოტილი, ხელებით მუცელზე. ჩონჩხის სიგრძე 1.6 მ. იღო ჩრდილოეთის კედელთან.

სამარხში აღმოჩნდა ძვლის ღილი და სარდიონის მძივი.

სამარხი № 19 ქვაყუთია დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. კედლები თითო ქვიშაქვის ფილით არის შედგენილი. სიგრძე 2,1 მ, სიგანე 0,8 მ.

სურ. 8

მიწის ზედაპირიდან სახურავი მდებარეობდა 0,9 მ-ზე. გაწმენდის შემდეგ გამოჩნდა ერთი ჩონჩხი (სიგრძე 1,75 მ), გაშოტილი, ხელებით მუცელზე. ინვენტარი არ არის დადასტურებული. სამარხის იატაკი ქვითკირით იყო მოვებული. ეს ერთადერთი შემთხვევა იყო, რომ სამარხს იატაკი ჰქონდა.

სამარხი № 20 თხელი ფიქლის ნაჭრებით შეკრული ქვაყუთია, დამხრობილი დასავლეთ აღმოსავლეთით, სახურავადაც ფიქალია გამოყენებული. სიგრძე 1,7 მ, სიგანეა 0,75 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,7 მ. დადასტურებულია ორი ჩონჩხი, ნაწილობრივ არეული. თავები დასავლეთით ეწყობ.

სამარხში აღმოჩნდა: 1. სპილენძის მავთულიანაგან შეკრული ჯაჭვი; 2. ძვლის დიდი; 3. მინის სამაჯურების ნატეხები.

სამარხი № 21 დიდი ზომის ქვაყუთია, დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხის კედლები შედგენილია თითო ქვიშაქვის ბრტყელი ფილით. ქვაყუთის სიღრმე 1 მ აღწევდა. მისი სახურავი ზედაპირიდან დაცილებულია 0,9 მ, სიგრძეა 2,1 მ, სიგანე — 1, 2 მ; სამარხი მიწით იყო სავსე. გაწმენდის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ის რამდენიმეჯერ არის გახსნილი და სამარხად გამოყენებული. უკეთ იყო შემონახული ზედა მიცვალებული, რომელიც ქვაყუთის ჩრდილოეთ ნაწილში იყო მოთავსებული (სიგრძე 1,65 მ), იწვა გაშოტილი, ხელებით მუცელზე. აღნიშნული ჩონჩხის ქვეშ კიდევ სამი ჩონჩხის ნაშთი იყო დადასტურებული, ერთმანეთში არეული. ზედა ჩონჩხი, ქვედა, პირველი ჩონჩხიდან დაცილებული იყო 0,6—0,65 მ. სამარხში აღმოჩნდა: 1. ლურჯი მინის სადაზედაპირიანი სამაჯური; 2. მწვანე მინის ღეროდაგრებილი სამაჯური; 3. ვერცხლის ბეჭედი; 4. სპილენძის დამტვრეული ბეჭედი; 5. ორი ცალი სპილენძის სფერული საკიდი; 6. მინის თხელკედლიანი კურკლის ნატეხები; 7. მოკიქული ჯამის ნატეხი.

სამარხი № 22 ქვაყუთია, შედგენილი ოთხი ქვიშაქვის ფილით. სიგრძეა 1,9 მ, სიგანე დასავლეთ ნაწილში — 0,1 მ, აღმოსავლეთ ნაწილში 0,7 მ; სახურავი ზედაპირიდან დაცილებულია 0,2 მ. სამარხი დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხში ძვლები ერთმანეთშია არეული უწესრიგოდ, ალბათ არაერთჯერადი დაკრძალვის გამო.

სამარხში დადასტურდა: 1. სპილენძის ორი სამაჯური; 2. რკინის სამაჯური; 3. ბეჭედი მინისთვლიანი; 4. მძივები.

სამარხი № 23, ქვაყუთია შედგენილი ქვიშაქვის ფილებით. სახურავად გამოყენებული იყო ფიქლის თხელი ნატეხები. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სიგრძე 2 მ; სიგანე 0,9 მ. სახურავი ზედაპირიდან დაცილებული იყო 1 მ-ით. სამარხი მიწით იყო სავსე. ქვაყუთის ჩრდილოეთ კედელთან გაიწმინდა თითქმის მთელი ჩონჩხი, რომელიც იდო გაშოტილი. სამხრეთის კედელთან მეორე ჩონჩხის ნაშთი იდო, ფეხებთან კი ერთი სხვა თავის ქალა. ეს მიუთითებს, რომ არაერთჯერად დაკრძალვასთან ცვაქვს საქმე.

სამარხში დადასტურებულია: 1. ვერცხლის ჯვარი, დაბალრელიეფური ჯვარცმის გამოსახულებით; 2. სპილენძის სამაჯური; 3. ვერცხლის ბეჭედი; 4. საყურე სამი ბურთულით; 5. სარდიონის, მინისა და გიშრის მძივები.

სამარხი № 24, ქვაყუთია დამხობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. იგი შედგენილია ქვიშაქვის ფილებით. სიგრძე 2,1 მ; სიგანე 0,7 მ. სახურავი მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 0,8 მ-ზე. გაწმენდის შემდეგ გამოჩნდა ერთი ჩონ-

ჩხი, გაშოტილი და ორი თავის ქალა უფრო ადრე დაკრძალულებსა. ჩონჩხის ფეხებთან.

სამარხში ნივთები არ იყო აღმოჩენილი.

სამარხი № 25 ქვასამარხია დამხობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხი შედგენილია ქვიშაქვის ფილებით. სიგრძე 1,8 მ; სიგანე 0,7 მ; სახურავი რამდენიმე ქვისგან არის შედგენილი. მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,6 სმ; დადასტურებულია ერთი ჩონჩხი, გაშოტილი, გულადმა მწოლიარე, სამარხეული მასალა არ არის დადასტურებული.

სამარხი № 26, დამხობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. შედგენილია პატარა ზომის ფილებით და ნაგლეჯი ქვებით. ზევიდანაც ასეთი ქვები ეფარა. სახურავი მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,7 მ-ით. სიგრძეა 1,6 მ, სიგანე 0,6 მ. სამარხში ერთი ჩონჩხი აღმოჩნდა. რომელიც იღო გულადმა, გაშოტილი.

სამარხში დადასტურებულია: 1. მინის, გიშრის, სარდიონის მძივები; 2. სპილენძის თუ ვერცხლის სფერული საკიდი; 3. საყურე; 4. ორი მომცრო მონეტა გახვრეტილი. ალბათ გულზე ჩამოსაკიდებლად იყო გამოყენებული.

სამარხი № 27 ქვაყუთია, შეკრული ოთხი მსხვილი, გათლილი ფილით. ზემოდანაც ორი ასეთივე ბრტყელი ქვა ეხურა. სამარხი დამხობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხი მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,5 მ-ით. სიგრძე 1,9 მ. სიგანე 0,9 მ. სამარხში სხვადასხვა დროს დაკრძალული ორი მიცვალებულის ჩონჩხია დადასტურებული. ძვლები ერთმანეთში იყო არეული. სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი № 28 ქვაყუთია, შეკრული ოთხი ბრტყელი ქვისაგან. დამხობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სამარხის გვერდები ქვიშაქვის ფილებია, თავსა და ბოლოში კი ფიქალია. სიგრძე 1,95 მ, სიგანე 0,9; სახურავი ზედაპირისაგან დაცილებულია 0,55 მ-ით. ძვლები არეულია. სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი № 29 უფრო ქვაყუთის ნაშთს წარმოადგენს, რადგან გარდა იმისა, რომ ძვლები იყო არეული ერთმანეთში, ქვის ფილები ისეთნაირად იყო განლაგებული, რომ ვერც სამარხის ზომებსა და ვერც მის დამხრობას ვერ ვიძლევიო. არც სამარხეული ინვენტარი იყო დადასტურებული.

სამარხი № 30 ქვაყუთია დამხობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. იგი შეკრულია ქვის ფილებით. ჩრდილოეთის და სამხრეთის კედლები ორ-ორი ქვითაა შედგენილი. თავსა და ბოლოში კი თითო ფიქალია ჩადგმული. სახურავად პატარა ზომის ბრტყელი ქვები იყო გამოყენებული სიგრძე 1,95 მ; სიგანე 0,6 მ; მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,55 მ; სამარხში ერთი ჩონჩხი იყო დადასტურებული. იღო გულადმა, გაშოტილი, ხელებით მკერდზე. სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი № 31 შედგენილია რიყისა და ნაგლეჯი ქვებით. ზემოდანაც რამდენიმე ქვა ეფარა, სიგრძე 1,95 მ, სიგანე 0,65 მ. ზედაპირიდან სამარხის სახურავი დაცილებული იყო 0,5 მ. ჩონჩხის ძვლები ერთმანეთში იყო არეული. სამარხი უინვენტაროა.

სამარხი № 32 ქვაყუთია თლილი ქვებით შეკრული. ზემოდანაც ასეთივე ორი ქვა ეფარა, სიგრძე 1,9 მ; სიგანე 0,7 მ. მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 0,4 მ. სამარხში ძვლები უწესრიგოდ იყო მიმოფანტული.

დადასტურებულია მხოლოდ ვერცხლის ერთი საყურე.

სამარხი № 33 თლილი ქვებით შედგენილი ქვაყუთია. სახურავადაც გათლილი ქვები ეფარა. დამხობილი იყო დასავლეთ-აღმოსავლეთით, სიგრძე

2 მ. სიგანე 0,95 მ: მიწის ზედაპირიდან სახურავი დაცილებულია 0,9 მ. სამარხი მიწით იყო სავსე. გაწმენდის შემდეგ გამოჩნდა ორი ჩონჩხი, თავებით დასავლეთით.

სამარხში დადასტურებულია: 1. მინის და პასტის მძივები; 2. სპილენძის ბეჭდები; 3. სპილენძის რგოლები.

სამარხი № 34 ქვაყუთია გათლილი ქვებით შედგენილი. ზემოდანაც ასეთი ქვები ეფარა. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. ირგვლივ შემოუყვებოდა ქვითა და აგურით კირის ხსნარზე ნაშენი დაახლ. 20 სმ. სისქის კედელი. სამარხის სიგრძეა 2,15 მ, სიგანე 1 მ. ზედაპირიდან დაცილებულია 0,7 მ-ზე. სამარხში ერთმანეთში არეული ოთხი ჩონჩხი იყო დადასტურებული.

სამარხში აღმოჩნდა: 1. ფაიანსისა და პასტის მძივები; 2. მინის სამაჯურის ნატეხები.

სამარხი № 35 ქვაყუთია გათლილი ქვებით შეკრული, ზემოდანაც 2 ასეთი ქვა ეფარა. ქვაყუთი დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. სიგრძე 2 მ; სიგანე 0,8 მ. ზედაპირიდან სახურავამდე 0,8 მ-ია. დადასტურებულია ერთი ჩონჩხი, გულალმა გაშოტილი დაკრძალული მიცვალებულისა. ჩონჩხს თავი არა ჰქონდა.

სამარხში აღმოჩენილია 1. სარდიონისა და მინის მძივები; 2. მინის სამაჯური; 3. საკინძების ნატეხები; 4. მოჭიქული ჭურჭლის ნატეხი; 5. ფაიანსის მედალიონი (ნაკლული).

განხილული სამარხების მიხედვით აშკარა ხდება, რომ საქმე უნდა გვექონდეს ძვ. გავაზის მასობრივი სამაროვნის ნაწილთან. სამარხთა განლაგება მიჯრით, განსაკუთრებით ეკლესიის სიახლოვეს, გარკვეული პატივის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რამდენადაც ეკლესიისაგან მოშორებით ასეთ სურათს ვეღარ ვხვდებით.

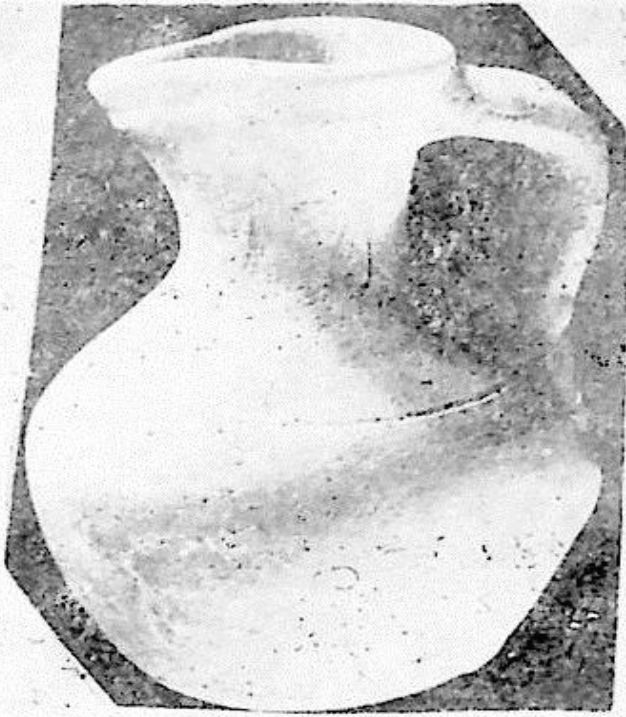
სამარხთა მოწყობის მხრივ თითქმის ყველა მათგანი, მცირეოდენ განსხვავებებს თუ არ ჩავთვლით, ერთნაირადაა ნაგები: ბრტყელი ქვებით შეკრულ ქვაყუთებს წარმოადგენენ. დამხრობა ყველგან ერთნაირია დასავლეთ-აღმოსავლეთით.

სამარხთა უმეტესობა კოლექტიურია, უმთავრესად არაერთდროული დაკრძალვით. ამიტომაც ხშირად დაკრძალულთა პოზა ვერ დგინდება, რადგანაც სამარხები უწესრიგო ძვლების გროვებს წარმოადგენენ. სამარხთა დიდი ხნის განმავლობაში მრავალჯერადი გამოყენების გამო, მოკლე ქრონოლოგიური პერიოდის წარმოდგენა ვერ ხერხდება. ორ შემთხვევაში სამარხები ერთმანეთზეა გაშენებული, თუმცა ვერც ეს დაგვეხმარება ვიწრო ქრონოლოგიისათვის, რამდენადაც სამარხები უინვენტაროები იყო.

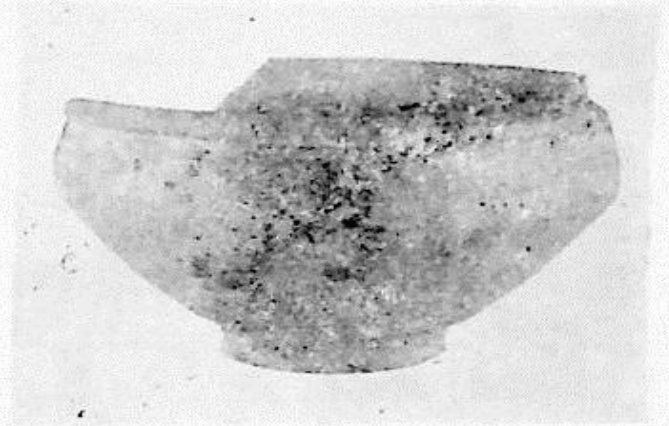
სამარხეული მასალა მეტნაკლებად 16 სამარხშია დადასტურებული. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ინვენტარის სიმცირეს, ის საკმაოდ მრავალფეროვანია და მნიშვნელოვანია.

თიხის ჭურჭელი სამარხებში 5 ნიმუშით არის წარმოდგენილი. აქედან ერთია დოქი (სურ. 9). სამყურა ბალახის მოყვანილობის პირით. მეორე ჯამი საღებდაპირიანი (სურ. 10), ერთი ჩაიდნისებური პატარა ჭურჭელი და ორიც მოჭიქული ნატეხი. მოჭიქული ნატეხები შემთხვევით უნდა იყოს სამარხებში მოხვედრილი და ამდენად მათზე არ გავაგრძელებთ ლაპარაკს. რაც შეეხება ჯამსა და დოქს, ისინი ყოველდღიური სახმარი ჭურჭლეულის ნიმუშებს განეკუთვნებიან, და იმეორებენ მეტად ცნობილ ფორმებს. დოქი გარეგანი იერით

უფრო არქაულ ნიმუშებს მოგვაგონებს, თუმცა ტექნოლოგიური მხარეებით
ტიპურია ფეოდალური ხანისათვის.

სურ. 9

სურ. 10

1970 წლის გათხრების დროს სამარხებს შორის აღმოჩნდა ჩალისფრად
გამომწვარი, თხელკედლიანი ცალყურა ჭურჭელი, რომელსაც ჩაიდნისებური

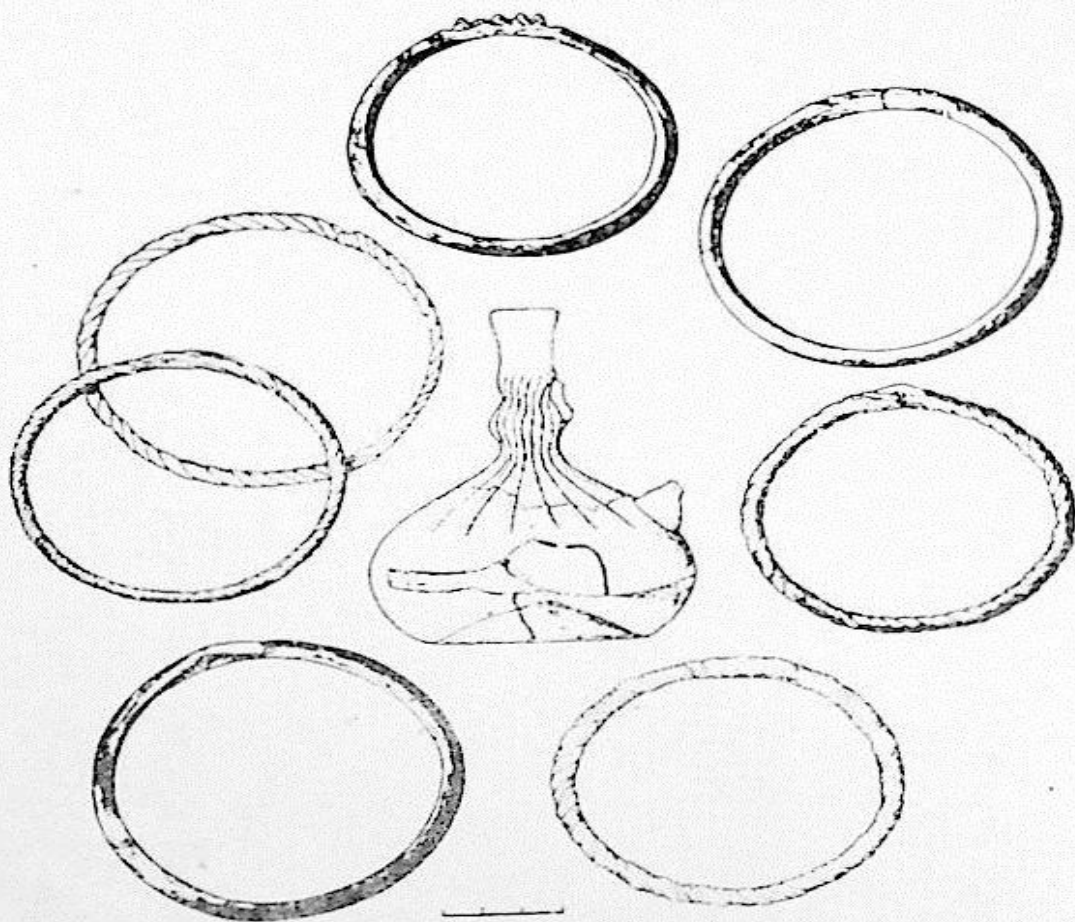
სურ. 11

ნისკარტი აქვს (სურ. 11). აღმოჩენის ადგილის მიხედვით იგი შეიძლება რო-
მელიმე დარღვეულ სამარხს დავუკავშიროთ. იგი თავისი ორიგინალური ფორ-

მით იქცევს ყურადღებას. მსგავსი სპილენძის თხელფურცლოვანი ჭურჭელი აღმოჩნდა რუსთავის სამაროვანზე (სამარხი № 21)¹.

მინის ნივთები სამარხებში წარმოდგენილია მცირე ზომის მინის ჭურჭლით, სამაჯურებითა და მძივებით. მინის ჭურჭელი თხელკედლიანია, დადატურებულია № 9 სამარხში, ძლიერ მიაგავს რუსთავსა და სიონში აღმოჩენილ ჭურჭლებს² (სურ. 12).

სამარხებში ყველაზე უკეთ მინის სამაჯურებია წარმოდგენილი. აღმოჩენილია 10 მთელი სამაჯური და რამდენიმე — ნატეხების სახით, სამაჯურები ყველა რკალშეკრულია, სადა ან დაგრებილი ზედაპირით (სურ. 12). სამაჯურები დამზადებულია მუქი-მოშავო, მოყავისფრო, ცისფერი, ნაცრისფერი, ღია მწვანე მინისაგან. შავი მინის სამაჯურები შედარებით განიერია, განაკვეთში ბრტყელი. ღეროდაგრებილ სამაჯურებში გამოიჩენება წვრილგრებილიანი და შერეული სამაჯურები. ყველგან მირჩილვის ადგილები გამსხვილებულია.

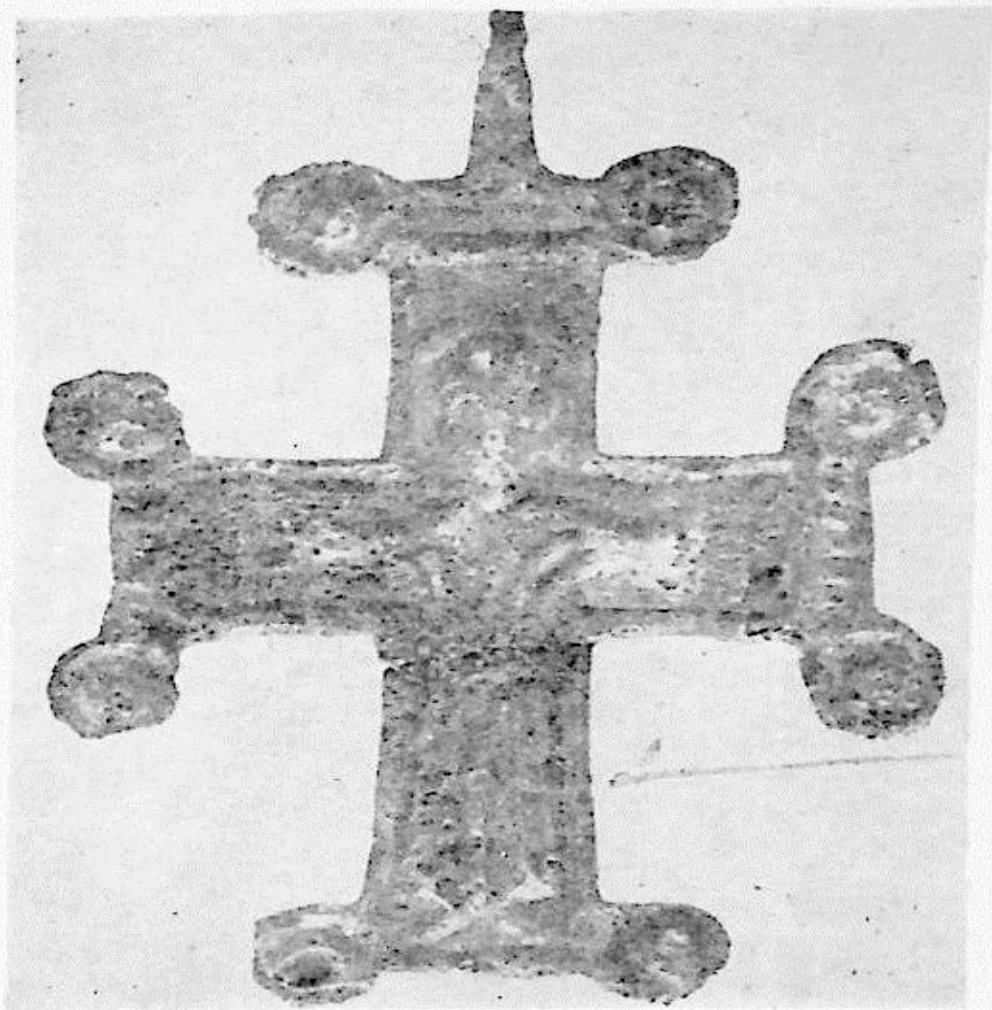
სურ. 12

სხვა სამკაული სამარხებში წარმოდგენილია საყურეების, მძივებისა და მძივსაკიდების, ასევე ბეჭდების სახით. მასალა ძირითადად სპილენძისაა. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ვერცხლის ჯვარი № 23 სამარხში აღმოჩენილი (სურ. 13). ზედ დაბალი რელიეფით ჯვარცმაა გამოსახული.

1. ლ. კილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, გვ. 139—240, ტაბ. XXVIII—1.

2. ლ. კილაშვილი, დასახ. ნაშრ. ტაბ. XXVII—2; რ. რაშიშვილი, ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, I სიონი, 1970. ტაბ. XXI—4.

სამაროვნის ტერიტორიაზე. ერთ-ერთ სადაზვერვო თბრილში, ძვ. გავაზის ეკლესიიდან აღმოსავლეთით, დაახლოებით 30 მ-ზე დარღვეულ სამარხებს შო-

სურ. 13

რის, სადაც ზემოთ აღნიშნული სამარხეული მასალის მსგავსი ინვენტარი იყო დადასტურებული, აღმოჩნდა კარგად დაცული ვერცხლის მონეტა აბუ-საიდისა, (XIV ს.) რის მიხედვითაც სამაროვნის ზედა თარიღი შეიძლება XIV საუკუნით განისაზღვროს. წინასწარული ვარაუდით სამაროვანი X—XIV სს შეიძლება დათარიღდეს. დათარიღებისათვის მნიშვნელოვანია № 26 სამარხში აღმოჩენილი ორი გახვრეტილი მონეტა, საკიდათ გამოყენებული, რომლებიც ჯერჯერობით არ არის შესწავლილი.

I.II. დაზვერვები საქობოში

1971 წ. კამპანიისას ახალსოფლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ჩაატარა დაცვითი ხასიათის სამუშაოები ლაგოდების რაიონის სოფ. საქობოში. იგი ახალსოფლიდან დაცილებულია დაახლოებით 30 კმ-ით. მდებარეობს ალაზნის ველზე, დასახლებულია სიღნაღის რაიონის სოფ. საქობოდან გადმოსული მოსახლეობით. სახელიც ამიტომვე აქვს შერქმეული. წლების განმავლობაში აქ მიწის სამუშაოების დროს ჩნდებოდა ხოლმე არქეოლოგიური ნივთები, რომელთა დიდი ნაწილიც იკარგებოდა. რამდენიმე წლის წინ, აქ, მუზეუმიდან მივლი-

ნებული იყვნენ უფროსი მეცნიერი თანამშრომლები დ. თუშაბრამიშვილი და ი. გავოშიძე. ასევე მუზეუმის ყოფილი თანამშრომელი, აქაური მკვიდრი ც. ქოქუაშვილი. მათ გულდასმით დაზვერეს აღნიშნული ადგილები, მოაგროვეს დარღვეული სამარხებიდან მომდინარე მასალები და ჩამოიტანეს მუზეუმში 1970 წ. ჩვენმა ექსპედიციამ გავაზელი ოთარ თათარაშვილის მეგზურობით, რომელიც იმეამად საქობოში იყო დროებით ჩასული, მოაწყო საქობოს მიდამოების არქეოლოგიური დაზვერვა. ექსპედიციას იმეამად არ შეეძლო სათანადო ზომების მიღება, რადგანაც მას საამისო რწმუნება არ გააჩნდა. ერთადერთი რაც მაშინ შევძელით იყო ის, რომ გულდასმით დაზვერეთ ეს ადგილები, მოვკრიფეთ მასალა და წამოვიღეთ თბილისში. საქობოს ძეგლების დანგრევა არ შეჩერდება, სანამ არ გაითხრება ის სამარხები, რომელსაც მდინარე ხრამავს ძირს უთხრის და ყოველნაირად ანადგურებს ძვირფას მასალას. მდინარე საკმაოდ პატარაა, მაგრამ გაზაფხულობით, წყალდიდობის დროს, საკმაოდ ზვირთდება. სამაროვნის ადგილზე ჰქმნის მუხლს, რომელსაც ძირს უთხრის და ანგრევს (სურ. 14). სამარხთ- დიდი ნაწილი უკვე დაღუპულია. საჭიროა დარჩენილის პატრონობა და შესწავლა. ამ მიზნით ახალსოფლის ექსპედიციამ 1971 წ. სადაზვერვო გათხრები ჩაატარა აქ.

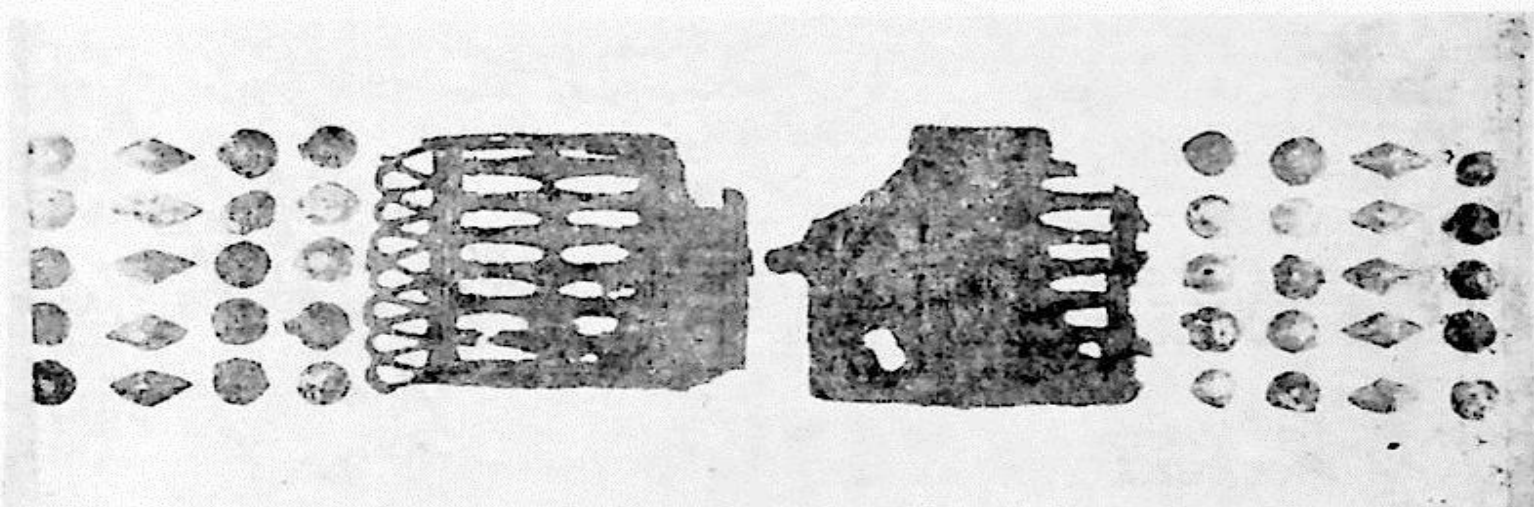

სურ. 14

მდინარის მარჯვენა ნაპირზე სამი სადაზვერვო თხრილი დავდეთ (ზომით 4×3 მ), ნაპირისგან მოცილებით კი ერთი — სამაროვნის სავარაუდო გავრცელების დასადგენად.

კორდოვანი ფენა აქ საკმაოდ მაგარია, რაც დამახასიათებელია ამ ადგილებში ალაზნის ველისათვის. სამარხის ნაშთები თუ სამარხები, როგორც მდინარის ფლატის კრილში ჩანს, უნდა მდებარეობდნენ დაახლოებით 1,5 მ, შემდეგ კი მდინარეული სილაა, სადაც წყალი ამოდის. I თხრილში, მდინარიდან ჩანდა ნაქვევრალი და კიდევ სხვა ნიშნები, რაც მიგვითითებდა აქ სამარხის არსებობაზე, მართლაც პირველი თხრილის დაღრმავებაზე გამოჩნდა ჯერ თიხის კურკული და შემდეგ კი ძვლებიც. იგი ორმოსამარხის ტიპისა ყოფილა, ნაწილობრივ დარღვეული. მიცვალებული წევს მარჯვენა გვერდზე მოკრუნჩხული, ხელები

ნიკაპთან აქვს მიტანილი. დამხრობილი დასავლეთ-აღმოსავლეთით. თავი უდევს დასავლეთით. ჩონჩხი მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 1,4 მ-ით. სამარხის ნაშთი ჩვენ აღვნიშნეთ როგორც სამარხი № 1. დადასტურებულია: 1. ცალყურა ღოჭი. იღო თავთან; 2, 3. თიხის ჭურჭლები, ედგა თავთან მაგრამ ისე იყო დაშლილი, რომ აღდგენისას დაიფშვნა; 4. სპილენძის ძეწკვი ყელის არეში; 5. შინის მძივები; 6. მომცრო თიხის ქოცო (სიმაღლე 0,50 მ), ჩაფლული ჩონჩხის წინ; ზედ ეფარა თხელი ფიქალი. სამარხის ირგვლივ მიწის აღებისას კვლავ გამოჩნდა ოთხი მომცრო ქვევრი. სამი მათგანი დარღვეული იყო, მეოთხე კი თითქმის მთელი. ე. ი. სურათი ნათელია, რომ საქმე გვაქვს ნაწილობრივ დარღვეულ სამარხთან, რომელშიაც ჩაუტანებიათ ხუთი მომცრო ქვევრი და სხვა თიხის ჭურჭელი. ნაწილი სამარხისა მდინარისაგან იყო ჩამოჭრილი და ორი ქვევრი ჩანდა ქრილში. ქვევრების ჩატანება აქ წესი ყოფილა. ქვევრები სავსე იყო წყლით. ისინი უშუალოდ მდინარისეულ ფსკერზე (2 მ სიღრმეზე) მდებარეობდნენ.

სურ. 15

აღნიშნული სამარხის გვერდითვე მეორე დარღვეული სამარხიც იყო დადასტურებული. ჩონჩხი არ იყო შემორჩენილი. სამარხში აღმოჩნდა თიხის ოთხი სამფება ჭურჭელი და ორი თასი.

სამარხი № 2 გაითხარა მეორე თხრილში, იგი ორმოსამარხის ტიპისაა, მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 1,7—1,8 მ-ზე, მიცვალებული წევს მოკრუნხული. მარჯვენა გვერდზე. მარცხენა ხელი წინ აქვს გაწეული, მარჯვენა უფრო წინ. დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთით. წვივის ძვლები აკლია. შემორჩენილი ჩონჩხი 0,9 მ-ია. ჩონჩხის წინ მომცრო ქვევრი დგმულა, რომლის წაქცევისას ჩონჩხი დაზიანებულა. თავის ქალიდან ჩრდ-ით 1 მეტრზე იყო დერგი (სიმაღლე 0,5 მ). უფრო ჩრდ-ით კვლავ ქვევრის ნაწილია. ქოცოები თუ ქვევრები აღნიშნულ სამარხში უშუალოდ სამარხის დონეზეა დალაგებული. სხვა დარღვეულ სამარხებში კი ჩადგმული იყო სამარხებივე ისე, რომ ქვევრების პირები აქ ჩონჩხის დონემდე აღწევდა. ჩონჩხის ჩრდილოეთით დერგის ქვის სახურავთან თავის ქალა იღო. ეტყობა მიცვალებულისათვის ჩაუტანებიათ სხვა მიცვალებულის თავის ქალაც — შეიძლება ნადავლისა თუ ტროფეის სახით. სამარხს

ეკავა 2 მ×2 მ ფართობი. გარდა აღნიშნული სამი მომცრო ქვევრისა თუ დერ-
გისა დადასტურებულია თიხის დოქი, სამფეხა ცალყურა ქილა და ცალყურა
ჭურჭელი. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ტყავის სარტყელი — შემკუ-
ლი ხუთრიგად გაწყობილი მრგვალბრტყელი და რომბული სპილენძის ღილაკე-
ბით (სურ. 15).

საქობოში ჩვენს მიერ გათხრილი სამარხები თუ სამარხის ნაშთები შეიძ-
ლება მივაკუთვნოთ ალაზნისველური, ან, როგორც სხვანაირად უწოდებენ, „ჭე-
რული“ ან „იალუილუ თეფეს“ კულტურის მატარებელ ხალხს.

Л. А. ЧИЛАШВИЛИ

АХАЛСОПЕЛСКАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ

В 1970—1971 гг. Ахалсопелская археологическая экспедиция производила раскопки на территории с. Ахалсопели (Кварельский р-н) и совершила защитные работы около с. Сакобо Лагодехского района.

В самом Ахалсопели раскопки производились на территории «Копалэ» и во дворе церкви «Дзвели Гавази».

* * *

«Копалэ» является одним из основных объектов городища, полевые исследования которого начались при первой же компании, в 1969 г. «Копалэ», по-видимому, древний сельскохозяйственный район сильного поселения, раскинутого в междуречьи р.р. Аванис-хеви и Юлда. Расстояние между реками 700—800 м. Длина аграрного района приблизительно 1,5 км. Средневековое поселение частично охватывает и с. Ахалсопели, где во время земляных работ часто встречается характерная для средневековья поливная керамика.

Территория «Копалэ» не заселена, в связи с чем ее первоначальный облик сохранился почти без изменений. По всей вероятности здесь был расположен аграрный район того огромного поселения, которое возникло еще в бронзовую эпоху. Земледельческую зону «Копалэ» можно считать уникальной; по середине ее проходит канал, орошавший всю территорию, по обе стороны канала расположены поместья и усадьбы. Вода в канал поступала из р.р. Аванис-хеви и Юлда. Первая река более многоводная и никогда не высыхает, поэтому она являлась главным источником канала, хотя низкое гипсометрическое расположение реки, требовало сложную технику для проведения трассы в горных условиях. Этим, Ахалсопелская оросительная система отличается от других. Второй источник канала р. Юлда находится на уровне оросительной системы и проведение от нее канала не составляло трудности.

Трасса канала хорошо прослеживается непосредственно на территории «Копалэ». Он следует параллельно вышеупомянутым рекам и теряется в заселенных местах села. По преданию 35—40 лет тому назад следы канала направлявшегося к долине Алазани были заметны и в противоположной стороне села. Таким образом выяснено, что ирригационной системой орошалось не только «Копалэ», но и примыкавшие к Гавази и «Копалэ» обширные места в междуречье Аванис-хеви и Шоро-хеви (Юлда втекает в Шоро-хеви) почти до Алазани.

Данная ирригационная система лишь один компонент всей аграрной зоны, которая разделена на отдельные поместья и усадьбы, отго-

рожденные каменными стенами. Между ними хорошо прослеживаются проходы и даже центральные «улицы» ширина которых достигает до 3-х метров. По оградкам, выложенным из крупных глыб и булыжника, нельзя не заметить, что «Копалэ» составляло не единое поместье, и отдельные участки были использованы в основном под виноградники. По этой причине археологические слои тут не засвидетельствованы и обнаруженный материал носит случайный характер.

Во время полевых исследований «Копалэ», в некоторых из участков засвидетельствованы небольшие холмы. После раскопок пяти подобных холмов, выявлены цоколы однотипных, примитивных четырехугольных помещений, возвышающихся от уровня земли до метра. Все они приблизительно квадратные, длина стен колеблется от 4 до 6 м., построены рваным камнем на глиняном растворе, толщина стен 0,6—0,8 м. Все помещения без дверей и окон. Предполагается, что это лишь сохранившиеся нижние части стен, вернее цоколы простых сооружений, на которых возводились основные стены из глинобитя или дерева. Эти помещения нельзя считать жилыми из-за примитивности; было бы правильнее их отнести к временным стойбищам на время полевых и хозяйственных работ.

При раскопках вышеупомянутых построек археологический инвентарь почти не засвидетельствован, если не считать нескольких фрагментов глиняной посуды и «квеври» (крупный сосуд для хранения вина) в помещении № 5. Исключение составляет помещение № 2, которое носит следы вторичного использования. По технике постройки оно не отличается от других, сооружено из булыжника и рваного камня на глиняном растворе, ширина стен 0,8 м, высота 1 м, мощность культурного слоя достигает 1,3 м. Как выясняется, в позднем средневековье его использовали под кузницу, на что указывают железные предметы, шлаки и обугленная земля. Кроме некоторых железных изделий неизвестного назначения, здесь засвидетельствованы «цалди» (предмет с односторонним лезвием предназначенный для обрезки виноградных лоз и веток деревьев), ножницы, два наконечника стрел, пряжка, кольцо и до 30 четырехугольных в сечении крупных гвоздей. Тут же обнаружена глиняная чаша, частично деформированная от огня, по форму которой можно восстановить. Весь комплекс с помощью чаши можно датировать XV—XVII вв. Самое главное — инвентарь не носит следы употребления и, по-видимому, изготовлялся на месте. Предположительно, четырехугольные сооружения «Копалэ» представляли собой временные стоянки приблизительно с IX—X вв. В позднее средневековье одно из таких сооружений было использовано, вторично, под мастерскую, которая подверглась внезапной катастрофе, по-видимому, в первой четверти XVII в. при нашествиях кизилбашей.

Помещение № 2 изучено лучше по сравнению с другими, поскольку экспедиции удалось рассчитать не только само помещение, но и небольшой дворик примыкавший к нему. По всей вероятности, двор образовался для нужд мастерской. Экспедиции удалось раскопать весь двор и восстановить картину сооружения — мастерской. О самом сооружении мы уже говорили, что касается двора, он был обнесен оградой из крупных глыб и булыжника (длина 26 м, ширина 15 м.). Двор таких размеров был вполне достаточен только для нужд мастерской. В северной части двора раскопаны три «квеври», в одном из них засвидетельствованы косточки от винограда.

Отдельные усадьбы и поместья, обнесенные оградой дворы, оросительная система и частые находки крупных сосудов для хранения вина, явно указывают на аграрный характер объекта, в котором ведущим видом хозяйства выделяется виноградарство и виноделие. Такое пред-

положение выглядит более убедительным после обнаружения и расчистки четырех давилен.

Давильня № 1 раскопана во дворе пасеки совхоза на территории «Копалэ». В плане она прямоугольная. Давильня сооружена из булыжника и гальки на известковом растворе. Длина снаружи 4,95 м, ширина — 3 м. Длина внутри 4,8 м. Давильня разделена каменной стеной на две части. Сохранились: цокольная часть, фрагмент перегородки, часть западной стены. Толщина дна 0,45 м. Стена — перегородка и боковые стены внутри возведены не вертикально, а с наклоном ко дну. В западной части стены непосредственно в камне выдолблен желобок для стока виноградного сока. «Квеври» или какие-либо сосуды для вина поблизости не обнаружены. Полагается, что два раздела в давиле предназначались для винограда разных сортов, и цвета, что безусловно указывает на высокую культуру виноделия.

Вторая давиленья также раскопана на «Копалэ». По сравнению с другими, она не является самостоятельным сооружением и пристроена к миниатюрной церковке, оригинальной своими маленькими размерами. Она сооружена крупной галькой, изнутри отштукатурена. Сохранились незначительные части фресковой живописи. В восточной гладкой стене оконный проем с арочным перекрытием. В южной стене имеется небольшая ниша с сейфом. Размеры церкви 0,83×1,15 м. Высота от пола до арки окна 1,85 м к северной стене пристроена давиленья с двумя разделами. Она носит следы переделки. Возможно западная часть была пристроена позднее. Какое отношение имеет церковка к давиле трудно установить. По нашему мнению они составляют один комплекс церковно-аграрного назначения. Здесь, по-видимому, располагалось церковное хозяйство и в данном случае церковка, вернее имитация церкви (филлал церкви) всего лишь олицетворяет представителя собственника поместья.

Третья давиленья обнаружена на территории современного кладбища. Она характеризуется теми же формами, что и первая: сооружена из камня на известковом растворе, состоит из двух частей.

Четвертая давиленья раскопанная в винограднике в самом селе, отличается от предыдущих. Она меньше по размерам сооружена из камня на известковом растворе и состоит только с одного раздела.

Из всех описанных давилен следует особо выделить вторую. Тщательное изучение комплекса церковки с давилею позволило нам предположить, что церковка из-за ее небольших размеров и расположения с давилею являлась хозяйственным сооружением для церковного представителя, той большой церковной организации, чьи поместья находились на «Копалэ». То, что «Копалэ» частично или целиком принадлежало церкви видно из того, что и сегодня оно представляет священное место имени Святого Георгия. Акад. И. А. Джавахишвили отмечал, что «Копалэ» и Святой Георгий — бог луны означают одно и то же¹. Какой церкви принадлежали поместья «Копалэ» трудно определить. Здесь находились две сильные церковные организации — старогавазская — основанная в раннехристианской эпохе во имя божьей матери «Ковладцминда» и храм Святого Георгия в Дарбазовани в 3-х км. севернее от «Копалэ», имя которого носит священное место на «Копалэ». Если верить топонимическому материалу, ритуальным обрядам и преданиям, то предпочтение, как владельцу этих местностей, следует отдать храму св. Георгия.

¹ И. А. Джавахишвили, История грузинского народа, I, 1960, стр. 97 (на груз. языке).

* * *

В 1970 г. во дворе раннехристианской церкви «Дзвели Гавази», экспедиция приступила к исследованию могильника средневековой эпохи. За два сезона полевых работ, у восточной стены церкви всего раскопали 35 погребений. Это лишь незначительная часть могильника, охватывавшего всю территорию вокруг храма.

Все погребения однотипны: представляют каменные ящики составленные из плоских каменных плиток. Каменные ящики ориентированы с запада на восток, почти все они коллективные разновременным захоронением. Поэтому, часто в них засвидетельствована груда человеческих костей и позу погребенных трудно установить. Также затруднительно представить узкую хронологию могильника.

Инвентарь найден лишь в 16 погребениях. Несмотря на малочисленность погребального материала он разнообразен и весьма интересен.

Глиняная посуда, если не считать двух фрагментов поливной керамики, которые по всей вероятности попали в погребения случайным образом, представлена кувшином, чашей и маленьким тонкостенным сосудиком в виде чайника. Последний повторяет форму обнаруженного на руставском могильнике медного сосудика, датированного XII—XIII вв.²

Сравнительно много обнаружено стеклянных изделий. Они представлены в виде браслетов, бус и тонкостенных сосудов. Из множества фрагментов тонкостенных сосудов реставрирован лишь один сосудик с ручкой, с рельефно обработанной поверхностью. Аналогичные стеклянные изделия обнаружены в могильниках XII—XIII вв. Рустави³ и Сиони⁴.

Обнаруженные в погребениях стеклянные браслеты более многочисленны и разнообразны. Засвидетельствованы браслеты с гладкой поверхностью и витые. Они изготовлялись из черного, голубого, серого, светлого и зеленого стекла. Черные браслеты больших размеров и более плоские в сечении.

В погребениях представлены украшения в виде медных и серебряных серег, бус и колец и подвесок; бус из разных минералов, фаянсовых медальонов и др. Особо должны отметить серебряный крест, найденный в погребении № 23, на котором низким рельефом изображено распятие Христа.

В погребении № 26 найдены две монеты, которые еще не определены. Третья серебряная монета обнаруженная около разрушенных погребений принадлежит Абу-Саиду (XIV в.). По погребальным материалам и монете могильник можно предварительно датировать X — XIV вв.

* * *

В 1971 г. Ахалсопелская экспедиция произвела защитные работы античного могильника в с. Сакобо Лагодехского района. Маленькая безымянная река изменив свое русло, стала подмывать и разрушать погребения, инвентарь которых либо погиб, либо утерян. Так продол-

² Л. А. Чилашвили, Город Рустави, Тб., 1958 г. таб. XXXII-1.

³ Л. А. Чилашвили, Ук. соч., табл. XXVII-2.

⁴ Р. Рамишвили, Археологические памятники Иорского ущелья, I, табл., XXI-4.

жалось несколько лет. Разведки сотрудников Музея и членов экспедиции показали, что могильник надо спасти и произвести охранные раскопки.

В первую очередь надо было установить территорию могильника, для дальнейших исследований и спасти полуразрушенные погребения, расположенные непосредственно на берегу реки. С этой целью на правом берегу реки были проложены четыре разведочные траншеи размером 4 м × 3 м.

Разведки показали, что погребения были расположены не глубже 1,8 м. На этом же уровне засвидетельствована глиняная посуда («квеври», чаши), которая относится к разрушенным погребениям. В первой траншее было препарировано разрушенное погребение, инвентарь которого виднелся в обрыве реки. Мы его обозначили как погребение № 1. Костяк лежал на правом боку, в скорченном положении, ориентирован, с запада на восток. Погребальная яма расположена на глубине 1,4 м. В погребении засвидетельствованы: 1) глиняной кувшин с одной ручкой, 2—3) сильно поврежденные глиняные сосуды, формы которых не устанавливаются, 4) медная цепочка, 5) бусы, 6) большой кувшин (в виде «квеври», (высота 0,5) зарытый в землю перед покойником и укрытый тонким сланцем. Вокруг костяка были зарыты в землю еще 4 «квеври», из которых один совершенно цел, а другие повреждены.

Рядом с вышеописанным погребением расположено разрушенное погребение. Кости не сохранились. Засвидетельствованы четыре чаши с тремя ножками и еще два глиняных сосуда.

Погребение № 2 раскопано во второй траншее, на глубине 1,7—1,8 м. Костяк лежал на правом боку в скорченном положении. Ориентировано с запада на восток. Могильная яма занимает 4 кв. м. (2 м × 2 м). Вокруг костяка лежали три сосуда для вина. В отличие от первого погребения, где «квеври» были зарыты в землю, в захоронении № 2 винные сосуды, в погребальной яме, располагались на уровне костяка. Помимо вышеотмеченных винных сосудов в погребении найдены также другие глиняные изделия — чаша на трех ножках и сосуд с одной ручкой. Особо надо отметить обнаружение истлевшего пояса из кожи, украшенного круглоплоскими и ромбовидными медными пластинками.

Могильник, на котором экспедиция производила защитные раскопки, расположен в Алазанской долине, в зоне распространения т. н. Алазанской культуры, или как иначе называют Яллойлутепинской, или же культурой эров.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. „კოპალე“ ნაგებობა № 2 გათხრების დროს.
- სურ. 2. ლითონის ნივთები № 2 ნაგებობიდან.
- სურ. 3. ნაგებობა № 2 და ეზო.
- სურ. 4. სპილენძის თევში მხედრული წარწერით (№ 2 ნაგებობის ეზოდან).
- სურ. 5. საწნახელი № 1.
- სურ. 6. „კოპალე“, საწნახელი და ეკლესია, გეგმა.
- სურ. 7. „კოპალე“, საწნახელი და ეკლესია.
- სურ. 8. „ძვ. გავაზის“ ეკლესიის ეზო, სამარხები № 18 და № 19 გათხრის დროს.
- სურ. 9. თიხის დოქი, (სამარხი № 9).
- სურ. 10. თიხის ჯამი (სამარხი № 12).
- სურ. 11. თიხის ქურქელი დარღვეული სამარხიდან.
- სურ. 12. მინის ქურქელი და სამაჯურები სამარხებიდან.

სურ. 13. ვერცხლის ჯვარი (სამარხი № 23).

სურ. 14. საქობო. სამაროვნის დაცვითი ხასიათის გათხრები

სურ. 15. საქობო. სარტყლის ნაწილები № 2 სამარხიდან.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. «Копалэ». Сооружение № 2 во время раскопок.

Рис. 2. Металлические предметы из сооружения № 2.

Рис. 3. Сооружение № 2 и двор.

Рис. 4. Медная тарелка с грузинской надписью — «мхედруლი». (Двор сооружения № 2).

Рис. 5. Давильня № 1.

Рис. 6. «Копалэ». Давильня и церковка. План.

Рис. 7. «Копалэ». Давильня и церковка.

Рис. 8. Двор церкви «Дзвели Гавази», погребение № 18 и 19 во время раскопок.

Рис. 9. Глиняный кувшин (погр. № 9).

Рис. 10. Глиняная чаша (погр. № 12).

Рис. 11. Глиняный кувшин из разрушенного погребения.

Рис. 12. Стеклянные сосуды и браслеты из погребений.

Рис. 13. Серебряный крест из погр. № 23.

Рис. 14. Сакабо, Защитные раскопки могильника.

Рис. 15. Части пояса из погребения № 2.

გუდავასი 1971 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების
ანბარიში

შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთის სანაპიროზე, ოჩამჩირიდან ათიოდე კილომეტრზე, სოფელ გუდავას ტერიტორიაზე (გალის რაიონი), მდინარე ოქუმის მარცხენა მხარეს მდებარეობს ნასახლარი, რომელსაც აკად. ნ. ბერძენიშვილი აიგივებს ძველ წყაროებში მოხსენიებულ „გუდაყვასთან“¹. თავისთავად გუდაყვა კი ცნობილია როგორც „ზილანეოსი“.

პირველად ზილანეოსი იხსენიება III და IV სს მიჯნის ამბების აღწერისას „ორენტის მარტვილობაში“, რომლის მიხედვით, იმპერატორ დიოკლეტიანეს მმართველობის ეპოქაში, ქრისტიანთა დევნის დროს ზილანეოსში დაკრძალეს ორენტის ერთ-ერთი თანამოღვაწე — კირიაკი².

შემდეგ ზილანეოსი იხსენიება IV—V სს-ში როგორც რომაული გარნიზონის სადგომი ადგილი. ამასთანავე, ამ გარნიზონის სახელიცაა მოცემული — ვალენტის მეორე კოჰორტა (კოჰორტა, როგორც ცნობილია, 400 — 600 ჯარისკაცს ითვლიდა)³. ამდენად, გვიანანტიკურ პერიოდში ზილანეოსი რომის იმპერიის სტრატეგიული ინტერესებისათვის ისეთსავე როლს თამაშობდა როგორც ზოგიერთი სხვა პუნქტი კოლხიდის სანაპიროზე. კერძოდ, აფსარი (დღევანდელი სოფ. გონიო — ბათუმის მახლობლად), ფაზისი (დღევანდელი ქ. ფოთი), სებასტოპოლისი (დღევანდელი ქ. სოხუმი) და პიტიუნტი (დღევანდელი — ბიჭვინტა). აღსანიშნავია, რომ ყველა ზემოჩამოთვლილი პუნქტი ზილანეოსთან ერთად დასავლეთ საქართველოს სანაპირო ზოლში ჰქმნიდა რომაული გარნიზონების განლაგების სისტემას. ამ პუნქტებს შორის მანძილი დაახლოებით 60—70 კმ იყო. ამ გარნიზონებს უნდა დაეცვათ რომის იმპერიის მისადგომები, კერძოდ ის საკაბოტაჟო-საზღვაო ტრასა და სანაპიროს გაყოლებით სახმელეთო გზა, საიდანაც რომის იმპერიის ფარგლებში შეეძლოთ შექრა იმიერკავკასიისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის მეომარ ტომებს. ამ გარნიზონებით ინარჩუნებდნენ ადგილობრივ კოლხურ ტომებს ვასალურ მდგომარეობაში, რომელთაც უპირველეს ყოვლისა ევალებოდათ იმპერიის სანაპირო ზოლის დაცვა.

დასასრულ, ზილანეოსი არაერთხელ მოიხსენიება VII—IX სს ბიზანტიის იმპერიის საეპისკოპოსო კათედრების სიებში. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ

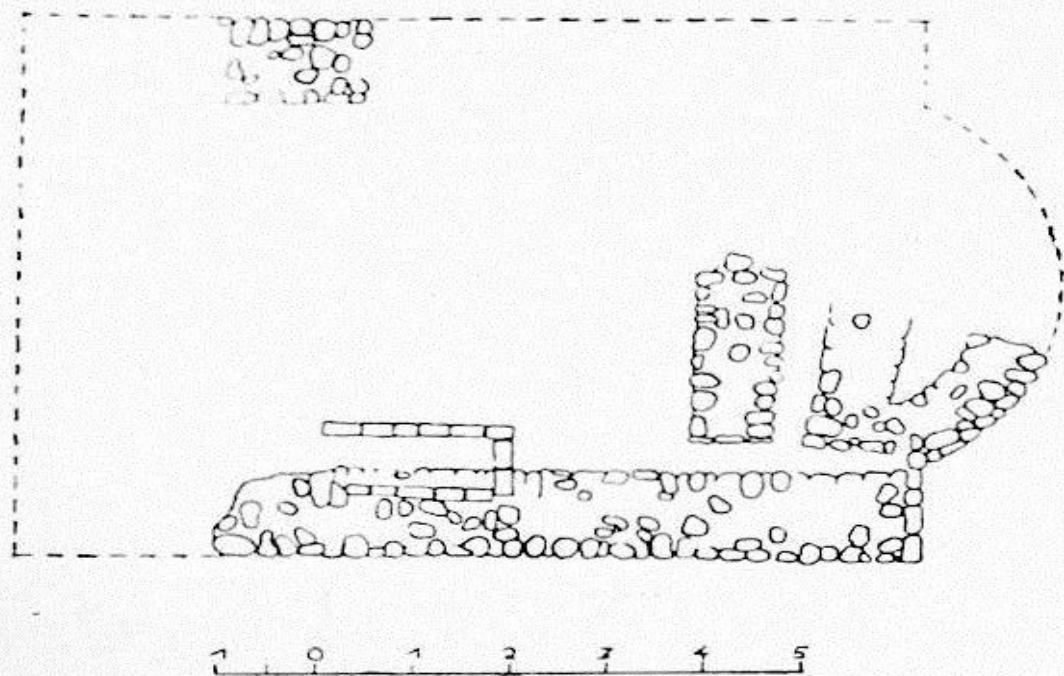
¹ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ნ. III, თბ., 2966, გვ. 52.

² Acta sanctorum, IV, Antverpiae, TDCC VII, გვ. 809.

³ Noticia Dignitatum, Ord. XXXVIII.

გარემოებას, რომ მთელს დას. საქართველოში ამ პერიოდში მხოლოდ ხუთი საეპისკოპოსო კათედრა იყო, ცხადი ვახდება ზილანეოსის დიდი მნიშვნელობა⁴.

აღნიშნული გარემოება იმას მოწმობს, რომ გუდავა-გუდაყვა-ზილანეოსი როგორც ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლი, საკმაოდ საინტერესო უნდა ყოფილიყო. აქ გათხრების დაწყება იმანაც დააჩქარა, რომ მდინარე ოქუში ინტენსიურად რეცხავს თავის მარცხენა სანაპიროს, რომლის კრილშიც ჩანს კულტურული ფენა და ძველი ნაგებობის ნაშთები. სწორედ ამ ნაშთების აღგილზე დაიწყო გათხრები 1969 წ., რომლის შედეგადაც გამოვლინდა მცირე ზომის სწორკუთხა ნაგებობის ნანგრევები აღმოსავლეთის მხარეზე ნახევარწრიული

სურ. 1

შვერილი აფსიდით. ამ ნაგებობის ნანგრევებში პირველად აღმოჩნდა ანტიფიქსები (ჯვრის გამოსახულებიანი), რომლებიც ანალოგიების მიხედვით თარიღდებიან არა უგვიანეს X საუკუნისა. ამის, მიხედვით კი დათარიღდა, აგრეთვე შემოსენებული ნაგებობაც, რომელიც ჩვენ ჯერ ეკლესიად მივიჩნიეთ. მაგრამ 1972 წ. ამ ნაგებობის ძირში გამოვლინდა ადრეფეოდალური ხანის პროკონესული წარმოშობის მარმარილოს არქიტექტურული დეტალები. ეს კი საშუალებას იძლევა ძეგლიც ადრეფეოდალურ ხანაში წარმოშობილად ჩავთვალოთ და ვივარაუდოთ, რომ იგი მოქმედებდა მთელი ადრეფეოდალური ხანის მანძილზე X ს. ჩათვლით, შემოსენებული ნაგებობის ადრეფეოდალურ წარმოშობაზე ლაპარაკისას ყურადღება მიიპყრო აგრეთვე მცირე ზომის შვერილმა აფსიდამ და მისმა „აუზისებურობამ“ (სურ. 1). აფსიდა გამოყოფილია ნაგებობის სხვა ნაწილებისაგან კედლით. აუზების არსებობა აფსიდებში დამახასიათებელია ზოგიერთი ბაბტისტერიუმისათვის (სანათლავისათვის). ამდენად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აღწერილი ნაგებობა პირველად ადრეფეოდალური ხანის ბაბტისტერიუმი იყო. ამ შემთხვევაში გადაიჭრებოდა ზილანეოსის სა-

⁴ ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგია, IV, ნაკვ. II თბ., 1952, გვ. 123.

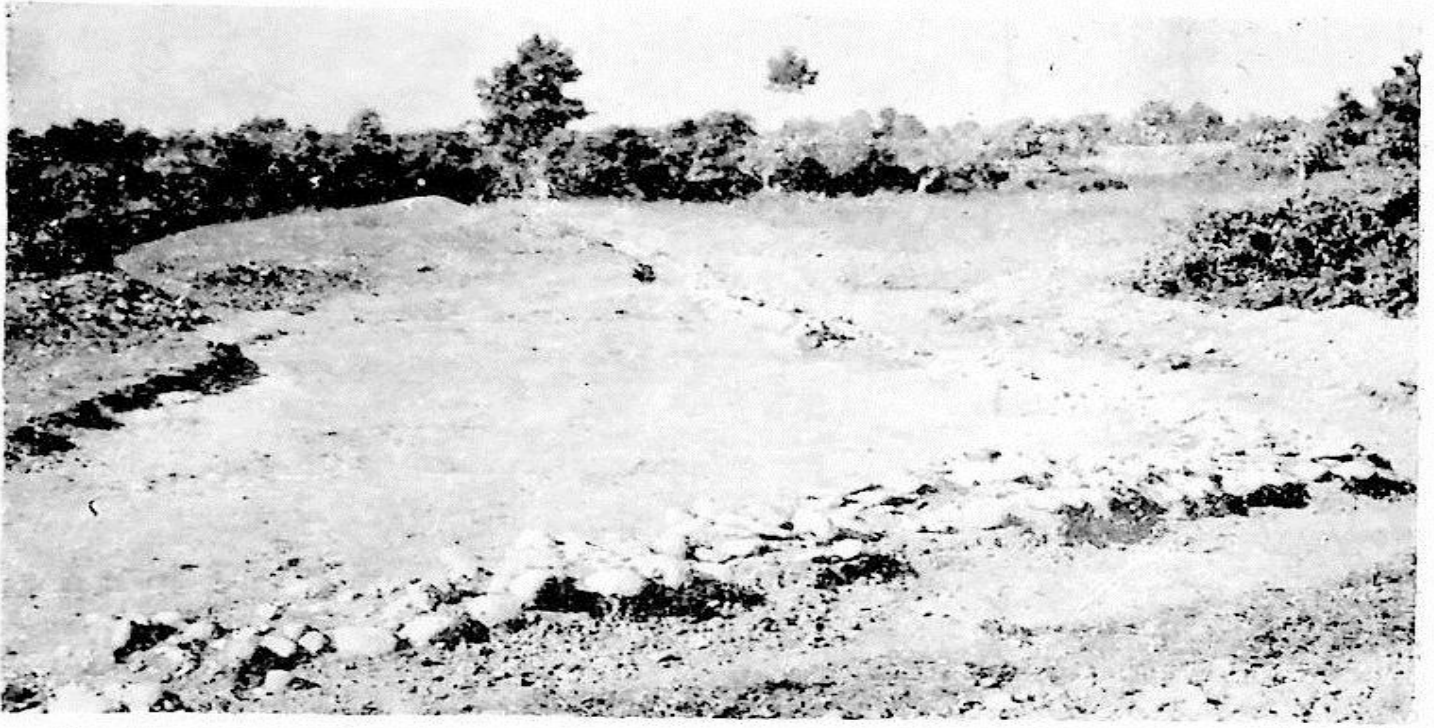
ვპისკოპოსო კათედრის ადგილმდებარეობის საკითხი, რამდენადაც ბაბტიტერიუმს, როგორც წესი, აგებდნენ ეკლესიებთან. გუდავის ბაბტიტერიუმის ტერიტორია (ნაწილობრივ თვით ნაგებობაც) კი მდ. ოქუმის მიერაა ჩამორეცხილი. ასე რომ, კათედრალური ტაძრის ნაშთების მიკვლევაც კი შეუძლებელი ხდება.

გამორიცხული არ არის აგრეთვე, რომ ბაბტიტერიუმთან აღმოჩენილ მონაპოვარში გამოჩნდება სხვა ეპოქის მასალაც. აქვეა ნაპოვნი ადრეანტიკური შავლაქიანი ანტიკური იმპორტული კურკლის ფრაგმენტები.

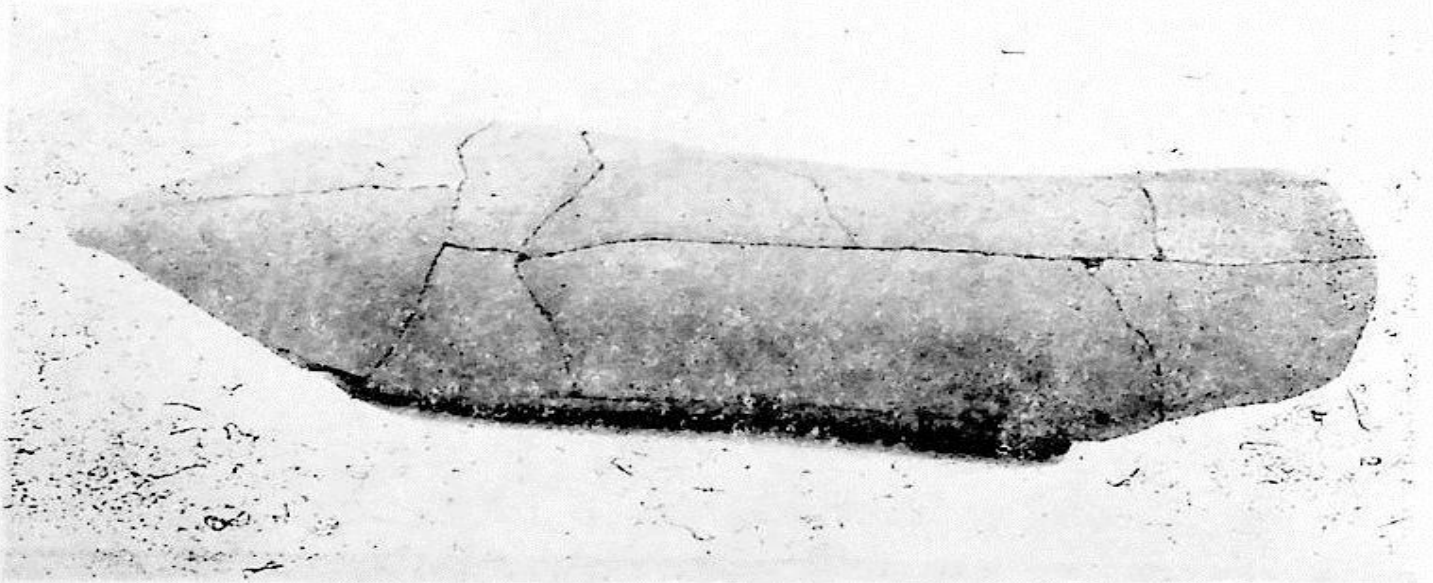
ჯერ კიდევ 1969 წ. ბაბტიტერიუმის ჩრდილო-დასავლეთით 50 — 100 მეტრზე, ექსპედიციამ გამოავლინა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გადაჭიმული გრძელი შემადლება, რომელიც ჰკვეთდა მდ. ოქუმის მიერ შექმნილ კონცხს. აქ აკრეფილი იქნა უამრავი ზედაპირული არქეოლოგიური მასალა. ამ მასალებისათვის ყველაზე დამახასიათებელი იყო რომაული წითელლაქიანი კურკლის ფრაგმენტები და ადგილობრივი გვიანანტიკური ყავისფერთიხიანი ამფორების ძირები. სწორედ ეს შემადლება გახდა გუდავის არქეოლოგიური ექსპედიციის გათხრების ობიექტი — არა მარტო ზედაპირული მასალის აქ კონცენტრაციის გამო, არამედ იმისათვის, რომ ეს ტერიტორია ამჟამად დაკავებული არ არის ადგილობრივი მცხოვრებლების ნათესებითა და პლანტაციებით. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემადლების დიდი ნაწილი ადრე პლანტაციებით იყო დაფარული და ნიადაგის დამუშავებამ ძლიერ დააზიანა კულტურული ფენა, რომლის უმნიშვნელო სიღრმე (50—60 სმ) დადგენილ იქნა წინასწარი სადაზვერვო კრილებით. ამ შემადლების მხოლოდ ყველაზე მაღალი ნაწილი არ უნდა ყოფილიყო დაზიანებული, გათხრებიც აქედან დაიწყო.

უშუალოდ კორდოვანი ფენის ქვეშ გამოჩნდა რიყის ქვის, აგურის, კრამიტისა და კირქვის ერთიანი, მკვრივი „ფენა“. დავიწყეთ ამ „ფენის“ პრეპარაცია რომელმაც საშუალება მოგვცა ნაყარიდან გამოგვეყო ძალიან ცუდად შენახული კედელი. კედლის ნაშთების სიმაღლე 60 სმ იყო, სიგანე კი — 1 მ. მას საძირკველი არ გააჩნდა (შესაძლოა კედელი დაბალი ყოფილიყო). კედელი მიემართებოდა ძირითადად შემადლების გასწვრივ. შემადლების მხოლოდ სამხრეთ ნაწილში მოხერხდა კედლის კუთხის დაჭერა (სურ. 2). კედელი სამხრეთ-დასავლეთისაკენ უხვევდა. გამოვლენილი კედლის სურათმა საშუალება მოგვცა დაგვესკვნა, რომ საქმე გვქონდა თავდაცვითი ზღუდის ნაშთებთან, რომლის ძირშიც, ძირითადად დასავლეთის მხრიდან, თავმოყრილი იყო არქეოლოგიური მასალა, ხსენებულმა გარემოებამ განაპირობა თხრილის ფორმა და ხასიათი. თხრილი სიგანით 7 მ და სიგრძით — 110 მ გადაიჭიმა შემადლების მთელ სიგრძეზე. მის ჩრდილო ნაწილში ხსენებული ზღუდის ფრაგმენტები უმნიშვნელო მონაკვეთებითაა წარმოდგენილი და მთლიანად თანხვდება ზღუდისა და შემადლების მიმართულებას.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თითქმის მთლიანად დადგინდა ზღუდის ერთი მხარე, კერძოდ — აღმოსავლეთი, რომელიც დაახლოებით 110 მ სიგრძისა უნდა ყოფილიყო. ამ მხარეს ზღუდეში კოშკი ან კიშკარი არ ყოფილა. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ შერჩენილი ნაწილის წყობა ნაკლებად მეტყველია და ამ პუნქტის წარმომავლობასა და ხასიათზე იძულებული ვართ ვიმსჯელოთ მხოლოდ მასობრივი, საკმაოდ მრავალფეროვანი და მეტყველი არქეოლოგიური მასალით.

სურ. 2

სურ. 3

ეს მასალა ძირითადად სეზასტოპოლისში და პიტიუნტში რომაული ციხე-
ების გათხრებისას აღმოჩენილი მასალის ანალოგიურია. ამდენად, გუდავაში
საქმე გვაქვს რომაული სიმაგრის ნაშთებთან, რომლის გამოვლენაც უეჭ-
ველად გუდავის არქეოლოგიური ექსპედიციის უმთავრესი შედეგია.
რადგან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ცნობილ რომაულ სიმაგ-
რებს (სეზასტოპოლისი, პიტიუნტი, ფაზისი, აფსარი და მამაი-ყალა) სწორ-

სურ. 4

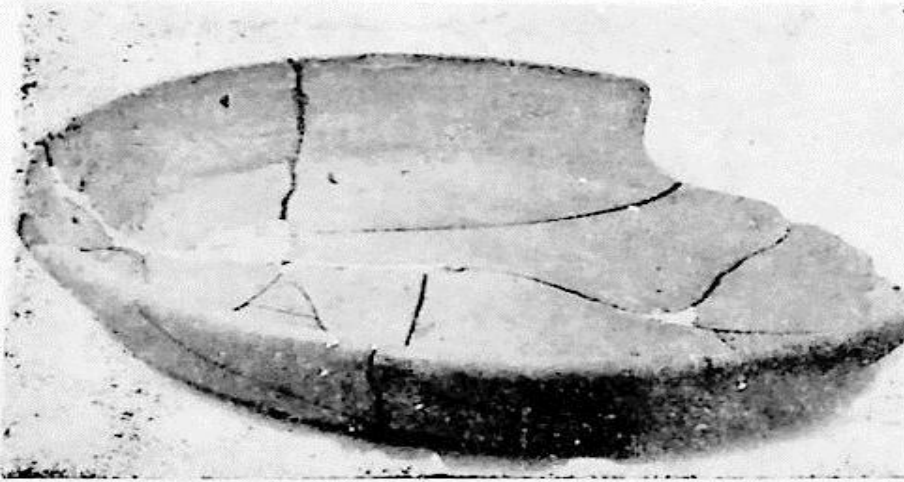
კუთხოვანი გეგმა ჰქონდათ, ვფიქრობთ რომ გუდავაში გამოვლენილი სიმაგ-
რის ნაშთებიც სწორკუთხოვანი გალავნის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. სწორკუთ-
ხა გალავანი ჩამოკვეთილი კუთხეებით აგრეთვე გხვდება რომაულ სიმაგრეებ-
ში. უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ ზილანეოსის ზღუდე ნაკლებ მონუმენტუ-
რია, ვიდრე აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის დანარჩენი ცნობილი რომაული
სიმაგრეები, რომელთაც მტკიცე კედელი და კოშკები ახასიათებთ. ზილანეოსის
ზღუდის აღნიშნული ხასიათი შესაძლებელია განპირობებული იყო არა მარტო
მისი ნაკლები მნიშვნელობით, არამედ აგრეთვე იმითაც, რომ ამ ჰაობიან დაბ-
ლობ მხარეში სამშენებლო კარიერი საერთოდ არ არსებობს.

ზილანეოსის მასობრივ არქეოლოგიურ მასალაზე ლაპარაკისას პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ნუმიზმატიკური მონაპოვარი, რომელიც წარმოდგენილია IV ს. ჩვ. წ-ით რომაული იმპერატორების კონსტანტინე დიდის და ლიცი-ნიუსის სპილენძის 16 მონეტით.

გუდავის კერამიკულ მასალაში რაოდენობრივად პირველ ადგილზეა ყავისფერთიხიანი ამფორების ნატეხები (სურ. 3). ამფორებს ახასიათებთ ვიწრო გრძელი კორპუსი და რაც მთავარია, მკვეთრად გამოყვანილი წელი. ყელი დაბალი და ზემოთკენ შევიწროებული, სახელურები მცირე ზომისაა და ბრტყელგანივკვეთიანი. კორპუსის ზედაპირი დაღარულია. ძირები ხშირად პატარა ბურთულით მთავრდება. მკვლევრებს მიაჩნიათ, რომ ამფორების ეს ტიპი კოლხიდაში, ან „აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში“ მზადდებოდა, მათ ათარიღებენ IV—V საუკუნეებით⁵.

გუდავაში მრავლად აღმოჩნდა აგრეთვე ყვითელ-და წითელთიხიანი იმპორტული ამფორებიც (სურ. 4). მათს მცირეაზიურ წარმოშობაზე მიუთითებს თიხაში არსებული პატარა შავი მბრწყინავი მარცვლები. მათ შორის ყველაზე მეტად გავრცელებული ფორმაა: განიერი მრგვალი კორპუსი წაწვეტებული ძირით, ფართო ცილინდრული ფორმის მაღალი ყელი პატარა ბაკოთი. სახელურები დიდი და მასიური, განივკვეთში მრგვალი, ან „სამყურა“.

იმპორტულ კერამიკაში მთავარი ადგილი უჭირავს დაბალი ხარისხის გუდავის რომაულ წითელლაკიან ჭურჭელს (სურ. 5, 6). იგი, ისევე როგორც სებას-

სურ. 5

სურ. 6

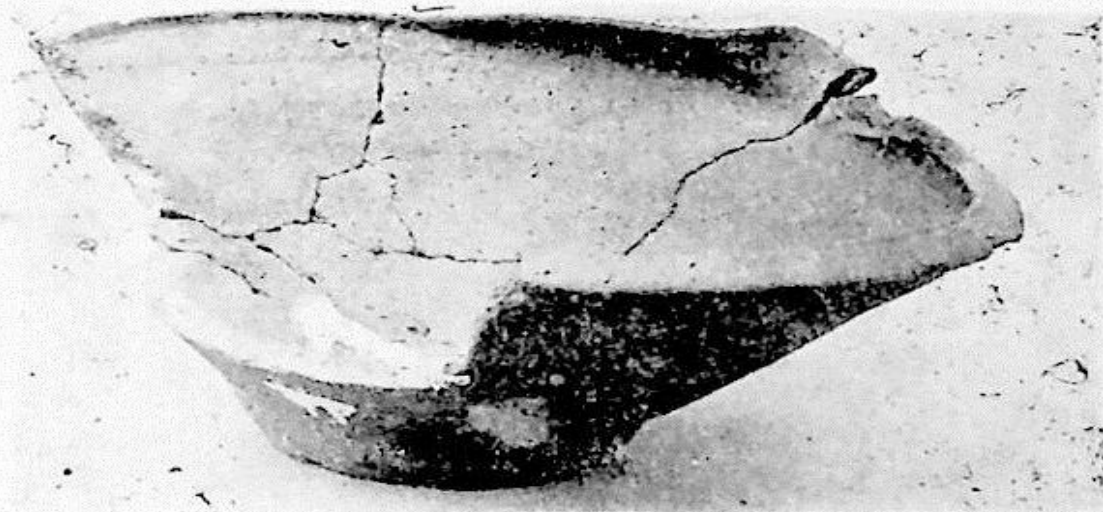
ტოპოლისში და ბიჭვინტაში, ძირითადად მცირე აზიური წარმოშობისაა. ამ კერამიკის „ლაკი“, ან ანგობა ცუდადაა შემორჩენილი. გვხვდება საერთოდ ულაკო ნატეხებიც, ამიტომ განსახილველი ჭურჭლის ნაწილზე ლაკი შესაძლებელია საერთოდ არც არსებობდა, ამ ჭურჭლის დამახასიათებელი თვისებაა, აგრეთვე, ოდნავ გამოყვანილი წრიული ქუსლი. ასეთი ჭურჭელი, როგორც ცნობილია, ჩვეულებრივია შედარებით მოგვიანო ხანის წითელლაკიანი ჭურჭლისათვის. ამ ჭურჭლის ყველაზე დამახასიათებელი ფორმა გუდავაში გვხვდება ფართო და

⁵ Н. В. Хоштария. Археологические исследования Уреки. „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“ I, თბ., 1955, გვ. 59, ნახ. 16 და 18.

დაბალი ლანგრები. მათ ახასიათებთ სწორი ან ოდნავ მომრგვალებული, ზემოთ-კენ გაგანიერებული გვერდები, ბაკო შიგნითკენ ჩაზნექილია. ჭურჭლის ამ სახეს ერთი რიგი მკვლევრებისა III—IV სს-ით⁶ ათარიღებენ, მეორეხი — IV—V სს.⁷

გუდავაში ჭურჭლის ძლიერ გავრცელებული სახეა ლუთერიუმები (სურ. 7). წარმომავლობით მისი ფორმა, რასაკვირველია, არ არის ადგილობრივი. მაგრამ, ზემოაღნიშნული წელში გამოყვანილი ამფორების მსგავსად ყავისფერი თიხა მის კოლხურ წარმომავლობაზე მიგვიჩივებს.

გარდა იმპორტული ჭურჭლისა, მრავლად აღმოჩნდა აგრეთვე ადგილობრივ გუდავაში, ან საერთოდ კოლხიდაში დამზადებული კერამიკაც. იგი გამოირჩევა სქელი გვერდებით და მარტივი ფორმებით. უმეტესად იგი სამზარეულოს შებოლილი ქოთნებითაა წარმოდგენილი. დაბალი, ზევითკენ მკვეთრად გაგანიერებული ყელით. უყურო და ხშირად ოდნავ შესამჩნევი ტუჩით. ამ ქოთნების ზედა ნაწილში პატარა, ბრტყელი სახელურებია. თავისი სტილით მათ ძალიან წააგავთ ადგილობრივი დიდი დოქები, ასეთივე დაბალი და განიერი ყელით და ბრტყელი ყურებით, რომლებზედაც ხანდახან ამოკაწრულია დამღისებური ნიშნები (სურ. 8).

სურ. 7

ადგილობრივ კერამიკაში ხშირად გვხვდება დიდი, მრგვალი, შიგნით ჩაზნექილპირიანი, ვიწროპირიანი, უქუსლო ჯამები. ადგილობრივი თიხის ჭურჭლისათვის ყველაზე მეტად დამახასიათებელი ნიშანია ზედაპირის ზერეღე ჰორიზონტალური დაღარვა. ქვევრების ზედაპირზე ღარები სხვადასხვა მიმართულებითაა დატანილი.

კერამიკული ჭურჭლის ყველა ზემოჩამოთვლილი და ზოგი სხვა სახე უკვე თავისი მასობრივობის გამო შეიძლება დათარიღდეს ჩვ. წ-ის IV საუკუნით.

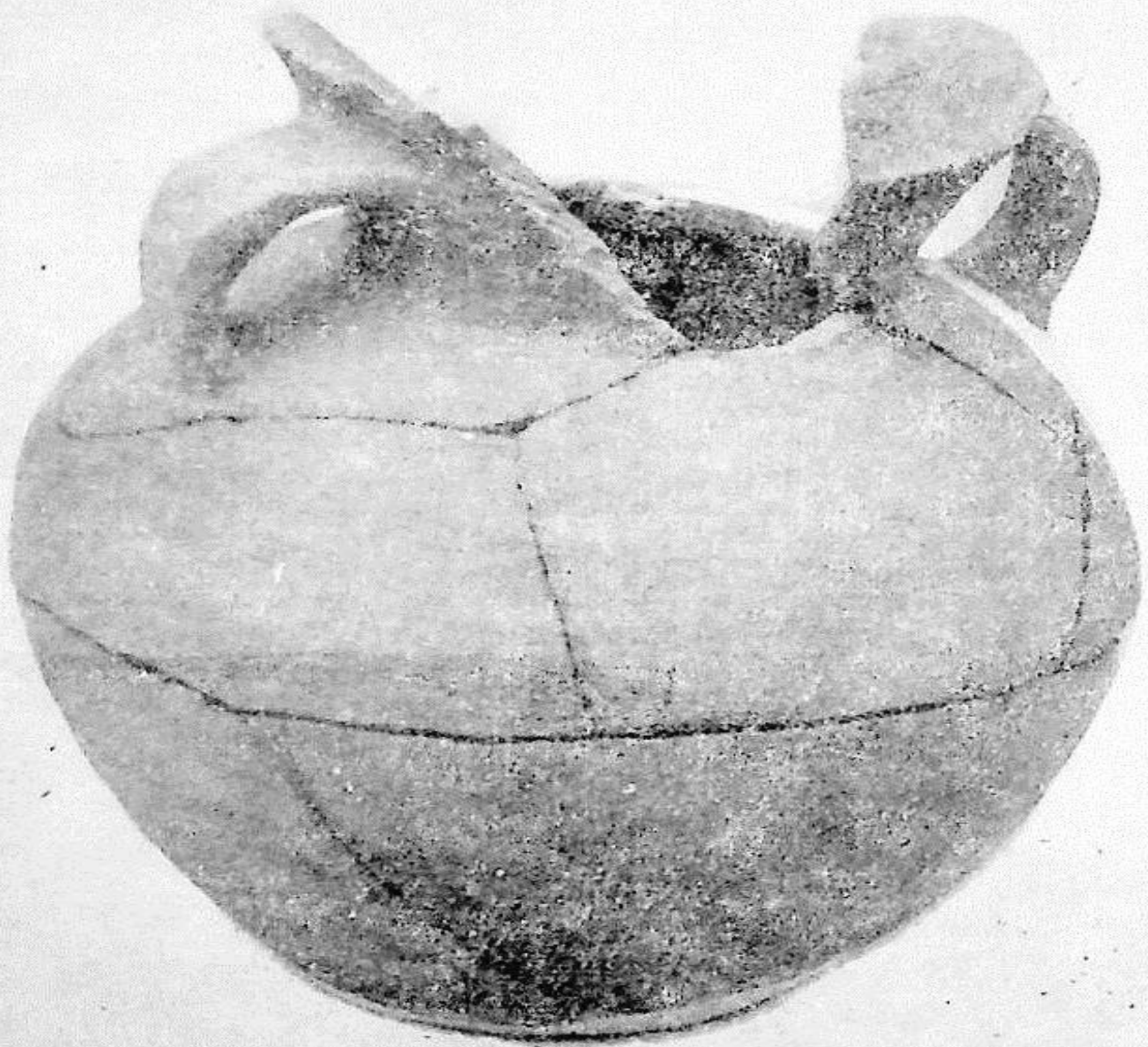
გუდავის კერამიკაში ჭურჭლის გარდა უხვადაა სამშენებლო მასალაც —

⁶ Т. К. Книпович, Краснолаковая керамика первых веков н. э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935—1940 гг. МИА, 25, М—О. 1952. გვ. 318, ნახ. 12.

⁷ თ. ლორთქიფანიძე, ბიჭვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, „მაცნე“, გვ. 242, ნახ. 10.

აგურისა და კრამიტის ნატეხებიც. ღარისებურ კრამიტს ცალ ბოლოში აქვს შვერილი. აღმოჩენილია, აგრეთვე, დიდი რაოდენობით თიხის კვირისტავეები და ბადის საწაფები.

გუდავაში მინის ჭურჭელი, სამწუსხაროდ პატარა, უმნიშვნელო ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი. ამათგან ყველაზე შეტყველია ფეხიანი სასმისების

სურ. 8

ძირები და ე. წ. „ხალიანი ჭურჭლის“ ფრაგმენტები, რომლის გამკვირვალე კედლები მოხატული იყო ცისფერი მინის წვეთებით. მინის ჭურჭლის ეს სახე ძირითადად კარგად თარიღდება ჩვ. წ-ის IV საუკუნით.

გუდავის ექსპედიცია სადაზვერვო ხასიათის გათხრებს „წარმოებდა სოფ. ილორში (გუდავის ჩრდ-ით 10-ოდე კმ-ზე), სადაც ზღვიდან დაახლოებით 100

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ГУДАВЕВ 1971 г.

В одной из древних грузинских рукописей акад. Н. А. Бердзенишвили обнаружил позднюю приписку, сообщающую о том, что с. Гудав (в Гальском р-не) именовалось в древности Зиганисом¹, в связи с чем окончательно удалось локализовать один из очень важных в Западной Грузии пунктов, неоднократно упоминающийся в позднеантичных и раннесредневековых письменных источниках.

Впервые Зиганис упоминается при описании событий рубежа III и IV вв. в «Мученичестве Орентия», судя по которому в эпоху правления имп. Диоклетиана во время гонений на христиан в Зиганисе был похоронен один из сподвижников Орентия — Кириак².

Затем Зиганис упоминается на рубеже IV—V вв. в качестве стоянки одного из римских гарнизонов, причем сообщается даже название этого гарнизона — Вторая когорта Валента (в когорте, как известно, насчитывалось 400—600 солдат)³. Следовательно, в позднеантичную эпоху Зиганис играл в стратегических интересах Римской империи такую же роль, как и некоторые другие пункты побережья Колхиды, а именно Апсар (совр. с. Гонно возле г. Батуми) Фазис (совр. г. Поти), Себастополь (совр. г. Сухуми) и Питиунт (совр. Бичвинта). Характерно, что все перечисленные пункты вместе с Зиганисом составляли на побережье Западной Грузии целую систему стоянок римских гарнизонов, между которыми были приблизительно одинаковые расстояния — 60—70 км. Гарнизоны эти должны были охранять подступы к Римской империи, в частности охранять ту каботажную морскую трассу и ту тянущуюся вдоль берега моря сухопутную дорогу, по которым могли вторгаться в пределы Римской империи воинственные племена Предкавказья и Юго-восточной Европы. С помощью указанных гарнизонов поддерживалась тоже вассальная зависимость от Рима местных колхидских племен, которым опять-таки вменялось в первую очередь оборонять границы Империи.

Зиганис, наконец, неоднократно упоминается в VII—IX вв. в списках всех епископских кафедр Византийской империи. Если учесть, что во всей Западной Грузии в указанную эпоху имелось всего пять епископских кафедр, то и отсюда делается очевидным важное значение Зиганиса⁴.

¹ Н. Бердзенишвили, Вопросы истории Грузии, кн. III, Тб., 1966, стр. 52.

² Acta Sanctorum, IV, Antverpiae, MDCC VII, стр. 809 сл.

³ Noticia Dignitatum, Ord. XXXVIII.

⁴ С. Каухчишвили, Георгика, ч. II, Тб., 1952, стр. 123.

Изложенные обстоятельства свидетельствуют о том, что Зиганис-Гудава должен представлять собой, как историко-археологический памятник значительный интерес. Необходимость проведения здесь раскопок усугублялась и тем, что впадающая у Гудавы в Черное море река Окуми интенсивно размывала свой левый берег, в откосе которого виден был культурный слой и остатки древнего сооружения. Именно возле этих остатков и были начаты в 1969 г. раскопки, в результате которых здесь были выявлены остатки небольшого прямоугольного сооружения с одной выступающей с восточной стороны полукруглой абсидой. В развалинах этого сооружения были обнаружены сперва антефиксы (с изображениями крестов), датирующиеся по аналогиям не позднее X в., в связи с чем соответственным образом было датировано сперва также и упомянутое сооружение, которое мы приняли сперва за церковь, однако, в 1972 г. возле этого же сооружения были обнаружены также и явно раннесредневековые мраморные архитектурные детали проконесского происхождения, что позволяет нам теперь говорить и о раннесредневековом происхождении памятника, и о его функционировании вплоть до X в.

Заговорив о раннесредневековом происхождении упомянутого сооружения пришлось обратить внимание и на такие его детали, как незначительные размеры его еле выступающей абсиды и её «бассейнообразность» (см. рис. 1) — абсида отделана от остальной части сооружения стеной. Наличие же водоемов в абсидах характерно для некоторых баптистериев (крещален), не отличающихся в остальном от обыкновенных зальных (однонефных) церквей. Таким образом, можно предполагать, что описанное сооружение Гудавы могло быть первоначально раннесредневековым баптистерием. В этом случае был бы решен вопрос о том, где находился епископский кафедральный храм Зиганиса, ибо баптистерии были расположены, как известно, возле храмов. Территория же возле гудавского баптистерия (и он сам частично) была сильно размыва рекою Окуми, так что и остатков кафедрального храма здесь, возможно, уже вообще не удастся найти.

Возле баптистерия и под ним выявлены были культурные слои, относящиеся, в основном, к позднеантичной и позднебронзовой эпохе. Не исключено, однако, что среди обнаруженных возле него находок окажется также материалы и других эпох. Здесь же найден был, в частности, и один раннеантичный чернолаковый черепок от импортного аттического сосуда.

Еще в 1969 г. в 50—100 м. к северо-востоку от раскопанного баптистерия экспедиция обнаружила вытунутую с севера на юг длинную возвышенность, которая перерезала поперек мыс, образованный здесь резкой излучиной реки Окуми. На поверхности этой возвышенности собран был обильный подъемный археологический материал. Наиболее выразительной частью этого материала являлись черепки римской краснолаковой посуды и донышки местных позднеантичных амфор из коричневой глины. Именно указанная возвышенность и стала основным объектом раскопок Гудавской археологической экспедиции — не только в силу концентрации здесь подъемного материала, но и в силу того, что ее территория в настоящее время не занята усадьбами местных жителей и колхозными плантациями. Однако, большая часть возвышенности была занята плантациями раньше, так что возделывание здесь почвы также сильно нарушило культурный слой, незначительная глубина которого (50—60 см.) была установлена предварительно разведочными шурфами. Только наиболее высокая, вдающаяся в болото южная часть

возвышенности, по-видимому, не возделывалась, потому раскопки были начаты отсюда.

Сразу же под дёрном здесь появился сплошной и плотный «слой» из крупной морской гальки, обломков кирпича и черепицы, а также известкового раствора, в связи с чем здесь была начата препарация этого «слоя», позволяющая выделить из завала очень плохо сохранившуюся стену, остатки которой имели в высоту максимум 0,60 м. Максимальная же толщина стены равнялась 1 м. Она не имела фундамента (первоначальная ее высота должна была быть незначительной) и тянулась, в основном, вдоль возвышенности ближе к ее восточному краю (рис. 2). Только в южном конце возвышенности удалось обнаружить тупой угол стены, сворачивающей здесь к юго-западу. Выявляющийся постепенно характер стены довольно скоро позволил прийти к тому выводу, что мы имеем здесь дело с остатками оборонительной ограды, у основания которой с западной стороны и концентрировался, в основном, археологический материал, выявляемый в процессе раскопок. Указанные обстоятельства обусловили форму и направление основного раскопа экспедиции. Раскоп этот шириною в 7 и длиною в 110 м. растянулся по всей поверхности упомянутой возвышенности. В северной ее части остатки упомянутой ограды сохранились в виде незначительных участков, подтвердивших полное совпадение направления ограды и возвышенности, которая оказалась, таким образом, остатками искусственного вала, служившего основанием ограды. Можно полагать, что была почти полностью установлена одна сторона укрепления, а именно восточная, имевшая приблизительно в длину 120 м. Остатков башен, или ворот у ограды установить не удалось. И сама кладка ее сохранившихся частей столь маловыразительна, что о происхождении и характере укрепления приходится судить исключительно по массовому археологическому материалу, довольно многочисленному и выразительному.

Материал этот, в принципе, аналогичен находкам, обнаруженным при раскопках римских крепостей в Канаб в Себастополе и в Питиунте. Следовательно и в Гудавае мы имеем дело с остатками римского укрепления, выявление которого здесь является, несомненно, важнейшим итогом работ Гудавской археологической экспедиции. В виду того, что все известные римские укрепления Восточного Причерноморья (Себастополь, Питиунт, Фазис, Апсар и Мамай-Кала) имели в плане прямоугольную форму, нам кажется что и выявленные в Гудавае остатки укрепления также являлись частью замкнутой ограды, имевшей прямоугольную планировку. Углы этого прямоугольника были, однако, «усечены», что также встречается среди прямоугольных, в принципе, римских укреплений. Следует также отметить, что ограда Зиганиса имела менее монументальный характер, чем все известные римские крепости Восточного Причерноморья, отличающиеся и более мощными стенами и наличием башен. Отмеченный характер ограды Зиганиса мог быть обусловлен, однако, не только менее важным его значением, но и полным отсутствием карьеров строительного камня в этом низменном и болотистом районе.

Говоря о массовом археологическом материале из Зиганиса, в первую очередь следует отметить здесь нумизматические находки, представленные 16 медными римскими монетами имп. Константина Великого и имп. Лициния, относящимся к началу IV в. н. э.

В керамическом материале Гудавае первое место в количественном отношении занимают, несомненно, обломки амфор из коричневой глины (рис. 3). Амфоры эти имели узкий длинный корпус и, самое

главное, перехват по середине. Горлышки у них невысокие и сужающиеся кверху. Ручки маленькие небольшие и плоские в сечении. Поверхность корпуса ребристая. Донышки часто имеют небольшую шишку. Исследователи считают, что эти амфоры изготовлялись в Колхиде, или же в «Восточном Причерноморье». Датируют их IV—VI вв.⁵

Найдено было в Гудае и много импортных амфор из красной и желтой глины (Рис. 4). О их малоазиатском происхождении говорит, по-видимому, наличие в глине черных блестящих крупинок. Наиболее распространенная среди них форма: широкий округлый корпус с острым донышком; горло высокое, широкое, цилиндрической формы с небольшим венчиком. Ручки большие, массивные; в сечении круглые, или «трехлепестковые».

Важное место в импортной керамике Гудае занимает так называемая римская краснолаковая посуда очень низкого качества (Рис. 5, 6). Также, как в Себастополе и в Питиунте, она имеет, по-видимому, малоазиатское, в основном, происхождение. «Лак», или ангоб у этой керамики сохранился очень плохо. Встречаются черепки вообще без лака, так что такового на некоторой части рассматриваемой посуды, возможно, и вообще никогда не было. Характерной чертой рассматриваемой посуды является также и еле выступающие кольцевые подставки донышек. Такие донышки, как известно, обычны для наиболее поздних образцов краснолаковой посуды. Наиболее характерной формой этой посуды в Гудае являются широкие и невысокие блюда с широким же дном. Стенки у них прямые, или слегка округлые, расширяющиеся кверху. Венчик выражен изнутри в виде загнутого внутрь края. Этот вид посуды датируется одними исследователями III—IV вв.⁶, другими же IV—V вв.⁷

Очень распространенной формой посуды в Гудае являются лутерии (Рис. 7). Сама форма этой посуды по своему происхождению, конечно, не является местной. Однако, коричневая глина гудаевских лутериев, аналогичная глине вышеупомянутых амфор с перехватом, говорит, по-видимому, о том, что их также изготовляли в Колхиде.

Кроме импортной посуды, в Гудае найдено было много и местной керамики, изготовленной в Гудае, или вообще в Колхиде. Керамика эта отличается толстыми стенками и более простыми формами. Чаще всего это закопченные округлые кухонные горшки с невысоким резко расширяющимся кверху горлом без всякого венчика и иногда еле выраженным сливом. В верхней части этих горшков имеются иногда ручки — маленькие и плоские. По своему стилю на эти горшки очень похожи большие местные кувшины с такими же невысокими и широкими горлами и двумя плоскими ручками (Рис. 8) на которых выцарапаны иногда до обжига тамгообразные знаки. Часто встречаются среди местной посуды и большие округлые миски с загибающимися внутрь краями и узкими донышками без всяких подставок. Наиболее характерной чертой местной керамической посуды является пожалуй очень частое, но в то же время и очень неглубокое горизонтальное рифление, которое на большие сосуды (пифосы) наносилось, однако, в различных направлениях по участкам.

5 Н. В. Хоштария, Археологическое исследование Уреки. «Материалы к археологии Грузии и Кавказа. I. Тб., 1955, стр. 59, сл. рис. 16.

6 Т. Н. Книпович, Краснолаковая керамика первых веков н. э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935 — 1940 гг., МИА 25, М.-Л., 1952 ст. 318 сл. рис. 12.

7 О. Лордкипанидзе, Краснолаковая керамика из Пицунды, «Мацне», стр. 242, рис. 10.

Все вышеперечисленные и некоторые другие виды керамической посуды уже в силу своей массовости могут быть датированы, в основном IV в. н. э.

Кроме посуды, керамика в Гудае обильно представлена также и строительным материалом — обломками кирпича и черепицы обоих известных ее видов. Желобчатая черепица характеризуется здесь наличием в верхней части одного конца отростков. Найдено здесь было много также глиняных пряслиц и грузил для сетей.

Найденные в Гудае обломки стеклянных сосудов, к сожалению, сильно фрагментированы. Наиболее же выразительными находками этого рода являются ножки от рюмок и обломки от так называемых «бордавчатых» сосудов, прозрачные стенки которых украшались каплями синего стекла. Этот вид стеклянной посуды, представленной в основном бокалами, хорошо датируется, как известно, IV в. н. э.

Гудаевская экспедиция вела небольшие раскопки разведочного характера и в с. Илори (в 10 км к северу от Гудавы), где приблизительно в 100 м от берега моря (возле скотоводческой формы) выявлены были остатки оборонительной стены и культурный слой аналогичный (в основном) позднеантичному слою Гудавы. Стена, однако, здесь была выложена целиком из кирпича. Указанный культурный слой в Илори и сам характер местонахождения здесь оборонительной стены свидетельствуют, по-видимому, о том, что в с. Илори также находилось какое-то оборонительное сооружение римлян, неупомянутое ни в каких источниках. По своим масштабам это сооружение должно было быть, по-видимому, гораздо меньшим, чем лагерь в Зиганисе. Культурный слой в Илори отличается также и тем, что он содержит также небольшое количество керамики эпохи развитого феодализма. Здесь была найдена, в частности и поливная посуда XII—XIII вв. (Рис. 9).

Гораздо богаче, чем памятниками позднеантичной эпохи, район изучаемый экспедицией представлен культурными слоями эпохи поздней бронзы. Слой этот фиксируется в прибрежной полосе почти повсюду. Наиболее характерными черепками из этого слоя являются фрагменты так называемой текстильной керамики. Керамика эта представлена одной формой сосудов: широкими тазообразными сосудами прямоугольной формы с закругленными углами. Сосуды эти, как известно, предназначались для выпаривания соли из морской воды. С процессом выпаривания соли связаны здесь и находимые в большом количестве керамические стержни-подпорки с раздвоенным верхом.

Кроме археологических раскопок Гудаевская экспедиция занималась также и интенсивным исследованием наземных памятников в двух прибрежных районах — в Гальском и Очамчирском — довольно малоизученных с исторической точки зрения. Здесь были обследованы и зафиксированы крепости и церкви в следующих пунктах: Цебелда, Эшера, Река, Царче, Мухури, Дихазурга, Саберио и др.

Экспедиция продолжает работу.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. გუდავა. ბაბტიტერიუმის ნაშთის გეგმა
- სურ. 2. გალავნის ნაშთი.
- სურ. 3. ყავისფერი თიხისაგან დამზადებული ამფორის ფრაგმენტი.
- სურ. 4. იმპორტული ამფორის ფრაგმენტი.
- სურ. 5. იმპორტული წითელლაქიანი ლანგარი.
- სურ. 6. იმპორტული დოქი.

- სურ. 7. ლუთერიუმი.
სურ. 8. ადგილობრივი წარმოების დოქი.
სურ. 9. XII—XIII სს. მოჭიქული ჯამი.

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. План остатков баптистерия в Гудаве.
Рис. 2. Остатки ограды.
Рис. 3. Корпус амфоры из коричневой глины.
Рис. 4. Фрагмент импортной амфоры.
Рис. 5. Импортное краснолаковое блюдо.
Рис. 6. Импортный кувшинчик.
Рис. 7. Лютерий.
Рис. 8. Кувшин местного производства.
Рис. 9. Глазурованная чаша XII—XIII вв.

ს ა რ ჩ ე ვ ა — О Г Л А В Н Е Н И Е

დ. თუშაბრამიშვილი, ლ. ნებერიძე. ყვირილის ხეობისა და ცუცხვათის არქეოლოგიური ექსპედიციების 1970—1971 წლების ძირითადი შედეგები	5
Д. М. Тушабрамишвили, Л. Д. Неберидзе. Итоги квирильской и цуцхватской археологических экспедиций за 1970—1971 гг.	14
А. И. Джавахишвили. Результаты работ квемо-картлийской археологической экспедиции (1970—1971 гг.)	28
ა. ჯავახიშვილი. ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1970—1971 წწ.)	33
თ. ჯაფარიძე, ი. კიკვიძე, გ. ავალიშვილი. მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წლებში ჩატარებული მუშაობის ანგარიში	40
О. М. Джапаридзе, Я. А. Киквидзе, Г. Б. Авалишвили. Отчет работы месхет-джавахетской археологической экспедиции за 1970—1971 гг.	54
დ. ქორიძე. ე. გოგაძე, გ. ჯავახიშვილი. ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წლების მუშაობის შედეგები	60
Д. Л. Коридзе. Э. М. Гогодзе, Г. И. Джавахишвили. Результаты работ носирской археологической экспедиции в 1970—1971 годах	66
ი. გაგოშიძე. ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წლების მუშაობის მოკლე ანგარიში	79
Ю. М. Гагошидзе. Краткий отчет работ Ксанской археологической экспедиции за 1970—1971 гг.	89
მ. სინაურიძე. 1970—1971 წწ. კაზრეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია	92
М. И. Синауридзе. Казретская археологическая экспедиция 1970—1971 гг.	105
ლ. კილაშვილი. ახალსოფლის არქეოლოგიური ექსპედიცია	109
Л. А. Чилашвили. Ахалсопелская археологическая экспедиция	133
პ. ზაქარაია, ვ. ლექვიანიძე. გადავში 1971 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში	139
П. П. Закарая, В. А. Леквиадзе. Археологические раскопки в Гудаеве в 1971 г.	148

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბაქრაძე
ტექნორედაქტორი ლ. ჯვებენავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი მ. მახარაძე

გადაეცა წარმოებას 27.3.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11.2.1974;
ქალაქის ზომა 70 × 108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 13.65; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 10.80; უე 00826; ტირაჟი 700; შეკვეთა 959.
ფასი 1 მან. 3 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 380060, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

1870-1871